

LUND UNIVERSITY

Uppdragsarkeologins publika sida: Slättbygdsprojektet

Andersson, Joakim; Aronsson, Peter; Petersson, Bodil

2005

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

Andersson, J., Aronsson, P., & Petersson, B. (2005). *Uppdragsarkeologins publika sida: Slättbygdsprojektet*. [Publisher information missing].

Total number of authors:

3

General rights

Unless other specific re-use rights are stated the following general rights apply:

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Read more about Creative commons licenses: <https://creativecommons.org/licenses/>

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

LUND UNIVERSITY

PO Box 117
221 00 Lund
+46 46-222 00 00

Riksantikvarieämbetet
Avdelningen för arkeologiska undersökningar

RAPPORT UV ÖST 2005:52
UTVÄRDERING

Uppdragsarkeologins publika sida

Slättbygdsprojektet

Dnr: 423-1717-2003

Joakim Andersson, Peter Aronsson & Bodil Petersson

Riksantikvarieämbetet

Avdelningen för arkeologiska undersökningar

UV Öst

Roxengatan 7, 582 73 Linköping

Tel. 013-24 47 00

Fax 013-10 13 24

uvost@raa.se

www.raa.se

Tryck JUSTNU, Linköping 2005

© 2005 Riksantikvarieämbetet

Rapport UV Öst 2005:52

ISSN 1404-0875

Förord.....	6
Inledning.....	8
Kulturarvens samtida grundfrågor.....	10
Ett meningsfullt förflutet.....	12
Slättbygdsprojektets förmedlingsverksamhet.....	16
Bakgrund.....	16
Förmedling och ansvarsfördelning.....	17
Förmedlingsplanen.....	19
”Arkeologi för dig!”.....	22
Medierad förmedling.....	29
Direkt förmedling.....	54
Sammanfattning.....	72
Referenser.....	74
Uppdragsarkeologi, kommunikation och kunskapsåterföring.....	78
Utgångspunkter.....	78
Begrepp, förändring och förskjutning.....	78
Uppdragsarkeologi och kommunikation, en historik.....	79
Uppdragsarkeologi och kommunikation: Slättbygdsprojektet och dess sammanhang.....	82
Arkeologins betydelse i kulturarvsdebatten.....	83
Visioner.....	84
Kulturarvets förnyelse.....	84
Internationell utblick och debatt.....	85
Arkeologi och kommunikation, exempel och förebilder.....	86
Slutsatser.....	90
Kommentarer och tankar för framtiden.....	91
Referenser.....	96
Sammanfattande slutsatser.....	102
Bilaga.....	105
Arkeologi för Dig!.....	105

FÖRORD

Slättbygdsprojektet är det övergripande namnet på det arkeologiska projekt som bedrivs inför Banverkets ombyggnad av järnvägssträckan Mjölby-Motala till dubbelspår. Fältarbetet med särskilda arkeologiska undersökningar har pågått under perioden 2000 – 2005, och innefattat lokaler inom tre olika delområden: Motala, trakten kring Fågelsta samt Skänninge. Arbetet inom de olika områdena har bedrivits som tre delprojekt, vilka tillsammans utgör Slättbygdsprojektet.

Undersökningslokalen vid Strandvägen i Motala omfattade en boplatz från äldre stenålder (mesolitikum), utan tidigare motsvarigheter i östra Mellansverige. Fågelsta-området innefattar ett antal undersökningslokaler, med såväl boplatzlämningar som gravar. Flertalet arkeologiska perioder, från äldre stenålder fram till historisk tid, fanns representerade här. I Skänninge omfattar projektet flera undersökningslokaler i och i utkanten av den medeltida staden, vilka ger en ny bild av hur staden växer fram och utvecklas. Delar av dominikankonventet S:t Olof är en av de spännande platser som ingår i undersökningarna.

Kommunikationen med allmänheten om arbetet inom projektet, och resultaten av detta, har från början utgjort en prioriterad verksamhet. Förutsättningarna anges redan i beslutet från Länsstyrelsen i Östergötlands län, i vilket vikten av förmedling och dialog med allmänheten poängteras. I länsstyrelsens beslut slås fast att förmedlingsinsatser ska bedrivas inom ett fastställt utrymme av projektbudgeten och att detta ska ske i form av ett samarbete mellan Östergötlands länsmuseum och Riksantikvarieämbetet. Vikten av en utvärdering av dessa insatser har också poängterats från början, och planeringen av en sådan finns med i såväl projektprogrammet som i länsstyrelsens beslut. Utvärderingsuppdraget specificerade till att gälla den publika verksamheten inom projektet och den kunskapsåterföring som projektet genererat ur ett beställar- och mottagarperspektiv.

Som extern utvärderare anlätades Professor Peter Aronsson, Tema Q (Kultur och samhälle), Linköpings universitet. Denne har lett arbetet med utvärderingen och författat rapportens inledning samt avsnittet om ”Kulturarvets samtida grundfrågor”. Övriga utvärderare/författare är doktoranden Joakim Andersson och FD Bodil Petersson, vilka författat avsnitten om ”Slättbygdsprojektets förmedlingsverksamhet” respektive ”Uppdragsarkeologi och kommunikation och kunskapsåterföring”.

Föreliggande rapport innehåller resultatet av utvärderingen, och omfattar förmedlingsarbetet t.o.m. 2004. Delar av textmaterialet kommer också att publiceras i andra sammanhang. Författarna till rapportens olika delar har haft i uppdrag att arbeta utifrån ett externt perspektiv och helt oberoende i förhållande till projektets medarbetare. Resultatet av utvärderingen utgör således inte i sig en del av projektet, utan behandlar detta ur ett utifrånperspektiv.

Under den avslutande fältsäsongen 2005 har förmedlingsarbetet fortsatt med bl.a. guidade turer och en föreläsningsserie i Skänninge. Dessa aktiviteter finns dock inte med i utvärderingen, som av olika skäl

inte kunnat innefatta den sista fältsäsongen. Projektet fortsätter fram t.o.m. 2008, då i form av arbete med vetenskapliga bearbetningar och publicering. I detta sammanhang kommer bl.a. ytterligare två populärvetenskapliga publikationer att färdigställas, vilka presenterar resultaten från undersökningarna vid Fågelsta respektive Skänninge.

Linköping den 23:e augusti 2005

Anders Kaliff
Projektchef

INLEDNING

De arkeologiska utgrävningarna är den historiska forskningsinstitution som är starkast reglerat i lag, till och med fastare än historieämnets plats i skolundervisningen. Om en exploatör vill utnyttja mark där fornminne finns är det ett ovillkorat krav att platsen ska grävas ut och resultaten dokumenteras. I tider av expansion för bebyggelse och infrastruktur utvecklas därför institutionerna kring de arkeologiska utgrävningarna.

Riksantikvarieämbetet, Avdelningen för arkeologiska undersökningar, UV Öst, har tillsammans med Östergötlands länsmuseum bedrivit ett uppdragsarkeologiskt projekt kallat Slättbygdsprojektet under åren 2000-2005. Som en del av projektet ingår uppdraget att förmedla resultaten av undersökningarna till allmänheten i olika former. En av ambitionerna är att i Agenda kulturarvs anda bedriva förmedling som faller under begreppen demokratisering, delaktighet, tillgänglighet och dialog.¹ Det är denna kunskapsförmedlings ramar, förutsättningar, historik, utförande och innehåll som kontextualiseras och studeras i den föreliggande rapporten.

UV etablerades i Linköping under sent 60-tal och arbetade med stadens utbyggnad samt E4:ans dragning genom länet. Nya grävmetoder gjorde att fynd och samhällsprocesser (boplatser) under markytan upptäcktes. Detta förändrade både kunskapsbild och grävpraktik. Under slutet av 80-talet intensifieras verksamheten och ett eget lokalkontor för UV etablerades. Samtidigt har man menat att utrymmet för bearbetning, analys och synteser har varit för litet. Man kan ändå konstatera att antalet skrifter och andra informationsinsatser varit omfattande. Trots de ur vetenskaplig synvinkel, godtyckliga incitamenten till grävningar som exploateringarna utgör, har man sökt ge en sammanfattande bild av forskningsläget och prioritera de mest intressanta vetenskapliga problemen som en vetenskaplig ram för dokumentationen. Till det kommer en höjd ambitionsnivå för de publika insatserna, förmedlingen. Ambitionsnivån kring dokumentationerna har alltså under 1990-talet ökat både åt det publika och det vetenskapliga hållet.

På 2000-talet är det dels utgrävningarna i Norrköping, dels längs järnvägssträckningen Mjölby-Motala som står för de stora insatserna. Västra Östergötland är en av de mer fyndrika regionerna i länet och Slättbygdsprojektet presenterar uppläggningsplanen för detta. I jämförelse med den Vetenskapliga verksamhetsplanen från 2000 trycker man än mer på förmedlingen av kunskapen längs en lång rad olika insatser.

Syftet med denna studie är att tydliggöra förmedlingsinsatsernas roll i uppdragsarkeologin genom ett konkret fallstudium. I förlängningen ger det kunskap om hur arkeologiska utgrävningar kommuniceras och används av professionella, besökare, medborgare och turister. Denna kunskap behövs för att kunna rätt prioritera och motivera en integration av förmedlingsinsatser i samhälls- och exploateringskostnaderna.

¹ Kaliff 2003:17ff.

Den ökade tyngdpunkten på förmedlingsinsatser föder behov av ökad reflektion om

1. vad förmedlingsinsatserna syftar till (intentioner, förväntningar)
2. vilka former de tar sig (medier, genrer, narrativ – skolbesök, trycksaker, föreläsningar, pressmeddelanden)
3. hur besökarna tar emot och tolkar insatserna

För att svara på dessa frågor består rapporten av tre delar. Den mest omfattande delen består av en kartläggning av förmedlingsinsatsernas struktur, genomförande och effekter utförd av doktorand Joakim Andersson, Tema Q, Linköpings universitet. För att sätta dessa resultat i perspektiv inleder projektledaren professor Peter Aronsson med att behandla frågan om hur denna form av samtida historiebruk kan tolkas i ett större sammanhang. FD Bodil Petersson, arkeologi, Lunds universitet bidrar med en översikt över uppdragsarkeologins förändring och relation till förmedlingsdiskussioner under de senaste decennierna. Avslutningsvis sammanfattas studiens resultat gemensamt av författarna.

Viktiga samtalspartners vid arbetsseminarier har dessutom FD Annika Alzén, doktorand Göran Gruber, Tema Q, Linköpings universitet och docent Anders Kaliff, Uppsala universitet och projektchef för Slättbyggsprojektet, varit. Tack också till Jes Wienberg och Elisabeth Rudebeck för läsning av delar av manus.

KULTURARVENS SAMTIDA GRUNDFRÅGOR

PETER ARONSSON

Kulturarevns grundfrågor realiseras i all institutionaliserad kulturminnesvård. Beslut fattas om *vad* som ska utforskas och bevaras, av *vem, hur* och i vilket sammanhang det ska presenteras. I vart fall indirekt besvaras då den mest grundläggande frågan: *varför*, vad är meningen med arbetet?²

Det är svaren på den senare frågan som ger färdriktning åt övriga, mer instrumentella överväganden och insatser. Den mest synliga riktningsgivaren i tidigare förmedling har varit att belysa den nationella historiens särart och historia ur allt fler aspekter. Ur denna aspekt föll övriga svar: det nationellt betydelsefulla skulle skyddas av staten och förmedlas som en grundläggande medborgarfostrande identitetsprocess.

Men vilka frågor är det som styr kulturavprocesserna idag? Den svenska staten finns kvar och vidmakthållandet av dess legitimitet är faktiskt, menar jag, fortfarande ett av kulturpolitikens och kulturavspolitikkens huvudmålsättningar. Den legitimiteten kan i dagens Sverige inte skapas med en öppen nationalistisk retorik. Den odlas istället inom ramen för vad som alltsedan andra världskriget varit kärnan i den legitima svenska nationalismens självförståelse: dess rationella modernitet och ideologiska anti-nationalism.

Men i de kulturpolitiska målen ligger alltfört en integrativ ambition som den underliggande logiken bakom de flesta av delmålen. Man uppfattar det tydligen på nytt nödvändigt att integrera skilda lokalsamhällen, regioner och grupper genom att låta dem lyfta fram och själva bruka kulturavren. Är inte detta exakt den funktion vi i backspegeln kan se som kulturavspolitikkens främsta funktion också kring sekelskiftet 1900? Självklart är det inte samma integrativa rörelser som behöver utföras. Då var det i hög grad en jordbrukande landsbygd och en spirande urbanitet, nu är det industrier kontra kunskapsamhällets noder som behöver förhandla sig in i gemenskap. Då var det ett borgerligt bildningsborgerkap som behövde lämna rum på den politiska arenan för ett vidare medborgarbegrepp – den nationella, bondebaserade demokratiska traditionen gav tidsdjup åt den ambitionen. Nu uppfattas första och andra generationens invandrare som de främmande elementen som med en mångkulturpolitiska integreras i nationen. Idén då som nu är att variation inte bara kan förnekas, utan måste odlas, men samtidigt stöpas i en form som gör hemvisten i en demokratisk och kapitalistisk välfärdsorienterad nationalstat till en ”naturlig” konsekvens. Detta är inte konstigt, utan till och med legitimt som ett mål för ett politiskt system – men det är inte ett så radikalt brott med den tidigare traditionen som både politiken och många kulturavforskare hävdar. Det är en modernisering av Skansen som en metafor för enhet i mångfalden, eller *Unity in diversity* som det heter på EU-språk.

Den logik som blir synlig i denna politiska dimension är emellertid inte den enda meningen med det förflutna. Människor söker mening åt sina lokala, familjära och personliga liv genom att orientera sig historiskt och i ett meningsfullt landskap. Ytterst handlar det om att placera sitt liv i relation till den ofrånkomliga döden. Drivkraften att se det egna sammanhanget som ett led i en meningsfull kronologisk och platsorienterad helhet är mycket stark och förmodligen transhistorisk. Vi kan tydligt se att när

² Aronsson, 2005.

arkeologin och historia säger farväl till nationens utveckling som en universellt giltig tolkningsram, så bjuder man faktiskt in till ett än mer universaliserande perspektiv: det allmänmänskliga. Det låter individuellt och partikulärt, men är minst lika anspråksfullt som det tidigare nationella sammanhanget. Detta tolkningsmönster dyker också allt oftare upp hos professionella arkeologer och en renässans för existentiella, religiösa och kosmologiska tolkningar av fornminnen kan iaktas efter decennier av mer vardagsekonomiska, socialhistoriska och ekologiska perspektiv.

Ett nytt konkret mål, ett nytt svar på frågan om vad det hela ska vara bra för, har under senare år lagts till de tidigare: attraktivitet. Om vi utgår från bara det begreppet så kan det expandera åt lite olika håll. Det kan söka sin kontakt med ett äldre bildningsideal och ses som meningsskapande för människor, ge dem en trygg, intressant, kreativ ram för sina liv och därmed påverka andra (också politiska mål) kring hållbar utveckling och hälsa.³

Om vi rör oss en nivå upp till mer instrumentella mål kan vi med Robert Putnam och Richard Florida hävda att om folk umgås med varandra i organiserade sammanhang, möter andra som verkligen är annorlunda och lär sig respektera detta så är det ett framgångsrecept för både demokratin och ekonomin. Å andra sidan så är dessa nätverk lika bra, om inte bättre, byggda av fotbollsföreningar än av hembygdsdito. De förra kan ha en starkare karaktär av att släppa in folk med olika etnisk och social bakgrund än de senare.

En av de stora kulturarvssatsningarna i Sverige under senare år, Industrisamhällets kulturarv i Västernorrland, ISKA, bygger på denna grundtanke. Genom att mobilisera folk kring det lokala (och nedlagda) industrisamhällets kulturarv så kommer det att byggas upp självförtroende och nätverk som föder den skaparkraft som blir till en motor in i framtiden. Applicerat på kulturarvet så blir det dels en fråga om en på samma gång komplicerad och trygg identitet som bas för ett framgångsrikt liv i ett alltmer projektinriktat och rörligt nätverkssamhälle.

Den mest instrumentella nivån handlar om att göra kulturarvet till en resurs för ekonomisk aktivitet. Besöksmål eller hela besökslandskap har relativt ofta inslag av kulturhistoria, även om Uppsala högars nationella berättelse har fått konkurrens av både Arlands mer fiktiva nationella narrativ, Astrid Lindgrenlands kulturhistoriska temapark och inte helt andra värden i GeKås i Ullared.

Gravarnas och det sedan länge sedan förflutnas relativa värde tycks vid en hastig blick ha devalverats. De urgamla rötterna är inte det avgörande för fantasin och legitimiteten. Vikingatiden och medeltiden presenterar istället en lagom ansamling av vetande som fortfarande ger fantasin spelrum och öppnar sig för medeltidsveckor, lajv, turism och identitetslek.

Var kommer då vetenskap och kunskap in i detta historiebrukande landskap? Det är uppenbart att de nya bruken inte ersätter de gamla. De adderas och deras relativa betydelse förskjuts. Förhandlingen mellan verklighetskorrespondens, narrativ struktur och levandegörande gestaltungsformer är lika gammal som historieskrivningen. Med en enorm expansion av faktaunderlaget genom vetenskapen är det inte konstigt att frågan om form och förmedling aktualiseras. Den samtida museidebatten renodlas ofta till en kamp mellan kunskapsinnehållet förstått som vetenskapligt och samlingsorienterat kontra en betoning på samtidsrelevans förstådd som inriktad på dialog, estetiska utmaningar och deltagande. Denna tillspetsning är ett uttryck för sekellånga dilemman för kulturarvsinstitutionerna, men visar sig i kampen om

³ Se Aronsson, 2003.

ideologiskt ledarskap, resurser och professionellt utrymme i institutionerna – i mindre grad faktiskt om varierande eller utmanande innehåll i verksamhetens grundberättelser.

ETT MENINGSFULLT FÖRFLUTET

Paul Ricoeur menar att all historia – också den vetenskapliga – måste vara narrativ, med utgångspunkt i en bred definition av vad narration innebär.⁴ Om vi godtar det och samtidigt understryker iakttagelsen att ett meningsfullt historiebruk *vill något*, är projekt- och handlingsinriktat, och därför gärna fogar in en mer öppen hänvisning till historiens riktning i sin berättelse än vad som är legitimt i vetenskaplig historia, så kan några narrativa grundformer för kopplingen mellan då och nu urskiljas.

Jag har utvecklat en enkel klassificering som utgår från logiskt möjliga idealtyper av historiemedvetande. De blir därmed lättare att koppla till fler kulturformer än de med stark anknytning till litteraturen. Därför kan den också vara användbar för att diskutera både historiebruk och historiemedvetande. De två första har inget förändringsperspektiv: den första säger att inget ändras och den andra att allt är annorlunda, men inget om ändringsförloppet. De två följande ser kontinuerlig förändring åt två skilda håll, framsteg respektive förfall. Förhistoriska perioder kan vara lättare eller svårare att foga in i några av dessa, men det finns inget tvingande samband. Stenålderns ekologiska ram kan ange en likhet med vår samtid likaväl som bronsålderns hierarkiska samhälle, medan medeltidens andlighet kan markera skillnad.⁵

Intet nytt sker under solen (Predikaren 1:9)

Vi befinner oss egentligen i samma historiska rum hela tiden. Det som har hänt har relevans inte för att det har hänt i en annan tid eller på en annan plats, utan för att det gäller oss inom ramen för en och samma mänskliga erfarenhet. I religionernas tidsuppfattning är det som en gång skett hela tiden närvarande. Ett upplysningstida tänkande använder gärna historia på detta sätt, där det framför allt är ”det mänskliga”, den moraliska och existentiella dimensionen som knyter samman oss till en enhet, snarare än vår gemensamma historia. En modern variant av detta kan den postmoderna hållningen sägas vara, där källorna är som text i allmänhet: inbegripna i ett språkspel där ingen har större autenticitet än någon annan.

Historien upprepar sig inte – förr helt annat än nu

Det görs en stark åtskillnad mellan vår egen värld och det förflutna. Kontrasten kan sägas vara en grundform för den moderna världens självförståelse, som menar sig vara radikalt annorlunda än den tidigare. Åtskillnaden som epokavgränsare gällde för övrigt också under renässansen, som också ansåg sig vara helt annorlunda än medeltiden, och även postmodernismen som markerar gränsen mot den förflutna modernismen mycket starkt. Detta sätt att organisera verklighetsuppfattningens historiska dimensioner är inte bara en vardagsföreställning, utan präglar mycket av den mer medvetna historiereflektionen också inom samhällsvetenskaperna. Poängen är inte förändringen mellan det förflutna och nuet, utan skillnaden, själva kontrasten: ett förr och ett nu. Kravet på räddningsaktioner för

⁴ Ricoeur, 1988.

⁵ Se vidare i Aronsson, 2004a.

kulturarvets räkning och värderingen av detta föds ofta i en känsla av att vi har utfört ett språng från ett förr till ett nu. Ett radikalt annorlunda förr lämnar utrymme för fantasin på ett sätt som gör gränsen mellan medeltiden, J R R Tolkiens och Harry Potters världar suddiga. Samtidigt är Harrys trollerier infogade i skolgång och kamratintriger på ett samtida sätt, vilket visar på hur troperna används ihoptvinnade för ett fungerande historiebruk.

Guldålder

Så har vi kommit över till två historietroper som tematiserar skillnad som förändring, men på helt olika sätt. Här är det förändringen som är poängen, men med motsatta värdeförtecken. Historiens jämförelsepunkt är den egna tiden, historien skrivs i den meningen baklänges, men den kan vara en passerpunkt på vägen mot framtidens apokalyps och undergång respektive ett utopiskt Schlaraffenland av mjölk och honung.

Edens lustgård representerar den arketypiska guldåldern. Minnet av antikens imperium och kulturproduktion stod ända fram till 1700-talet som ett manifest minne av att det var bättre förr, och vi sentida hade bara att försöka lära och om möjligt återupprätta, ge en *renässans* åt den nivå som gradvis förfallit sedan dess.

På en mer personlig nivå är denna form av berättelse vanlig också idag. I vår barndom, eller någon generation bort, gick livet lugnare till, man var försiktigare med resurser, hade mer respekt för de äldre, för kunskap, för disciplin. Sedan dess har bristen på normer, en hedonistisk individualism, kvartalskapitalism eller statens överdrivna omsorger fördärvat den gamla ordningen.

Detta hindrar inte att man på en mer övergripande nivå, eller i ett annat sammanhang som mer betonar materiella värden, eller människors lika rättigheter, kan ansluta till den trop som frigjorde sig ur det tillbakablickande i renässansens historiesyn och bejakade framsteget som organiserande princip.

Även om forskare inte anser att ”det var bättre förr” så kan själva entusiasmen för den tid man talar för förmedla en levande bild av det goda livet som ställer den egna tiden i mörkare dager. Förhistorisk tid ligger så långt bort i kronologisk mening att en regelrätt förändringshistoria nedåt inte låter sig berättas i enkla drag. Det blir mer av en stämning där storhetstiden kan ligga i det förflutnas egalitära samhällsliv eller förhållande till naturen.

Framsteget – från mörker stiga vi mot ljuset

Trots sina motsatta värdeförtecken är guldålders- och framstegsidén ofta insnärjda i varandra i historieberättandet. Så beskrivs till exempel Sveriges modernisering som en framgångshistoria från fattigdom och orättvisor till rikedom och jämlikhet och jämställdhet. Alla kurvor pekar uppåt. Parallellt kan ändå ärrade kämpar klaga över att folk inte längre ställer upp på samma sätt och att det ideella arbetet minskat i omfattning när kommunen tog över mer av omsorgen.

Också på ett övergripande globalt plan finner vi samma ambivalens när bokslut ska hållas över 1900-talet. Måttstockarna är obönhörligt otillräckliga: hur ska vi mäta framstegen mot den fasa som 1900-talet rymmer? Då faller grundhållningar till historiens riktning utslag. Vi tillgriper snarare metafysiska val med politiska, ideologiska och existentiella implikationer än rationella kalkyler.

Den etiska laddningen i de olika formerna varierar, men inte helt godtyckligt. Under senare års debatt om postkoloniala perspektiv har viljan att finna likheter mellan då och nu, vi och dom ofta setts som ett övergrepp, en vilja att foga in Den andre i ett Vi som inte erkänner dessa annorlundaheter. Omvänt ses erkännandet av skillnader, det som ovan kan kallas ett förr och nu, ett understrykande av skillnad, som mer respektfullt och ödmjukt mot den undersöktas egenart. Detta är vanligt i feministisk och postkolonial kritik av huvudfåran av historieskrivningen.⁶ Det kan också gälla en annan tid, som i kritiken av att vikingatiden har anpassats till en sentida historia och skrivits som en delad skandinavisk kulturepok med variationer inom de långt senare uppkomna nationalstaterna.⁷ I en äldre terminologi kan vi kalla den första positionen för universaliserande eller scientistisk och den senare för historistisk, en vilja att skriva på de historiska subjektens annorlunda villkor.

Vi kan notera bytet av etiska förtecken då den upplysningstida tilltron till förnuft och likhet, förstärkt av det positivistiska genombrottet kring 1900, såg just erkännandet av likhet som det mest emancipatoriska medan betoningen av skillnad var exotiserande och övermaga. I lokala sammanhang saknas ofta dessa mer uttalade etiska kampfält. Istället är det de idylliserande eller lokala konfliktfälten som pekar mot att det förflutna lånar sig till att inte bara bygga gemenskap inåt, utan alltid har en udd utåt.

Det finns grundläggande nationella skillnader i kraften för respektive trop. En modern Guldåldersmyt, en som saknar tydlig guldålder, verkar ligga bakom den massiva känslan av skuld och att det ”gått fel”. I vart fall menar Reinhard Koselleck att detta utgör en grundform för historiskt frågande.⁸ Säkerligen har den frågan varit mer aktuell i tysk historiekultur, medan den stoltare, eller mer självgoda, frågan ”varför har det blivit så bra” under efterkrigstiden varit särskilt tydlig i Välfärdssverige, och förmodligen fortfarande ligger bakom den särskilt EU-skeptiska hållningen i länder som Norge och Sverige, till skillnad från i Finland.⁹

En fråga för vår studie är om man kan finna lokala variationer på samma sätt som mellan nationer? Det är inte orimligt att tänka sig att medeltida städer, stations samhällen och jordbruksbygder har så pass olikartade historiekulturer att det ger utslag i olikartade grundberättelser och etisk laddning. Ser tyngdpunkterna, tidsdjupen och berättelserna olikartade ut för Skänninge, Motala och Fågelsta?

Även en rimligt komplicerad berättelse kan kombinera flera av de grundtroper som jag här skisserar. Vi kan instämma med ”intet nytt under solen” om vissa företeelser, samtidigt som ”sakta stiga vi mot ljuset” blir en huvudtråd för andra. Min poäng med detta schema är att visa hur den vetenskapliga grundmodellen kan överlagras med, eller inkapslas i, historiefilosofiska grundtroper som ger mening åt historien, oavsett om berättelserna vilar på vetenskaplig grund eller ej. Det är förmodligen en existentiell poäng i att olika frågor kan bearbetas med olikartade grundtroper för att samtidigt kunna gestalta både behov av trygghet och frihet, kontinuitet och förändring.

Arkeologin har sedan 1800-talet haft en roll i den vetenskapliga arbetsdelningen där den kunnat fördjupa både historiedisciplinens betoning av den politiska enhetens legitimitet och etnologins

⁶ Johansson, 1998. s. 215, här från Sjöberg i HT 2003:2, s. 311.

⁷ Svanberg, 2003.

⁸ Koselleck, 2002.

⁹ Stråth & Sørensen, 1997.

kulturaliserade variation. Den svenska nationen fick en förhistoria säkrad i berggrunden och arbetets laga fång medan en varierande kultur kunnat skicka ut meddelanden om kulturell och ekonomisk samhörighet än till skandinaviska grannar, än till europeiska, allt efter skiftande konjunkturer.

Med en grundläggande osäkerhet om vilka vi:n som är mest relevanta och som förmår föra oss till en ljusare framtid, så är arbetsuppgifterna många men samtidigt inte längre givna för alla kulturarvsproducenter. Det är därför det är både intressant och viktigt att inte bara pröva nya vägar till förmedling, utan också ställa frågan om åt vilket håll dessa bär.

SLÄTTBYGDSPROJEKTETS FÖRMEDLINGSVERKSAMHET

JOAKIM ANDERSSON

BAKGRUND

Orsaken till att vad som kommit att kallas för Slättbygdsprojektet kommit till stånd, är att Banverket ska förbättra förbindelsen av godstrafiken mellan Hallsberg och Mjölby. Den redan existerande tågförbindelsen byggdes för ca 150 år sedan då godstrafiken och persontrafiken inte var lika omfattande. 1995 bestämde sig Banverket för att öka kapaciteten för godsstråket Hallsberg – Mjölby genom att bygga ett dubbelspår.¹⁰ Enligt Banverket är det ökningen av godstrafik på sträckan som är anledningen till utbyggnaden av järnvägen. Banverket vill därför kunna tillgodose den ökande godstrafiksgenomströmningen mellan dessa platser.

Enligt lagen om kulturminnen (KML, 1988:950) är fornlämningar och fornfynd skyddade och får därför inte rubbas, tas bort, skadas eller ändras på något sätt utan Länsstyrelsens uttryckliga medgivande.¹¹ Om en exploatör vill göra en utbyggnad i ett fornlämningstätt område, krävs det att exploatörerna söker tillstånd hos Länsstyrelsen eftersom utbyggnaden ses som ett ingrepp i fast fornlämning.¹² Enligt arkeologisk forskning tillhör också sträckan mellan Motala och Mjölby en av tre huvudregioner i Östergötland där fornlämningar anses finnas i högre utsträckning än i övriga bygder.¹³ Banverket ville alltså 1995 exploatera ett fornlämningstätt område med anledning av ny dubbelspårsutbyggnad mellan Motala och Mjölby. Utbyggnaden krävde vad som kallas för uppdragsarkeologi eller exploateringsarkeologi. Det generella tillvägagångssättet vid uppdragsarkeologi är att arkeologerna först gör en *utredning*. Den syftar till att ta reda på om och var fornlämningar finns längs den planerade järnvägssträckan. Om så behövs inleds vad som kallas *förundersökningar* som syftar till att fastställa och bestämma fornlämningarnas utbredning, art och datering. Det sista steget är en *särskild arkeologisk undersökning*, här kallad *slutundersökning*. En slutundersökning innebär en noggrann dokumentering och borttagande av fornlämningarna.¹⁴

De arkeologiska utgrävningsplatserna mellan Motala och Mjölby som ingår i Slättbygdsprojektet är enligt det arkeologiska projektprogrammet¹⁵ indelade i tre undersökningsområden med olika frågeställningskomplex: Motala, där arkeologerna främst undersökt ”Möten under mesolitikum”, dvs. olika perspektiv på kulturmöten under mellanstenåldern. Fågelstagruppern har sett närmare på ”Slättbygdens människor – bebyggelseförändringar i ett långtidsperspektiv”. Tidsperspektivet i undersökningen har varit från mesolitikum till nyare tid. I Skänninge har arkeologerna undersökt

¹⁰ Intervju med Rolf Olsson Banverket, Östra banregionens projektchef. 2004-11-10.

¹¹ Se lagen om kulturminnen (KML), (1988:950), 2 kap, §1, §6-7.

¹² Fram till mitten av 1970-talet var Riksantikvarieämbetet den centrala förvaltningsmyndigheten över ärenden om forn- och kulturminnesvård. 1976 genomfördes en decentralisering av kulturminnesvården vilket innebar att Riksantikvarieämbetets beslutandefunktioner överfördes till länsstyrelserna.

¹³ Kaliff, 2003. s 7f. se även Kaliff, 1999. s 48 och där anförd litteratur.

¹⁴ Nils Johansson i Carlie & Strömberg, 1998. s 13.

¹⁵ Kaliff, 1999.

”Urbaniseringsprocesser” med fokus på medeltiden. För Motala och Fågelstagruppern del beskrivs också ett analys- och arbetsredskap som består av tre geografiska perspektiv: Hemmet, Trakten och Världen. Mellan och inom dessa nivåer skedde möten under forntiden.¹⁶ Slättbygdsprojektet är även ett flervetenskapligt projekt i betydelsen att det arkeologiska arbetet sker i samverkan med kulturgeografi, ortnamnsforskning, kvartärgeologi och miljöarkeologi.¹⁷

Detta är, i förenklad form, de olika undersökningarnas huvudfokus. Det är mot bakgrund av det ovanstående, arkeologiska slutundersökningar genomförts under perioden 2000-2005 och som förmedlingsarbetet har bedrivits. Förmedlingsarbetet är också det som fokuseras i denna studie med utgångspunkt från tre övergripande frågeställningar som fångas upp i slutdiskussionen:

1. Vad syftar förmedlingsinsatserna till (intentioner, förväntningar)?
2. Vilka former tar de sig (medier, genrer, narrativ – skolbesök, trycksaker, föreläsningar, pressmeddelanden)?
3. Hur ser besökarna och deras reception av insatserna ut?

FÖRMEDLING OCH ANSVARFÖRDELNING

Förmedlingen i samband med Slättbygdsprojektet har sin utgångspunkt i Länsstyrelsens första delbeslut för särskilda undersökningar. I detta delbeslut står att:

... kunskapsförmedling över de arkeologiska undersökningar, denna och de kommande slutundersökningarna skall utföras av Östergötlands Länsmuseum på så sätt som redovisas i projektplanen 2000-06-27, som bifogas i kopia och som ingår som en post för externa konsulter i RAÄ, UV: s kostnadsberäkning. Resterande kostnad, som inte finns redovisad i RAÄ, UV: s kostnadsberäkning kommer att redovisas i kostnadsberäkningen för de kommande delbesluten.¹⁸

I citatet ovan står att kunskapsförmedling ska vara en del av projektet. Samtidigt påvisas också att kunskapsförmedlingen ska utföras av Östergötlands länsmuseum. Enligt den förmedlingsplan som upprättats av arkeologerna Viktoria Björkhager och Marie Ohlsén på Östergötlands länsmuseum framförs att ”Förmedlingsarbetet ska genomföras dels för att presentera resultatet för en bred publik, dels för att ta hand om det stora intresset från allmänhetens sida på ett effektivt sätt”.¹⁹

Att kunskapsförmedling skrivs in i ett länsstyrelsebeslut är ovanligt. Förmedling i samband med arkeologiska utgrävningar har dock skett tidigare, i anslutning till andra arkeologiska projekt.²⁰ Skälet till att förmedling ska ske är inte kommenterat eller förklarat i beslutet. Enligt biträdande länsantikvarien Carin Claréus vid Länsstyrelsen i Östergötland, kulturmiljöenheten, som formulerat och skrivit in detta i beslutet, motiveras denna kunskapsförmedling bland annat med de höga kostnaderna som är förknippade

¹⁶ Kaliff, 2003. s 12ff.

¹⁷ Ibid. s 33f.

¹⁸ Delbeslut 1, 2000-06-28. Länsstyrelsen Östergötland Dnr: 220-3775-00.

¹⁹ Kaliff, 2003. Bilaga 3, Förmedling.

²⁰ Se Bodil Peterssons text i denna volym.

med Slättbygdsprojektet. Eftersom utgrävningarna kostar så mycket menar hon att allmänheten också ska få ta del av vad som hittats av arkeologerna. Vidare menar hon att det ingår integrerat i den arkeologiska verksamheten att förmedla kunskapen. Det som ytterligare motiverade beslutet enligt Carin Claréus var att utgrävningarna i Motala var så fyndrika.²¹

I projektprogrammet *Slättbygdsprojektet* från Riksantikvarieämbetet UV Öst skrivs att erfarenheterna från projektet Agenda kulturarv²² ska tillvaratas och att Slättbygdsprojektet kommer att arbeta med utgångspunkt från ”de intentioner om bland annat demokratisering, delaktighet och tillgänglighet som Agenda kulturarv syftar till”.²³ I anslutning till detta påpekas det att några förutsättningar för ett demokratiskt förhållningssätt anses vara: ”historiskt kunskap, engagemang, arenor för dialog och medborgarinflytande på lokal nivå”.²⁴ Enligt Carin Claréus har dock Agenda kulturarv inte haft någon betydelse för inskrivandet av kunskapsförmedling i länsstyrelsebeslutet.²⁵

Kostnaderna för förmedlingen och de arkeologiska undersökningarna står exploatören för, dvs. det är Banverket som i detta fall har det ekonomiska ansvaret.²⁶ Banverkets totala budget för järnvägsbygget är ca 1 160 miljoner.²⁷ Då Slättbygdsprojektet inte är avslutat och nya utgrävningar tillkommer och gamla utökas, utgår sammanställningen ifrån kostnader för slutundersökningarna. Tidsramen är från 2000 till och med 2004.

Totalt har slutundersökningarna exkl. förundersökningar kostat 72,5 miljoner. Den del av förmedlingen av resultaten som Östergötlands länsmuseum står för är inräknade i budgeten för Slättbygdsprojektet. Enligt Östergötlands läns museums projektplan som omfattar perioden 2000-2002 redovisas en kostnadskalkyl för förmedlingen av Slättbygdsprojektet, som innefattar alla kostnader som Östergötlands länsmuseum har haft i samband med förmedlingsarbetet. Det är då kostnader från både Kulturmiljöavdelningen och Avdelningen för verksamhetsstöd på Östergötlands länsmuseum. Förmedlingen har mellan 2000-2002 kostat ca en halv miljon per år.²⁸

²¹ Intervju med biträdande länsantikvarie Carin Claréus, Länsstyrelsen Östergötland, 2004-08-10.

²² Agenda kulturarvs var ett projekt som initierades av Riksantikvarieämbetet, Läns museernas samarbetsråd och Länsstyrelserna 2001. Syftet har varit att ”i bred samverkan med omgivande samhälle förnya kulturmiljövårdens arbete, inriktning, demokratiska förankring och därmed slagkraft”. Projektet avslutades 2004. Riksantikvarieämbetet & Agenda Kulturarv (projekt), 2004. s 8.

²³ Kaliff, 2003. s 18.

²⁴ Ibid.s 18, här hänvisas också till ”Det dynamiska kulturarvet 2002.”

²⁵ Intervju med biträdande länsantikvarie Carin Claréus, Länsstyrelsen Östergötland, 2004-08-10.

²⁶ Lagen om Kulturminnen (1988:950) 2 kap. §11.

²⁷ Se http://www.banverket.se/templates/StandardTiH___2865.asp Besökt 2005-06-04.

²⁸ Under år 2000 ingår också kostnader för ”kick off” dvs. förarbete, möten och upplägg, utformning o. dyl. Totala kostnader för år 2000 är 597,320 kr. Kostnaderna för 2001 är 488,590 kr och för 2002, 457,090 kr.

Tabell 1: Takkostnader för beslutade arkeologiska slutundersökningar 2000-2004

Motala	18,9 ²⁹
Skänninge	37,4 ³⁰
Fågelsta	16,2 ³¹

Källa: Länsstyrelsen Östergötland delbeslut om arkeologiska slutundersökningar; Dnr 220-3770-00.

Tabell 2: Sammanställning av kostnader för förmedling mellan 2003-2004 från respektive undersökningsområde.³²

Motala 2003	123,550 kr
Fågelstagruppern 2003	139,132 kr
Fågelstagruppern 2004	87,662 kr
Skänninge 2003	144,607 kr
Skänninge 2004	95,527 kr

Total kostnad för förmedlingen mellan åren 2000-2004 är ca 2,1 milj. kr. Detta innefattar allt från besök ute i skolorna, visningar, utställningsmontage, hyrbilar för att ta sig till utgrävningar och skolor, nyhetsbrev och sammanställning, möten och webbplats.

FÖRMEDLINGSPLANEN

Förmedlingsverksamheten sker alltså formellt för att fullfölja länsstyrelsens beslut. Ansvaret för förmedlingen är fördelat på Östergötlands länsmuseum och Riksantikvarieämbetet UV Öst. Enligt den förmedlingsplan som upprättats har Östergötlands länsmuseum ansvar för kontakter, samordning av bokning i guideverksamhet och skolverksamhet. Dessutom har Östergötlands länsmuseum ansvar för

²⁹ Delbeslut 2, 2000-06-28. gäller beslut om arkeologiska slutundersökningar under 2000-2004, Länsstyrelsen Östergötland Dnr: 220-3770-00.

³⁰ I summan ingår 32,9 milj kr för arkeologiska slutundersökningar av områdena 13, 14, 15 och 16 i Skänninge, delbeslut 4, 2003-05-20 samt 4,4 milj kr för slutundersökningar av område 17 järnvägsparken i Skänninge, delbeslut 3, 2002-08-14, Länsstyrelsen Östergötland Dnr 220-3770-00.

³¹ I summan ingår 15,9 milj kr för arkeologiska slutundersökningar av områdena 3, 4, 5, 7 och 9 i Fågelsta, delbeslut 4, 2003-05-20, samt 0,3 milj kr för kompletterande undersökning av område 5, tjänsteanteckning av biträde länsantikvarie Carin Claréus, delbeslut 4, 2005-03-29, Länsstyrelsen Östergötland, Dnr 220-3770-00.

³² Kaliff, 2003. Bilaga. Länsstyrelsen Östergötland, Dnr: 220-3770-00.

marknadsföring och medieinsatser. Museet har även producerat utställningar i samband med den arkeologiska verksamheten.³³

Utställningarna som produceras av Östergötlands länsmuseum riktar sig, enligt förmedlingsplanen, främst till den lokala befolkningen och till turister.³⁴ Från början har förmedlingsuppdraget skötts av arkeologen Viktoria Björkhager. Sedan hösten 2003 har arkeologen Marie Ohlsén varit den som övertagit detta förmedlingsuppdrag.

Riksantikvarieämbetet UV Öst ansvarar för innehållet i förmedlingen, Webbproduktionen. UV Öst har ansvar för visningar och guidningar av olika slag. Enligt förmedlingsplanen är den tänkta målgruppen för dessa förmedlingsansatser den intresserade allmänheten och skolorna.

I den förmedlingsplan som upprättats vid mitten av år 2000 av Östergötlands länsmuseum har aktörerna tänkt gå ut på bred front för att göra sig hörda och synliga. Först av allt har en *webbplats* ordnats på UV:s hemsida.³⁵ Här finns allt från bakgrund till utgrävningar, till loggböcker som arkeologerna skriver under arbetets gång och nyhetsbrev. Webbsidorna sköts av UV Östs personal.

Enligt Östergötlands länsmusiums förmedlingsplan har *visningar* skett under grävsäsongen i Motala och Skänninge. De personer som har hållit i dessa visningar är Motalas och Skänninges *stadsguider* som utbildats av personal från UV Öst och Östergötlands länsmuseum. I praktiken har dock både den grävande personalen och de utbildande guiderna skött visningarna framkommer det i en rapport efter första säsongen.³⁶ Exakt hur utbildningen av stadsguiderna gått till eller vad den består av framkommer inte av rapporten eller förmedlingsplanen.

Utställningar är en annan förmedlingsform. Utställningarna är tänkta att finnas i respektive kommun och ska enligt förmedlingsplanen placeras på "välbesökta platser" för att nå så många som möjligt. Utställningarna är tänkta att uppdateras allteftersom arbetet fortskrider vid utgrävningarna. Enligt rapporten från första säsongens förmedlingsarbete år 2000 så gjordes exempelvis en mindre utställning på biblioteket i Motala. Året därefter gjordes ytterligare tre monterutställningar på Kanalmuseet i Motala, biblioteket i Borensberg och på Statens historiska museum i Stockholm.³⁷ En mindre utställning har också producerats och återfinns i Skänninge rådhus på nedre plan. Utställningen byggs på allteftersom nya fynd tillkommer. Utställningen är öppen för allmänheten varje dag och visar bland annat föremål som grävts upp i anslutning till Slättbygdsprojektet.

Till visningar på utgrävningsplatserna har också *skolverksamhet* bedrivits i stor omfattning. Skolorna har kommit klassvis och beskådat utgrävningarna. I vissa fall har även skolungdomarna fått hjälpa till med att sålla jord efter kvarts och flinta.³⁸ Då det enligt arkeologerna har funnits ett stort intresse från

³³ Östergötlands länsmuseum, kulturmiljöavdelningen. Förmedlingsplan daterad 2000-06-27, Länsstyrelsen Östergötland, Dnr 220-3775-00.

³⁴ Ibid.

³⁵ Se under respektive undersökningsort. <http://www.raa.se/uv/motala2002/> Besökt: 2005-01-25, www.raa.se/uv/skanninge2002/ Besökt: 2005-01-25, www.raa.se/uv/fagelsta2003/ Besökt: 2005-01-25.

³⁶ Motala, Strandvägen 1. Ej daterad. Jmf. Telefonintervju med Tom Carlsson, 2005-02-01.

³⁷ Motala, Strandvägen 1. Ej daterad.

³⁸ Se exempelvis Carlsson, 2004. s 134ff.

skolorna har visningarna begränsats till en dag i veckan, och då högst tio skolklasser per visningsdag.³⁹ Då utgrävningarna skett i närheten av järnvägen i både Skänninge och Fågelsta har det av säkerhetsskäl inte varit möjligt med visning av plats. Istället har en arkeolog och en pedagog uppsökt skolorna ”för att ha en specialdesignad pedagogisk verksamhet för de olika skolklasserna”.⁴⁰ Nära tvåtusen elever har sökts upp på olika skolor runt om Motala, Fågelsta och Skänninge.⁴¹

För att få en uppfattning om hur många som besöker den förmedlingsverksamhet som visningarna utgör finns uppgifter från arkeologerna i en odaterad rapport efter första säsongen. Det rörde sig då om 41 skolklasser som visats runt på utgrävningsplatsen i Motala. Antalet besökare rör sig enligt arkeologerna själva kring ca 1 100 skolelever.⁴²

Utöver denna form av publik verksamhet har olika *föredrag* genomförts för intresserade. Dessa föredrag har bland annat ägt rum hos hembygdsföreningarna, bibliotek och genom så kallade informationskvällar. Broschyrer som kortfattat beskriver projektet och de arkeologiska undersökningarna finns också för att nå fler människor. Förutom detta har det på *Arkeologidagen* anordnats visningar och guidningar. Arkeologidagen är en nationellt anordnad dag som brukar inträffa under senare delen av augusti runt om i landet där det pågår arkeologiska utgrävningar. Arkeologidagen startades 1988 på Riksantikvarieämbetet initiativ för att väcka diskussion kring arkeologiska frågor och föra ut viktiga resultat. Det var också ett sätt möta allmänhetens intresse för arkeologi. Under några år på 1990 talet låg Arkeologidagen nere men har sedan 1998 arrangerats årligen.⁴³ Vid denna dag har det anordnats olika aktiviteter som exempelvis rundvandringar, pröva på att vara arkeolog osv. I anslutning till denna dag sker en del annonsering i lokalpressen för att uppmärksamma möjligheten att besöka utgrävningarna.

Vid sådana här tillfällen utnyttjas Östergötlands läns museums kontaktnät med medier av olika slag som exempelvis *dagstidningar*, *regionala nyheterna på TV* och även genom nyhetsbrev. De tidningar som med en viss regelbundenhet har följt utgrävningarna har varit Motala Tidning och Östgöta Correspondenten. Främst har rapporteringen koncentrerat sig kring de utgrävningar som gjordes under ledning av Tom Carlsson vid Motala ström. Skänninge och Fågelsta har hamnat lite i skymundan för utgrävningarna i Motala som tidigt fick stor medial uppmärksamhet. Det finns dock flera artiklar från Skänninge och Fågelsta också. Jag har samlat in ca 100 olika artiklar som på olika sätt berör Slättbyggsprojektet.

Nyhetsbreven som är ett slags informationsbrev från arkeologerna finns i digital form och i pappersform. De har skickats ut till intresserade sedan det inledande arkeologiska arbetet påbörjades år 2000. Mottagarna av dessa nyhetsbrev per e-post är 161 adresser. Bland mottagarna märks några hembygdsföreningar, anställda på Riksantikvarieämbetet, medier i olika former (exempelvis tidningar, TV), läns museer, samt även privatpersoner. Dessa nyhetsbrev är skrivna av arkeologerna själva och utkommer med ojämn rytm under hela året. När fältsäsongen under sommarhalvåret pågår skickas

³⁹ Östergötlands läns museum, kulturmiljöavdelningen. Förmedlingsplan daterad 2000-06-27. Länsstyrelsen Östergötland, Dnr 220-3775-00.

⁴⁰ Ibid.

⁴¹ Intervju med Marie Ohlsén, Östergötlands läns museum, 2005-01-11.

⁴² Motala, Strandvägen 1. Ej daterad.

⁴³ E-post korrespondens 2005-04-11 med Pia Hedenstedt, Riksantikvarieämbetet.

information och nya fynd ut, medan det under vinterhalvåret skickas ut information om vad arkeologerna iakttagit i materialet som insamlats under sommaren. Fram till början av 2005 producerades totalt 66 nyhetsbrev, men fler kommer. Nedan visas hur fördelningen har skett av nyhetsbrev i anknytning till de olika undersökningsområdena.

Tabell 3: Antal Nyhetsbrev/år

År	2000	2002	2003	2004	2005
Fågelsta	---	---	10	9	---
Motala	11 + extra nr	6 st	7	---	---
Skänninge	---	4	6	10	2

Källa: www.raa.se/uv/skanninge2002/nyhetsbrev.htm

www.raa.se/uv/motala2002/nyhetsbrev.htm

www.raa.se/uv/fagelsta2003/nyhetsbrev.htm. Besökta: 2005-01-25.

Förmedling har även skett med hjälp av *radio och TV*. Bodil Petersson behandlar i sin artikel den *populärvetenskapliga utgivningsverksamheten* från UV Öst. De förmedlingsformer som jag kommer att se närmare på, längre fram i texten är nyhetsbrev, tidningsartiklar, arkeologidagar, informationskvällar och skolbesök. Då sättet att förmedla skiljer sig mellan dessa förmedlingsformer har jag valt att dela upp dem i två kategorier: *medierad förmedling* och *direkt förmedling*. Den medierade förmedlingen är avgränsad till tidningarna och nyhetsbrev då förmedlingen sker skriftligt. Den direkta förmedlingen innebär en muntlig förmedling till i ett konkret situationsbestämt möte. Medierad förmedling och direkt förmedling är i denna text inga analytiska begrepp utan snarare beskrivande för sättet förmedlingen sker på.

”ARKEOLOGI FÖR DIG!”

Sommaren 2003 delade jag med hjälp av arkeologerna vid UV-Öst ut en mindre enkät till besökare av olika arrangemang som ordnades av arkeologerna.⁴⁴ Utgångspunkten för denna enkät var dels metodisk; att hitta ett sätt att nå besökaren och om möjligt kunna intervjua några av dem; dels att få en bild av hur besökaren upplevt arrangemanget de deltagit i, varför de kommit till arrangemanget och vad de fått ut av besöket. Enkäten är vänd till besökaren och handlar om besökarens perspektiv. Jag har alltså inte varit intresserad av hur besökaren ser på arkeologen eller arkeologi som sådan.⁴⁵ Eftersom förmedlingsverksamheten är riktad till allmänheten och besökare är det relevant att också se närmare på varför de kommer och vill delta i evenemang som utgrävningar.⁴⁶

⁴⁴ Se bilaga 1.

⁴⁵ För dem som är intresserade av en sådan genomgång se exempelvis; Högberg, 2004. André, 2001. Welinder, 1987. Welinder, 1997.

⁴⁶ Kvantitativa undersökningar om besökare av särskilda besöksmål finns exempelvis i Braunerhielm, 2004:13 Arbetsrapport.

Arrangemangen som denna undersökning baserar sig på är Arkeologidagen i Fågelsta 2003, visningar i Skänninge 2003, visningar i Motala 2003, informationskväll i Fågelsta 2003. Sedan tillkom några enkäter som delades ut på hösten 2004 i samband med en särskilt anordnad Arkeologidag i Fågelsta.⁴⁷ Enkäterna bygger inte på ett statistiskt urval och kan därmed inte vara underlag för några större generella slutsatser. Enkäterna är utdelade till dem som velat svara på dem, främst är det intresserade besökare. De ger en bild av hur de besökare som svarat, uppfattat de arrangemang de besökt.

Enkäterna innehöll två delar; en del med personuppgifter som namn, ålder, adress, datum. Den sista posten var telefon/e-post, för dem som var villiga att bli kontaktade av mig för en intervju om hur de upplevt besöket. Den andra delen innehöll sju mer eller mindre öppna frågor. En fråga av mindre öppen typ är exempelvis ”Hur fick du kännedom om detta (tidning, rykte, Internet, affisch)? Det fanns dock möjlighet att svara oberoende av de exemplifierande alternativen. En fråga av öppnare typ var ”Svarade evenemanget mot dina förväntningar? Saknade du något? Om ja, vad då?”. En anledning till att ha sådana öppna frågor är att inte i alltför stor grad styra mottagarens utan ge möjlighet till mer individuella svar. De enkäter som ligger till grund för denna framställning är som innan påpekats fördelade på flera olika evenemang.

Majoriteten av enkäterna är som tabell 4 nedan visar från Motalautgrävningen respektive Fågelsta arkeologidag 2003. Anledningen till att Skänningeutgrävningarna, till antalet, är färre representerat, kan bero på som tidigare nämnts att utgrävningarna har varit placerade i direkt anslutning till järnvägen. Visningarna har därför av säkerhetsskäl varit begränsade.⁴⁸ Anledningen till att Motalautgrävningarna toppar bland enkäterna kan bero på tillgängligheten till utgrävningsplatsen.⁴⁹

Tabell 4: Insamlade enkäter

Motala 2003	42
Skänninge 2003	19
Fågelsta ark dag 2003	33
Fågelsta info kväll 2003	16
Fågelsta ark dag 2004	7
Totalt antal	117

⁴⁷ Anledningen till att det bara finns 7 personer från Fågelsta Arkeologidag 2004 beror på att enkäterna här använts i ett metodiskt försök. Försöket gick ut på att nå besökaren och få denne att ställa upp på ett längre samtal vid ett annat tillfälle. Enkäten fungerade då som ett instrument för att inleda ett samtal som förhoppningsvis skulle kunna leda till en intervju med besökaren. Försöket lyckades såtillvida att av dessa sju enkäter hade fyra inget emot att bli uppringda för en telefonintervju, resten tyckte att enkäten var tillräcklig och ville inte bli intervjuade.

⁴⁸ Fågelstagruppens utgrävningar har också varit placerade runt järnvägen men vissa grävplatser har inte varit i direkt anslutning till järnvägen. Intervju med arkeologen Rikard Hedvall, 2003-02-03.

Bestämningen av om det var en man eller kvinna som besvarat enkäten har gjorts utifrån namnet. Ibland har det varit två stycken som besvarat enkäten, oftast en man och kvinna. I ett fall två kvinnor. I några få fall har det inte gått att utläsa svaret på denna fråga i enkäten. Tabell 5 visar att könsfördelningen är någorlunda jämn men fler män än kvinnor har svarat.

I en undersökning gjord av SCB *Vad betyder Kulturmiljön för dig? 2002*, var syftet att undersöka allmänhetens intresse och kunskaper om kulturmiljön på uppdrag av Riksantikvarieämbetet. Enkäter skickades ut till 2000 personer mellan 18-74 år varav 61 % svarade. I Sixten Lundströms genomgång av undersökningen framkommer att det oftare är kvinnor än män som gör besök i kulturmiljöer.⁵⁰ I min undersökning är det tvärtom män som går på visningar.

Tabell 5: Könsfördelning

Man	57
Kvinna	50
Oläsbart	3
Flera svar	7
Totalt antal	117

Varifrån har då besökarna kommit ifrån geografiskt? Sorteringen är gjord utifrån respondenternas uppgivna bostadsadress. Under rubriken *Andra orter i Östergötland* finns svar som exempelvis Linköping, Mjölby, Boxholm, Vadstena, Borensberg etc. I kategorin *Utanför Östergötland* finns svar som Stockholm, Umeå, Visby, Ystad, Uppsala etc. Det vill säga från olika håll runt om i landet. Det kan tilläggas att nästan samtliga som kommit långväga ifrån hälsat på bekanta i orter där undersökningarna bedrivs.

De allra flesta som besökt utgrävningarna kommer dock från undersökningsplatserna och ganska många kommer också ifrån andra städer i Östergötland. Men även här kan märkas en viss spridning inom landskapet. Huvuddelen av dem som besökt och svarat på enkäten kommer dock från Motala som är den större orten kopplad till utgrävningarna. Det är också där som de flesta enkäter samlats in. Få har troligen kommit utanför regionen enkom för utgrävningarna.

⁴⁹ Telefonintervju med Tom Carlsson, 2005-02-01.

⁵⁰ Närmare bestämt 13.2 % män och 15.6 % kvinnor. Lundström, Stencil SCB, 2002. s 4.

Tabell 6: Varifrån kommer besökarna?

Fågelsta	12
Motala	53
Skänninge	10
Andra orter i Östergötland	25
Utanför Östergötland	12
Obesvarad/oklart	5
Totalt antal	117

Hur besökarna fick kännedom om arrangemanget var en fråga som ställdes i enkäten. Nedan har jag delat in svaren i olika kategorier. I kategorin *Tidningar* jag placerat de som svarat namn på olika tidningar, företrädesvis har det varit ÖC eller Motala Tidning. Under *Muntligen/vänner/bekanta* kategorin har svar placerats som exempelvis ”Hörde det av mamma”, ”Min sambo sa det”, ”Min väninna”, ”Rykte” och liknande. I kategorin *Annat* har jag placerat alternativa svar som exempelvis ”Radio” och ”Broschyr”. En del har svarat olika kombinationer som ”tidning och hemsida”, ”rykte, Internet” och ”TV och radio” dessa är placerade under kategorin *Flera svar*.

I SCB undersökningen, *Vad betyder kulturmiljön för dig?* konstateras bland annat att TV och radio är det viktigaste informationskanalerna. 60 % av respondenterna har någon gång fått information genom tidningar och 70 % genom radio och TV.⁵¹ I min undersökning är tidningarna dem som har allra störst betydelse för spridande av information. Radio och TV som återfinns i kategorierna *Annat* och *Flera svar* hamnar i denna undersökning långt ner på listan. I det lokala rummet är tidningarna alltså betydligt viktigare än radio och TV.

Få har fått information om visningar på Internet. I SCB:s studie är denna siffra också låg⁵², men i Slättbyggsprojektet där mycket energi lagts ner på kontinuerlig uppdatering med loggböcker och liknande är det anmärkningsvärt att så få fått information om visningar genom Internet. Att bara en person angivit turistbyrån som informationskälla får också ses som en mycket låg siffra då turistbyråns uppgift är just spridande av dylik information till turister. Troligen beror det på att få långväga besökare har besökt utgrävningarna.

⁵¹ Tengrud, Öhrvall & Johansson, 2002.

⁵² 2 % svarade att de någon gång fått information om arkeologiska utgrävningar via Internet. Tengrud, Öhrvall & Johansson, 2002. s 23.

Tabell 7: Hur fick du reda på evenemanget?

Tidning	69
Muntligen/vänner/bekanta	16
Affisch	10
Internet	2
Turistbyrå	1
Annat (radio, broschyr etc.)	5
Flera svar	11
Inget svar	3
Totalt antal	117

Huruvida besökaren planerat besöket eller om det varit ett spontant infall, svarade majoriteten av dem som fyllt i enkäten att det varit planerat. Man kan anta att det kan bero på att de som besöker arkeologiska utgrävningar ofta är intresserade varför de också planerar att gå när tillfälle ges. Vad ”planerat” i detta sammanhang innebär är dock lite otydligt. En del har svarat planerat när de bestämt sig samma dag, andra några dagar tidigare. ”Spontant” kan innebära som någon skrev: ”Jag gick förbi”. Vad som är spontant eller planerat har varit upp till besökaren att avgöra och definiera.

Tabell 8: Var besöket planerat eller spontant?

Spontant	32
Planerat	79
Både och	4
Ej angivet	2
Totalt antal	117

Varför har de som varit på evenemangen velat delta? Eftersom frågorna har varit öppna, har det för att kunna sammanställa dem varit nödvändigt att kategorisera dem i relativt stora kategorier. I kategorin *Allmänt intresse* har jag ordnat svar där det rent uttryckligen står att de är intresserade eller allmänt intresserade. De som varit lite tydligare och skrivit ”Historiskt intresserad”, ”Intresserad av Skåninges historia”, ”intresserad av traktens historia” och liknande har placerats i kategorin *Historiskt/Lokal/Bygd*. En del har skrivit att de är ”Intresserade av arkeologi” eller ”Har gräverfarenhet” återfinns under kategorin *Arkeologiintresse*. Kategorin *Nyfiken/Spännande* får här utgöra en egen kategori då flera helt sonika skrivit att de är nyfikna eller tycker att det var spännande. En del har svarat ”Intresserad av historia och arkeologi” och dessa återfinns under kategorin *Flera orsaker*. I den sista kategorin *Annat* är de placerade som svarat ”Arbetar i Fågelsta” eller ”Har bott i Fågelsta”. Några har också svarat att de ”Ville

veta mer” eller ”Få kännedom” och dessa är placerade i kategorin *Kunskap*. Kategorin *Historiskt/Lokal/Bygd* är större eller bredare än de andra kategorierna. Detta har sin förklaring i att ”Historia” ofta är skrivet i samma mening som exempelvis ”Skänninge”. När de skriver ”Jag är intresserad av Skänninges historia” kopplar jag ”Skänninge” till ”Lokal” eller ”Bygd”. Detta kan vara en förklaring till att denna kategori är mest representerad.

Den klara majoriteten verkar redan ha ett arkeologi- och historieintresse medan enbart 11 stycken svarat att de är nyfikna eller tycker det är spännande. Det tyder på att förmedlingsverksamheten troligen inte intresserar andra människor än de redan intresserade eller engagerade. Det som också kan konstateras är att andelen som är arkeologiintresserade inte är en så stor grupp i förhållande till de som uppger ett historieintresse. En annan anmärkningsvärd siffra är att de som uttryckligen söker kunskap om utgrävningarna enbart är fyra stycken av de 117 som besvarat enkäten. Å andra sidan kan man förstå ”kunskap” som integrerat i andra kategorier som exempelvis allmänt intresserad, historiskt/lokal/bygd intresserad och arkeologiskt intresserad. Enbart en person menar uttryckligen att anledningen att delta var utflyktsbetonat!

Tabell 9: Varför ville du delta?

Allmänt intresserad	16
Kunskap	4
Nyfiken/Spännande	11
Arkeologi intresse	14
Historiskt/lokal/bygd intresse	45
Social (utflykt)	1
Annat	9
Obesvarad/oläsbart	3
Flera Orsaker	14
Totalt antal	117

De tre sista frågorna har varit öppnare i strukturen och har varit betydligare svårare att kategorisera utan att svaren ska förlora sin betydelse. Meningen med att ha öppna frågor var som innan påpekats att inte styra hur besökaren ska svara. Det fanns också utrymme för att ge lite mer utförliga svar på fem till sex meningar. Trots detta är svaren på de allra flesta frågorna inte längre än en mening. Enbart några stycken har givit något lite mer utvecklat svar. Det är då inte några djupa eller förklarande svar som givits. Det kan naturligtvis ha sin förklaring i formen som en enkät utgör, som är opersonlig. Då jag inte velat kategorisera svaren följer här nedan jag några axplock för att visa på just bredden i svaren.

Frågan *Vad har det givit dig?* var en av de öppna frågorna. Ett antal svar på den frågan var kort och gott, ”Ja”. Svaret kan tolkas som att besöket har givit något för besökaren men exakt vad det har givit är mindre klart. Besökarna kan ha läst frågan som ”Har det givit dig något?” och då skulle också svaret

stämman bättre överens med frågan. Andra liknande svar har varit ”Mycket”, ”En hel del”, ”Mersmak” och ”En del svar”. Mer information än så ger de flesta faktiskt inte.

Många har svarat att besöket har givit mer kunskap. Någon har också svarat ”Hemkunskap” vilket här tolkas som kännedom om platsen eller bygden. Några har svarat ”Fördjupade kunskaper om ett historiskt landskap”, ”Insikt i Motalas historia” och ”Större perspektiv på Motalas historia”.

Andra har svarat lite mer försiktigt exempelvis ”Liten inblick”. En lika försiktig kommentar var ”Ev. inspiration att gå hit med barnen som jag arbetar med”. En del har också skrivit att det varit intressant att se utgrävningar och se hur arkeologerna arbetar. I anslutning till just utgrävningar tycker en del av besökarna i enkäten att det varit kul att se fynden. Fler av dessa svar hade varit intressanta att fördjupa men svaren är relativt fragmentariska.

Dessa svar har trots sin spridning ändå något gemensamt, nämligen en i grunden positiv inställning till besöket. Detta kan också relateras till överrepresentationen i antalet som sagt att de är intresserade eller har ett intresse av vad som sker. De som inte tycker att besöket har givit något finns åtminstone inte representerade i enkäterna, förutom ett fåtal som svarat ”Nja”, ”visste innan” och ”bekräftande, men visste innan”. De flesta tycker det givit något och en del har även svarat att det givit ökat intresse och vill söka mer kunskap. En svarade att det givit ”Perspektiv på tillvaron” liksom ”ökad förståelse och kunskap om lokalhistorien” vilket är intressant. Många har också framhåvt att det varit bra att kunna köpa böcker i anslutningen till utgrävningarna. Det märks som sagt en viss spridning i svaren samtidigt som svaren påminner om svaren som gavs kring ”Varför vill du delta?”.

På frågan om evenemanget svarat mot de deltagande besökarnas förväntningar, går svaren isär något. De mer positiva svaren är i stort sett besvarade med ett ”Ja”. En del har också svarat att de inte hade några förväntningar. Några har svarat att det var bättre än förväntat eller de varit mycket nöjda med genomgången. Det som man kan lägga märke till är dock de som svarat jakande sällan utvecklat svaren. Den klara majoriteten har svarat att de tycker evenemangen har svarat mot förväntningarna i den mån de haft några.

Det finns två som svarat både ja och nej på frågan om besöket svarade mot förväntningarna. En svarade ”Skulle vilja att ni berättade lite om vad ni hittat som ett litet föredrag” och en annan ”Ja. Men en del fynd från lokala utgrävningar hade inte skadat!” Andra sådana svar som i grunden är positiva till evenemanget men ändå har något att tillägga är en som skrivit ”För lite”. För lite av vad anges inte men antagligen ville personen se mer. En person gav denna kommentar: ”Det var ungefär som jag förväntade mig. Naturligtvis skulle man vilja se fler fynd, men av praktiska skäl är det naturligtvis svårt”. En annan kommentar som specificerar sig lite mer är denna: ”Det var fint upplagt, bra att kunna köpa böcker. Kunde ha varit ett ”föredrag” el. dyl. där man berättar mera ingående om fynden än vad som står på skyltarna vid fynden”.

En annan person tyckte att ”Det var mycket bra, skulle vilja ha haft detaljerade kartor över området med gamla kartor lagda över nya”. Någon har saknat fornyfynd vid ett evenemang på en Arkeologidag. En person svarade ”saknade information om planerna för utgrävningarna och detaljerade rapporter om fynden”. Överlag har det bland enkäterna bara återfunnits två som svarat att evenemangen inte svarat mot deras förväntningar, en som svarat ”Nej” och en som svarat ”Inte än”. De har dock valt att inte specificera vidare varför de tycker det. Det finns också ett tiotal som valt att inte svara på denna fråga.

Den sista frågan på enkäten gällde om de tidigare har varit på besök vid arkeologiska utgrävningar eller om de planerar att besöka några i framtiden. Denna fråga har möjligen inte varit genomreflektad från min sida då frågan innehåller flera frågor. De som svarat på frågan har antingen svarat ja eller nej vilket gör det svårt att se vilken fråga de har svarat på. Endast några få har svarat på de olika frågorna i enkäten. Jag väljer därför att inte redovisa svaren på denna fråga då svaren lätt kan misstolkas.

För att summera några resultat från enkätundersökningen verkar det som de flesta är nöjda med de evenemang de besökt. Fler män än kvinnor har svarat på enkäten. I SCB:s undersökning är det fler kvinnor än män som besöker kulturmiljöer. De flesta besökarna kommer ifrån bygden. Besökarna har fått reda på evenemanget de besökt främst genom annonser i tidningarna vilket visar att tidningarnas roll för att sprida kännedom om arkeologi arrangemang spelar stor roll i ett lokalt perspektiv. Här avviker resultaten av denna undersökning från tidigare nationella studier som SCB:s undersökning ”Vad betyder kulturmiljön för dig?”. Av dem som besvarat enkäten verkar få erhållit information om evenemangen genom Internet och turistbyråer. Detta underbygger också slutsatsen att få besökare kommit långväga ifrån för att ta del av visningarna.

Många besökare verkar också planera besöket vilket troligen betyder att besöket är viktigt och att de ser fram emot besöket. Många väljer att delta på grund av ett intresse även om intressets karaktär varierar aningen. De allra flesta av respondenterna säger att de är intresserade av lokal historia och hembygdshistoria. Däremot är det inte så många som säger att de är specifikt intresserade av arkeologi. En tolkning av det kan vara att många respondenter inte gör samma åtskillnad mellan historia och arkeologi som man gör inom akademien mellan de två ämnena. Troligen är det få besökare som inte redan är intresserade som väljer att delta i den publika arkeologiska verksamheten.

MEDIERAD FÖRMEDELING

I denna avdelning och nästa kommer jag att se närmare på förmedlingsverksamheten som utförts av Östergötlands länsmuseum och arkeologerna vid Riksantikvarieämbetets UV Öst i Linköping. Då förmedlingen inte enbart sker vid själva platsen för utgrävningar utan även genom flera olika medier menar jag att det är rimligt att skilja mellan en Medierad och Direkt förmedlingspraktik. Jag har valt att göra uppdelning för att poängtera att det finns skillnader mellan dessa två sätt att nå mottagaren. Den medierade förmedlingen kan inbegripa flera olika medier: radio, TV, Internet, tidningar och nyhetsbrev. Den medierade förmedlingspraktiken är här avgränsad till tidningars artiklar och nyhetsbrev på nätet.⁵³

Tidningarna

Ända sedan utgrävningarna började inom ramen för Slättbygdsprojektet, har tidningarna varit en aktiv rapportör av verksamheten. I förmedlingsplanen som upprättats av Östergötlands länsmuseums kulturmiljövårdsavdelning fastslås också vikten av medias roll.

⁵³ Se www.raa.se/uv/skanninge2002/nyhetsbrev.htm, www.raa.se/uv/motala2002/nyhetsbrev.htm och www.raa.se/uv/fagelsta2003/nyhetsbrev.htm. Besökta: 2005-01-25.

”Media utgör den effektivaste kanalen för att nå ut till en bred publik, och till en låg kostnad.”⁵⁴ I projektplanen som upprättats av Östergötlands länsmuseum står också att ”Målsättningen med projektet är att bilda koalitioner med media och intressenter för att föra ut resultaten från de arkeologiska undersökningarna till en bred publik på ett kostnadseffektivt sätt”.⁵⁵ Samordningen av kontakterna med media och den arkeologiska verksamheten sker av Östergötlands länsmuseum.⁵⁶ Information om utgrävningsverksamheten sker kontinuerligt av arkeologer och läns museet främst till pressen. ”Pressen” är i detta fall tidningar som främst har Östergötland som intresseområde. De tidningar som relativt kontinuerligt har följt utgrävningar har varit Motala & Vadstena Tidning (hädanefter kallad Motala Tidning) och Östgöta Correspondenten (Corren). Någon gång har även Folkbladet och Norrköpings Tidningar tagit med utgrävningsverksamheten. Under somrarna 2001 och 2003 har Motala Tidning, i samarbete med arkeologerna på UV Öst, givit ut en bilaga som heter ”Motalas historiska sidor”. Den gick ut till alla hushåll i Motala och Vadstena kommun. Därmed är tidningen också en aktiv deltagare i förmedlingsverksamheten. Innehållet i dessa bilagor baseras på vad som framkommit genom utgrävningarna och författarna till de olika artiklarna som producerats är arkeologerna själva. Främst är det arkeologiska nyhetsbrev som i vissa fall omarbetats, publicerats i dessa bilagor.

Tidningarna som främst undersöks i denna del är Corren och Motala Tidning. Correns huvudmålsättning med verksamheten är att ”Vi ska vara Sveriges bästa regionala medieföretag så att alla som bor i Östergötland varje dag vill dra nytta av våra medier och beröras av vårt innehåll”.⁵⁷ Dagsupplagan var 2003 ca 63 300 och år 2000 då tidningen började rapportera kring Slättbygdsprojektet var upplagan på 67 200 exemplar av tidningen.⁵⁸ Corren räknas som oberoende liberal tidning. Motala Tidning ägs av NA-Koncernen (Nerikes Allehanda) och har en upplaga på 12 400 tidningar år 2003.⁵⁹ NA-koncernens affärsidé som även delas av Motala Tidning är att ”Vi ska med trovärdighet och lönsamhet samla in, bearbeta och distribuera redaktionellt och kommersiellt material så att individer, företag och organisationer uppfattar oss som det bästa medievalet”.⁶⁰ Motala Tidning räknas som en liberal tidning som grundades 1868. Östgöta Correspondenten är alltså en regional tidning medan Motala Tidning är lokal men ägs av Nerikes allehanda. ÖC har också ett lokalt kontor i Motala vilket gör de bägge tidningarna till konkurrenter på denna plats.

Arkeologerna vill enligt Östergötlands läns museums förmedlingsplan nå ut till en bred publik med information om utgrävningarna och projektet. Journalister vill rapportera om sådant som händer som kan intressera köparna av tidningen och därigenom öka upplagan. Mellan arkeologerna och tidningarna utbyts

⁵⁴ Östergötlands länsmuseum, kulturmiljöavdelningen. Förmedlingsplan daterad 2000-06-27. Länsstyrelsen Östergötland, Dnr: 220-3775-00.

⁵⁵ Ibid.

⁵⁶ Östergötlands länsmuseum, kulturmiljöavdelningen. Förmedlingsplan daterad 2000-06-27. Länsstyrelsen Östergötland, Dnr: 220-3775-00. Det är dock inte bara läns museet som håller i kontakterna med medierna. Arkeologerna har också kontakt med flera journalister: telefonintervju med Tom Carlsson, 2005-02-01, intervju med Lisa Larsson, 2005-02-02, intervju med Rikard Hedvall, 2003-02-03.

⁵⁷ *Ett år i Corren koncernen*. Årsredovisning 2003. s 5.

⁵⁸ Ibid. s 7.

⁵⁹ NA-Koncernen/Årsredovisning 2003. s 25.

⁶⁰ Ibid. s 17.

så att säga tjänster i viss mån. Exempelvis byter arkeologerna ut information om vad som hittats och vad man gör för att få en stor spridning av undersökningsresultatet i enlighet med länsstyrelsen beslut om kunskapsförmedling. Varför tidningarna rapporterar om detta kan förstås utifrån att de skriver för att intressera allmänheten eller för en intresserad allmänhet, sälja upplagor, berätta om aktuella händelser i bygden för köparna av tidningen osv.⁶¹ I *Att formidle historie* diskuterar historikern Claus Bryld m.fl. utifrån Pierre Bourdieus tankar om journalistikens makt. Författarna skriver att medierna gärna inriktar sig på att förmedla det osedvanliga och aparta därför att det ordinära är svårare att sälja.⁶² Det är därför kanske inte svårt att förstå varför tidningarna var snabba att rapportera redan i början av utgrävningarna i Motala. Informationen till dessa artiklar tillhandahålls ofta av arkeologerna.

Det finns undersökningar som studerar tidningars förmedling av arkeologin och arkeologen. Arkeologen Stig Welinder gjorde 1987 en studie av arkeologins roll utanför akademien i *Arkeologiska bilder*.⁶³ Han undersökte fyra tidningar, två i Norge och två i Sverige. En större tidning och en regional tidning undersöktes i varje land. Han menar bland annat att ett förändringsperspektiv ofta saknas i tidningarnas framställning av försvunna samhällen. ”Dessa samhällen består av klichémänniskor utan fullödighet, variationer och nyanser.”⁶⁴ 1997 gjorde Stig Welinder en uppföljningsstudie av undersökningen från 1987 där han bekräftar tidigare resultat.⁶⁵ Arkeologen Bodil Petersson gjorde en studie av hur bland annat arkeologen, arkeologin framställs i tidningar och TV-program mm. Hon sätter då rapporteringarna kring utgrävningarna i Birka som centrum.⁶⁶ En av hennes många slutsatser är att Steven Spielbergs filmgestalt Indiana Jonas har påverkat bilden av både arkeologin och arkeologen. Hon undersöker också hur vikingatidens Birka gestaltats och följer i stort sätt Welinders tolkning då hon skriver ”Populariseringen levandegör, men till priset av inaktuella och delvis schablonartade bilder av vikingatidens Birka”⁶⁷.

Arkeologen Anders Högberg har i en undersökning sett närmare på allmänhetens bild av arkeologin och hur uppdragsarkeologin presenteras i dagspressen.⁶⁸ Genom en mindre enkät som delades ut till vänner och bekanta framkommer enligt Högberg att allmänhetens bild av arkeologi på uppdrag pekar mot två olika associationsriktningar, en exotisk främmandegörande och en jordnära hantverksmässig. Uppdragsarkeologin i dagspressen studerar han främst genom rubrikerna. Artiklarna menar han kan delas in i informationsartiklar (information) eller känslomässigt anspelade artiklar (emotion). De artiklar han

⁶¹ Ideland, 2002. s 52 ff.

⁶² Bryld, 1999. s 99.

⁶³ Welinder, 1987.

⁶⁴ Ibid. s 157. Jmf Petersson, 2003. Här studeras hur bland annat forskare genom rekonstruktioner tenderar att ge schablonartade föreställningar om förflutna perioder. Se även Bergdahl Bulukin, 1985..

⁶⁵ Welinder, 1997.

⁶⁶ Petersson, 1994. D-uppsats i Arkeologi.

⁶⁷ Ibid. Se ”Sammandrag”. Liknande studier av arkeologen och arkeologin har även gjorts av exempelvis Cornelius Holtorf i Holtorf, 2004. I European Association of Archaeologists. (9 : 2003 : Sankt Petersburg) & Bolin, 2004.

⁶⁸ Högberg, 2004.

klassificerar som information handlar om kommande, pågående eller avslutade händelser, medan emotiva artiklar nästan alltid handlar om pågående aktiviteter.⁶⁹

Tidningsartiklarna består av olika saker.⁷⁰ För att få någon slags uppfattning om dessa artiklar och notiser har jag utifrån rubriker, underrubriker och ingresser försökt att tematisera de vanligaste sätten att rapportera kring Slättbygdsprojektet.⁷¹ Fyra större teman kan urskiljas:

1. *Arkeologins möte med allmänheten.* (20 artiklar) Artiklarna behandlar på olika sätt mötet mellan arkeologin (arkeologer) och besökarna. Gärna rapporteringar från en visning av utgrävningarna i form av ”I går fick allmänheten ta del av...” eller ”Intresset var stort i går när...”. I sådana fall är det antingen en intervju med en arkeolog eller en besökare. Ibland är det vad arkeologerna berättar som är i fokus för artikeln, samtidigt finns det oftast en bild av när arkeologen berättar för besökarna. Artiklarna är så att säga vinklade antingen med tyngdpunkt på vad arkeologerna sagt vid guidningen eller vilka fynd arkeologerna presenterade under visningen. Det finns dock även artiklar som är vinklade med besökaren i fokus. Gärna är det barn som besökt utgrävningarna och fått prova på att gräva och eventuellt hittat något fynd, men även i dessa artiklar finns arkeologer som berättar om utgrävningen med.⁷²
2. *Stora och små fynd.* (21) I dessa artiklar är det fynd som lyfts fram och oftast är det en arkeolog som berättar om fyndet. Antingen lyfts flera fynd fram och diskuteras eller så är det ett särskilt fynd som presenteras. Den klara majoriteten behandlar enskilda fynd med betoning på hur unikt, ovanligt, viktigt, intressant och välbevarat föremålet anses vara. I tre artiklar är det dock inte arkeologerna som hittat fyndet utan en privatperson som gjort en upptäckt i sitt trädgårdsland. Men arkeologerna finns även med i dessa tre artiklar och förklarar fyndens värde.

⁶⁹ Ibid. s 46.

⁷⁰ För att få tag på dessa artiklar har jag först och främst vänt mig till Östergötlands länsmuseum. Där har de ett klipparkiv, där artiklar som handlar om Slättbygdsprojektet klipps ut och samlas. Sedan har jag allteftersom klippt ut artiklar själv ur tidningar samt sökt genom Internet på tidningarnas hemsidor. Tidningarna har Internet baserade arkiv där man fritt kan söka på de flesta olika avdelningar som tidningarna har. Jag har också använt två databaser (Presstext och Mediarkivet) som samlar tidningsurklipp från de flesta större tidningar i Sverige. Sökord som använts både på enskilda tidningars hemsidor och på databaserna har varierat från arkeologi, arkeologiska utgrävningar, arkeologiska undersökningar, arkeologer, Slättbygdsprojektet, historia, fynd, Strandvägen 1 till namn på enskilda arkeologer som jag träffat och namn på undersökningsledarna på de tre undersökningsområdena. Kombinationer av de olika sökorden har också använts kontinuerligt.

⁷¹ I de fall där det inte gått att utläsa från rubriker har jag utgått ifrån artikelns innehåll.

⁷² En artikel av udda art är inräknad i detta tema. Det är en mer presentation av en arkeolog, vem han är, vad han gör och vilken erfarenhet han har i bakgrunden är det som artikeln tar fasta på. Jag har placerat denna artikel här då det på sätt och vis är ett slags möte med allmänheten, om än på ett annat sätt än övriga.

3. *Arkeologerna om utgrävningarna.* (25) Dessa artiklar försöker fånga en större helhet om utgrävningens plats utifrån vad arkeologerna har hittat. Artiklarna försöker utifrån arkeologernas berättelser ge en slags samlad bild med hjälp av de fynd som gjorts på utgrävningens plats. Samtliga artiklar pekar både bakåt och framåt i tiden, det vill säga artiklarna försöker både summera vad arkeologerna vet genom utgrävningarna men de försöker också säga något om framtiden i form av att ”nya utgrävningar väntar” eller ”vi kommer få veta mera.”
4. *Järnvägsbygget.* (23) Flest artiklar handlar om själva utbyggnaden av järnvägsspåret. I detta tema är det oftast inte arkeologerna som är talesmannen utan Banverket. Det handlar nästan alltid om förseningar i bygget, hur mycket bygget kommer kosta, att pengar skjutits till Banverkets budget eller att pengar saknas. I tre fall handlar artiklarna om problem angående markfrågor i anslutning till järnvägsbygget.

Ett mindre tema som inte är inräknat i ovanstående fyra indelningar är de artiklar som *Indirekt* har anknytning till utgrävningarna (6). Tre artiklar handlar om turism i någon mening. I två av dessa nämns bara utgrävningarna i förhållande till turistbyrån i Motala.⁷³ Den tredje handlar om en debatt i fullmäktige i Motala kommun där Per Fredäng (mp) frågade kommunalrådet Johan Andersson vad kommunen gör för att dra nytta av de arkeologiska utgrävningarna i Motala. Övriga tre är en artikel som handlar om en föreläsning av Motalas då blivande bibliotekschef Urban Bäckström, på Skänninge bibliotek. En annan artikel handlar om att en bok ska ges ut om Motala utgrävningarna, med arbetsnamnet ”Motala – de första 8000 åren”. Den sista handlar om en nybildad arkeologisk förening i Motala, *Arknot*, som arbetar för att föra fram bygdens förhistoria. Artikelns författare har träffat initiativtagaren Sören Pettersson som menar att det finns mycket kvar att upptäcka i landskapet.⁷⁴

Sammanlagt har jag funnit och bearbetat 95 artiklar som på olika sätt berör Slättbygdsprojektet. Med vissa undantag för notiser så figurerar arkeologerna med jämn frekvens i nästan samtliga artiklar. Tidningarna har i nästan samtliga fall med referenser till arkeologer. Notiser brukar dock inte ha denna hänvisning till arkeologerna. I övrigt handlar notiserna ofta om något nytt fynd som gjorts. Då de allra flesta artiklarna handlar om Motala och därför har jag valt att koncentrera mig på just Motala i denna analys.

Som framkom av enkäten *Arkeologi för dig!* hade den klara majoriteten av besökarna fått information genom tidningar.⁷⁵ Tidningarna har alltså stor betydelse i spridning av information angående Slättbygdsprojektet och därmed är de också en del av den förmedlingspraktik som initierats av länsstyrelsen. Med utgångspunkt i insändarna på Motala Tidning vill jag först se närmare på hur utgrävningarna uppfattas. Finns det några meningsskiljaktigheter rörande de arkeologiska utgrävningarna och vad består de av i sådana fall?

⁷³ MT 2003.10.07 ”Fantastisk säsong för turistnäringen” och ÖC 2003.02.05 ”Turistbyrån i Motala på rätt plats”.

⁷⁴ ÖC 2002-10-29 ”Utgrävningar lockar turister”?, ÖC 2004-03-27 ”Skänninges historia skrivs om”, ÖC 2003-02-03 ”Motala första 8000 år blir bok”, MT 2000-04-26 ”Går mot nya fynd”.

⁷⁵ Se även Tengrud, Öhrvall & Johansson, 2002.

Insändarsidan i Motala Tidning

I tidningarna presenteras inte bara artiklar författade av journalister. Tidningarna är också en arena där allmänheten kan komma till tals. På insändarsidan i Motala Tidning hösten 2002 utväxlades en del ord om utgrävningarna och arkeologi. Den inledande insändaren skriven av ”Rune Krig i Fålehagen” rörde en nybyggnation av bostäder vid Södra Freberga som ligger mellan Motala och Fågelsta. Byggnationen hade inte kommit igång på grund av en arkeologisk förundersökning. Rune Krig menade inledningsvis att marken nu kommer att fördyras för kommunen och dess skattebetalare.

Man har konstaterat bosättningar här på området och nu måste man göra utgrävningar, vilken sensation, vi som bor här nu är inte som första! Nu undrar jag vad man räknar med att hitta som man inte har hittat vid tidigare utgrävningar. Vad händer med dessa så kallade fynd senare? Jo, dom hamnar på något möjligt förråd på något museum i storstan. /.../

Nej, vi måste nog inse att vi inte är dom första och att utvecklingen måste fortsätta även om några så kallade fynd går förlorade, då det tydligen är sten-, brons- och järnåldern som är av intresse. Därefter finns det bosättningar, torp och hemman som man inte ens orkar sätta upp en skylt över trots att även detta hör till vår historia. Är det så att detta är en födkrok för några arkeologer?”⁷⁶

Det är egentligen flera saker som Rune Krig är kritisk till: bristande betydelse av de fynd som görs, att fynden inte är till någon nytta, att andra enligt honom mer intressanta företeelser inte får samma uppmärksamhet som fornyfynd, samt arkeologin som sådan.

Svaren lät inte vänta på sig och kom ifrån två olika håll: Riksantikvarieämbetet men också en privatperson svarade. Pia Nilsson från Riksantikvarieämbetet menade att syftet med arkeologiska undersökningar inte är att vara födkrok för arkeologer. Hon hänvisade istället till Kulturminneslagen. Hon poängterar i artikeln att hon inte har föreslagit länsstyrelsen några fortsatta arkeologiska undersökningar.⁷⁷ Därmed skulle egentligen saken kunna vara utagerad eftersom arkeologerna inte hade för avsikt att gå vidare och göra en arkeologisk utgrävning. Det var en förundersökning som Rune Krig reagerade mot. Men Rune Krig fick också en kommentar från en privatperson som döpt sin insändare till ”Livsfarlig historielöshet”.

Ett folks historia är en oskattbar del av dess rikedom. Och vetandet om vad som hänt är att bygga grunden fastare under våra fötter. All kultur bygger på kunskap, detta är ostridigt. Lika ostridigt som att påstå att endast de som är trygga i sin egen kultur förmår att acceptera och respektera andra kulturer.

Alltså; kännedom om hur människor levde långt tillbaka i tiden gör faktiskt våra liv bättre. Så mycket bättre att det är värt att ”försena” en väg eller ett villaområde.

⁷⁶ MT insändare ”Bostäder på Södra Freberga dröjer” 2002-09-27.

⁷⁷ MT ”Replik till Rune Krig” Insändare 2002-10-01.

Dessutom, den kunskap som döljs under en väg blir oåtkomlig i tidsspannet hundra år eller mera./.../

De torpställen som i dag förfaller utan att någon bryr sig om att ta reda på hur torparna levde kommer att bli föremål för kommande generationers intresse. Sen är det en annan viktig aspekt. Och den handlar om att spegla det förflutna i ljuset av aktuell verklighet och med hjälp av tillgänglig kunskap./.../

Historielöshet i en värld stadd i hastig förändring är livsfarlig. Kunskapen om vår historia är inte bara vårt arvegods. Människor färdas i denna tid, av lust, av nytta eller tvång. Människor byter bosättningsort, ibland också land av samma skäl.⁷⁸

I denna insändare kommer samhällsnyttan av arkeologiska utgrävningar fram genom att historia och kultur berikar våra liv. Det är också genom att känna sig själv utifrån ett kulturhistoriskt perspektiv som förståelsen och toleransen för andra växer fram, menar insändaren. Det är alltså genom förståelse av historien som man känner sig själv och andra. Insändaren verkar också mena att denna insikt är mer betydelsefull i dag när allt förändras hastigt. Arkeologernas verksamhet och funktion är det som här försvaras genom att peka på nyttan i det långa loppet.

Rune Krigs sista insändare gällde de finansiella medel som läggs ner på arkeologiska utgrävningar.

/.../ Jag anser att detta med utgrävningar har gått för långt. Ni kan ju ta del av boken ”Hällristarnas boning”. Vilka otroliga fynd man gjorde. Bland annat framkom att boningarna hade stått i 30-50 år. Några hade man byggt om. Men allt det här är hypoteser. Man hittade en skinnskrapa av flinta i ett hus, sensationen hade varit om det varit en av stål som eskimåerna använder idag.

Alla dessa utgrävningar kostar varje år stora pengar – för att några ska sålla jord. Samtidigt finns det här i närområdet små rester av gamla boningar, kanske 300 år gamla, som man inte ens bekvämar sig med att sätta ut en skylt över.

Alla dessa pengar kommer i slutänden från våra skatter. Folk får ligga i korridorer på sjukhusen. Vi har inte råd att ha någon som kan öppna dörren på natten, så att vårdpersonal kan komma in, utan folk får dö.⁷⁹

Återigen är det själva nyttan eller relevansen av arkeologiska utgrävningar i förhållande till kostnaderna som förs fram. Särskilt i anslutning till vården och omsorgen inte har pengar. Det verkar också finnas en föreställning om att fynd som är ovanliga är mest betydelsefulla.

Ett svar kom i en senare insändare betitlad ”Arkeologi som humanism” av arkeologen Tom Carlsson där arkeologin försvaras.

⁷⁸ MT insändare ”Livsfarlig historielöshet” 2002-10-08.

⁷⁹ MT insändare ”Ett enda dakapo” 2002-10-17.

Arkeologiska undersökningar handlar inte om att skapa sensationer. Inte heller är syftet enbart att gräva upp, samla in och magasinera fornyfynd. Dagens arkeologi är inriktad på att ställa nya frågor, på att tolka, sätta i sammanhang – att försöka förstå forntidens människor./.../

Spelar det någon roll om vi känner till vilken historia vi har? Varför förändras samhällen? Arkeologi ingår i humanistisk forskning. Vi söker förståelse för människors handlingar i annorlunda världar. Detta humanistiska synsätt kan också hjälpa oss att tolka vårt eget samhälle./.../

Jag är övertygad att arkeologins humanism och långtidsperspektiv kan hjälpa till att motverka rasistiska synsätt, bromsa lokala och regionala patriotiska övertoner. Arkeologisk forskning kan hjälpa oss att finna identiteter i en värld som präglas av globalism och upplösta välkända regionsgränser. Förståelsen för det annorlunda blir allt viktigare.⁸⁰

Syftet med arkeologi framträder här som att det är genom det förflutna som vi förstår oss själva. Genom förståelse av det förflutna kan tolerans och acceptans skapas i vår samtid. Kärnan som insändarna handlar om är samhällsnyttan med arkeologiska utgrävningar. Bidrar arkeologin till samhällsnyttan? Det handlar om två olika förståelseperspektiv av samhällsrelevans eller samhällsnyttan. Rune Krings insändare ifrågasätter relevansen av arkeologi, vilken nytta vi har av kunskap om de tidiga förgångna, särskilt i förhållande till de kostnader som är förknippade med arkeologi på uppdrag? Kostnaderna menar han borde gå till andra prioriterade områden i vårt samhälle. Medan Riksantikvarieämbetet och privatpersonen som skrev om ”Livsfarlig historielöshet” menar att samhällsnyttan består i att arkeologin bidrar till förståelse, tolerans, respekt och identitet genom studier av tidigare samhällen. Det är, kan man säga, en skillnad mellan samhällsnyttans mätbara värden och dess mindre mätbara men djupgående värden.

Artiklarna

Ca två år senare framträder en liknande debatt i en artikel återigen i Corren. Det är en artikel där Banverkets projektchef Rolf Olsson ifrågasätter kostnaderna förenade i med uppdragsarkeologi i relation till samhällsnyttan.

-Man kan fråga sig vad samhällsnyttan av detta är och vad man istället skulle kunna göra för dessa pengar, det är ju skattemedel /.../

-Var helst man än gräver så kan man ju anta att det har varit någon människa där någon gång. Jag kan inte förstå att det bidrar till så mycket, säger han och påpekar att arkeologerna förstås tycker det är väldigt intressant.

⁸⁰ MT insändare ”Arkeologi som humanism” 2002-10-23.

-Men varför ska man behöva konstatera att det fanns abborre och gädda i Vättern för 7000 år sedan?”⁸¹

Rolf Olsson pekar på skattemedlen som använts för att möjliggöra utgrävningarna och menar att de också borde användas för att något som kommer samhället till nytta. I grunden handlar det om syftet med uppdragsarkeologi. Biträdande länsantikvarien Carin Claréus ger i samma artikel sin syn på utgrävningarna och hävdar att utgrävningarna är viktiga.

Utan dem skulle en bit av vårt svenska kulturarv försvinna – en bit historia som inte går att återskapa. /.../ -Det [utgrävningarna] tillför ju en kolossal kunskap. Just nu håller vi på och skriver om Östergötlands historia, säger Carin Claréus /.../⁸²

Claréus centrala ståndpunkt i artikeln är att ’värna om kulturarven’ och att kunskapen som forskning om fornlämningar ger, kan skriva om historien. Det som Olsson ifrågasatte var nyhetsvärdet av den kunskap som producerades. Även Rune Krig tog upp denna fråga då han skriver om vad arkeologerna beräknar hitta som inte tidigare utgrävningar hittat. Carin Claréus verkar dock mena att arkeologerna håller på att skriva om Östergötlands historia utifrån utgrävningarna som är gjorda. I fortsättningen av citatet framkommer det att hon menar Skänninge. Men det finns också andra platser i anslutning till Slättbygdsprojektet där arkeologerna har skrivit om historien, det tydligaste exemplet där sådana tankar förekommit är nog Motala. Men hur hanterar tidningarna denna ’omskrivning av historien’?

Två bilder av Motala

De arkeologiska utgrävningarna är kanske en början på en annan berättelse om Motala. En berättelse som visar att folk har uppehållit sig på platsen för nutida Motala under en lång tidsperiod bakåt. I en artikel från Motala Tidning sommaren 2001 presenteras platsen för utgrävningarna lite mer utförligt av tidningen som i detta fall samtalat med två arkeologer.

När arkeologerna /.../ hösten 1999 började gräva intill Motala ström skulle de undersöka en medeltida boplats. Vad de hittade har för alltid förändrat den historiska bilden av Motala, för under medeltidslagren fanns rester av stenåldern.

Lite längre fram i artikeln kommer en arkeolog till tals:

Tom Carlsson tror att en upptäckt som den i Motala påverkar stadens identitet. Den välkända arbetarekommunen, den svenska industrins vaggasom ibland är benämningen, har ofta hamnat i skuggan av grannkommunen Vadstena med sin rika äldre historia. Nu förändras bilden något. – Innan det här sträckte sig Motalas historia till Baltzar von Platen och kanalen, det pratades inte om så mycket mer.⁸³

Citatet från Tom Carlsson slutar lite kryptiskt då det leder tanken till att man pratar om något annat nu, men citatet är även intressant ur andra perspektiv. Dels framhålls betydelsen av arkeologerna och

⁸¹ ÖC ”88 miljoner för 20 minuters tågresa”. 2004-12-13.

⁸² ÖC ”88 miljoner för 20 minuters tågresa”. 2004-12-13.

⁸³ MT bilaga ”Sommaren” 2001.

arkeologin då fornforskningen skriver om den lokala historien. Dels framhålls, i det sista citatet, att platsen nu kan dateras längre tillbaka i tiden än tidigare varit känt. Kanske kan man också säga att betydelsen av platsen för utgrävningarna som ligger i centrala delar av staden utvidgats till att omfatta stadens historia. Samtidigt ges en antydning om två olika bilder av Motala. Motala som en ”industristad” och Motala med en anknytning mycket längre tillbaka i tiden, stenålder.

”Det lugna bakvattnet vid Strömmen utgjorde på stenåldern perfekta förhållanden för en boplats med mycket fisk och grunda vadställen där viltet måste passera” skriver en journalist för Motala Tidning och parafrasar utredningsledaren Tom Carlsson.⁸⁴ Artikeln med rubriken ”Här har det bott folk länge” handlar om hur några arkeologer guidar ”vetgiriga” Motalabor runt utgrävningarna i Motala. Denna artikel är ganska typisk för tidningarnas rapportering från utgrävningsplatserna. Gärna en paradisk ton i beskrivningen av platsen med koppling till rika fångstmöjligheter i anslutning till boplatsen som arkeologerna har funnit. Samtidigt som arkeologerna själva figurerar, i detta fall som guider, och lokalbefolkningen som gärna lyssnar till arkeologens berättande om platsens historia. En annan tydlig trend i tidningar är hur artiklarna ofta åtföljs av foton av en arkeolog som talar till besökare eller håller något fynd i sin hand.

I en liten notis från ÖC med rubriken ”Ett stort litet fynd” skriver journalisterna att ”...fynden [från utgrävningarna] berättar historien om Motala som en viktig mötesplats. Platsen låg bra till för att många skulle kunna ta sig dit, nära vattnet”.⁸⁵ I både artikeln och notisen finns platsen närvarande. Ofta handlar det om platsens förutsättningar för stenåldersmänniskans bosättning just där. Exempelvis närheten till mat och eller försörjning. I notisen ges en annan ingång, nämligen Motala mötesplatsen. Detta är ett tema som också återkommer i en annan artikel med rubriken ”Vid strömmen möttes två världar”.⁸⁶ Artikeln handlar om hur två världar möttes under stenåldern vid Motala ström; flintavärlden på västra sidan Vättern och kvartsvärlden från den östra sidan. Under stenåldern var denna plats ett populärt område, inte bara för de som bodde vid platsen för utgrävningarna utan även för andra som kom långväga ifrån. I en annan artikel ges en lite längre sammanhängande bild.

Vad man har fått veta genom utgrävningarna är att det fanns en stor samlingsplats vid Motala ström 6000 till 4000 f kr. Ett 50-tal människor, mycket folk på sin tid, ska ha samlats här på höstkanten efter att ha levt ute på slätten under sommaren.

De återkom hit eftersom det är det bästa läget, både ur ekonomisk och ur kommunikationssynpunkt. Det var nära till Vättern där de kunde fiska lax, i de stora skogarna kunde jaga kronhjort, och på slätten var det våtmark med gott om fågelsjöar. Det var lätt att försörja sig helt enkelt, säger Tom Carlsson.⁸⁷

Detta är några exempel på hur arkeologernas bild av platsen lyfts fram i tidningar. Platsen porträtteras på många sätt som idealisk för stenåldersmänniskan samtidigt som det också pekats mot platsens viktighet.

⁸⁴ MT 2000-08-21.

⁸⁵ ÖC 2000-10-03.

⁸⁶ MT 2001-05-14.

⁸⁷ MT 2002-08-13.

Platsen var alltså viktig redan för flera tusen år sedan som en central knutpunkt. Stenåldersmänniskan hamnar här lite i bakgrunden men förutsättningarna på detta ställe framställs som ideala. I ytterligare en annan artikel får en arkeolog komma till tals. ”- Just i höjd med Motala har Vättern sin ”axel”, förklarade Tom Carlsson. I Jönköping sjunker Vättern, i Askersund stiger den. Men just här i Motalatrakten har strandremsan sett ungefär likadan ut i tusentals år”.⁸⁸ Motala är förutom knutpunkt mellan två världar och central mötesplats även geografiskt nära centrum för Vätterns axel. Axeln gör att det finns en kontinuitet i den meningen att vattenläget är desamma, nu som då. Platsen har dock förändrats fysiskt genom exempelvis framväxandet av staden Motala.

Denna bild som målas fram i tidningar är dock inte den enda bilden som är existerande. Det finns även en nutida bild av Motala och kontrasterna i texten nedan får utgöra en övergång till den andra, ständigt närvarande, bilden.

Det är svårt att visualisera en tidig stenålder vid strandvägen 1 i Motala. Speciellt med järnväg och trafik korsningar alldeles inpå. Men faktum är att här har faktiskt varit en bosättning sedan 5000 före Kristus. Det visar de arkeologiska utgrävningarna /.../.⁸⁹

Nutiden gör sig ständigt påmind oavsett hur idyllisk bild som än målas upp. I citatet ovan uppmärksammas kontrasten till den idylliska stenålderns förflutenhet, nämligen Nutiden. Samtidigt märks även problemet med tidsgapet mellan stenåldern och vår samtid. I nutiden eller vår samtid finns en annan, och kanske mer etablerad bild av Motala. Denna bild återfinns i ett antal artiklar. I en artikel som heter ”Historiens bevismaterial” skriver Frilansskribenten Caroline Donath:

Motala: arbetarstaden, gangsterstaden, skandalstaden. Utomstående uppfattar gärna platsen där vattnet rinner ut från Vättern som ett ganska tufft ställe på jorden. /.../ Men något hände förra sommaren – då Motala oväntat visade sig vara del i ett annat sorts flöde än bara det rent konkreta – av händelser och om man vill, av mänskligt arv. /.../Platsens flöde eller kalla det nyvunna historiska insikter satte in människorna i helt ett nytt sammanhang. /.../ Motala: stenåldersstaden.⁹⁰

Citatet ger en tydlig och konkret fingervisning åt två skilda uppfattningar av platsen. Å ena sidan Motala som en korruperad industristad och å andra sidan Motala som en stad med rötter längre tillbaka i tiden, ”Motala: stenåldersstaden”. Det är inte ovanligt att dessa två bilder ställs mot varandra i artiklar som görs ovan. Med en tidsskillnad på flera tusen år har det hänt ganska mycket kan tyckas. Från att ha varit en slags idyll, där människan levde i samklang med vad naturen gav till en modern industristad under delar av 1900 talet är avståndet ganska stort. Bilden av Motala tornar upp som relativt delad. Samtidigt märks i utdraget en slags möjlighet till att förändra bilden av Motala som skandalstaden, eller tvätta bort den negativa stämpeln.⁹¹ I Motala ”stenåldersstaden” finns inga skandaler eller konflikter, och är ännu inte

⁸⁸ ÖC 2000-08-21. Just detta tas även upp i ett nyhetsbrev ”Var gick vattnet”? Arkeologisk information nr 3 2000.

⁸⁹ MT 2000-08-21.

⁹⁰ ÖC 2002-07-25.

⁹¹ Uppfattningen om Motala som skandalstad där korrupktion finns kommer från ett avslöjande om att vissa politiker i Motala kommun spenderat skattemedel på gåvor till sig själv och sedan försökt att mörka

direkt förknippad med några negativa konnotationer. Här finns istället möjligheten att behäfta Motala med mera positiva omnämmanden. Därför kan man anta att försök har gjorts att omkoda bilden av Motala, från ”industristad” till ”stenåldersstad”. Frågan är; hur görs det i tidningarna?

Att bygga broar eller inte

Peter Aronsson har pekat på fyra olika grundtroper för historieberättande som jag tror kan vara behjälpliga i denna del. *Inget nytt under solen*, *Förr och nu*, *Guldåldern* och *Från mörker stiga vi mot ljuset*.⁹² Den första handlar om att det egentligen inte förekommer någon skillnad mellan nu och då. Det är ett horisontellt synsätt som menar att människan inte har ändrats och därför kan saker som hänt hända igen. *Förr och nu* gör en stark åtskillnad mellan nuet och det förflutna där de båda är så åtskilda att de inte har en stark förhållning till varandra. För de två sist nämnda är förändringsperspektivet det viktiga. *Guldåldern* pekar på att det var bättre förr, jämfört med vår egen tid. *Från mörker stiga vi mot ljuset* pekar mot att det blir bättre och bättre; vi har utvecklats och utvecklingen går framåt. Med utgångspunkt från dessa begrepp är det intressant att se närmare på kopplingen mellan de två olika föreställningarna om Motala. Hur försöker tidningarna överbygga detta långa tidsgap på flera tusen år och förena stenåldersstadens positiva bild med nutidens Motala? Vad får det för konsekvenser?

Det finns några exempel där man skulle kunna säga att försök till detta har gjorts. I en mindre artikel från Motala Tidning med rubriken ”Bli arkeolog för en dag”⁹³ citerar tidningen undersökningsledaren Tom Carlsson ”Fynd visar också att folket hade kontakter över Vättern med Västergötland. Det här är en bra fyndplats för alla tidsåldrar. Här hittas inte bara stenåldersfynd utan också fynd från vikingatid och medeltid och fram till våra dagar”. Sådana här fraser skulle kunna tänkas passa väl in i en slags berättelse om stadens långa kontinuitet. Motala var inte bara befolkat under stenåldern utan det har *alltid* funnits folk i detta området.

I en annan artikel presenteras återigen arkeologen Tom Carlssons tankar. ”Fynden är omkring 7000 till 9000 år gamla. Motalas historia har ju tidigare sträckt sig till Baltzar von Platen ungefär. Det gör den här platsen fullkomligt revolutionerande.” Journalisten till artikeln skriver att ”Utgrävningarna vittnar om ett jagande samlarfolk från stenåldern som slagit sig ned vid strömmen och tillverkat pilspetsar, spjut och andra prylar. – Det är ett slags första steg till Motala Verkstad, konstaterar Carlsson”.⁹⁴

Möjligen kan det sägas att dessa exempel kombinerar flera olika grundtroper för historieberättande, inte sällan ett drag för framgångsrika berättelser som måste kunna fogas in i flera olika framtidsbilder och intressen. ”Intet nytt under solen” men även föreställningen om såväl Guldålder som framsteg. Den sistnämnda därför att det finns en aningen gömd utvecklingstanke i exemplen. Särskilt då det handlar om att arkeologerna gräver fram Motalas tidiga historia vilket implicerar att det skett en slag utveckling. Genom föreställningen om Motala som skandalernas stad kan det antas att det inte skett en utveckling till det bättre. Tvärtom så verkar det som om det var bättre förr. Men ”stenålderstaden” och ”industristaden”

händelserna. Detta upptäcktes 1995 utav journalisten Britt-Marie Citron på Motala och Vadstena Tidning. Hon har också givit ut en bok där ”Motalaskandalen” berättas utifrån henne själv. Se Citron, 2004.

⁹² Se Peter Aronsson, 2004b. s 77ff.

⁹³ MT 2000-08-17.

⁹⁴ ÖC 2000-11-03.

placeras på så sätt in i en gemensam utvecklingstanke. Fynden från stenåldern kopplas gärna samman med ett slags tidig Motala stad som utvecklats till nutida Motala. Men här finns också en slags diffus parallell tanke eller trop som pekar mot ”Intet nytt under solen”. Kopplingen till denna trop kanske kan märkas i att tidningen använder Motala stad om både ”stenålderplatsen” och ”industriplatsen” Motala. Det ger en subtil anknytning till att det funnits en stark kontinuitet i anslutning till platsen. Platsen har ju varit bebodd från stenåldern till nu. Från exempelvis piltillverkning på stenåldern till Motala verkstad framställs det som det är ungefär samma sak nu som då med små och mindre viktiga nyansskillnader.

Men citat som försöker överbrygga detta långa tidsgap är i en fåtaliga. När citat som försöker överbrygga tidsgapet ändå finns på några få ställen kan man lägga märke till att det ofta verkar vara arkeologerna som gjort vissa uttalanden som tidningarna hänvisar till. Tom Carlsson figurerar exempelvis flitigt i dessa tidningsartiklar. Man kan fundera kring om tidningarna hade försökt överbrygga tidsgapet även om inte arkeologerna gjort koppling?

Tidningarna försöker alltså inte koppla samman nutida Motala med stenålderns Motala i någon större utsträckning. Så, hur hanterar tidningarna tidsgapet på flera tusen år? I augusti år 2000 presenterar Motala Tidning en artikel som heter ”Östgötar grävde i historien”. Det är en rapportering från Arkeologidagen då en del människor hade hittat till utgrävningarna för att titta på och delta med hackorna i högsta hugg. Artikeln är på många sätt typisk för tidningarnas rapportering då utgrävningarna framställs som en plats där besökare får möjlighet att bli ”sakletare”.⁹⁵ Det vill säga att platsen blir ett ställe där man kan göra fynd som är flera tusen år gamla.

I går hade svenska folket möjlighet att gräva ner sig i historien. I Motala handlade det om att med hacka och spade ta sig 7000 år tillbaka i tiden. /---/ Ett extra brett leende spred sig över Tom Carlsson när han funderade över om det till och med kunde tänkas ligga någon gammal stockbåt som man är övertygad om användes för bland annat transporter av flinta från Kinnekulle i Västergötland⁹⁶

I denna artikel blir platsen snarare en arena för skattletare än förknippad med tidiga Motala ”stenålderstad”. Platsen blir centrerad kring fynd som kan göras och har gjorts och besökarna blir skattletare. En annan artikel, också från Motala Tidning med rubriken ”Skolelev fann stenåldersyx” framställs också resultaten av denna skattjakt. ”En 7000 år gammal stenåldersyx var tveklöst det mest intressanta och spännande. I synnerhet som en av eleverna i klass 1-3D från Brunnbyskolan var med och hittade den”.⁹⁷ Andra exempel på rubriker som behandlar fyndcentreringen är; ”Fina fynd sista dagen”, ”Unika fynd gjordes på utgrävningen”, ”Stenåldersfynd visades för allmänheten”, ”En harpunspets för jaktlycka”, ”Fyndfrossa på Strandvägen”, ”Arkeologerna hoppas på storfynd nästa år”, ”Boplatsfynd”.⁹⁸ I dessa artiklar är fynden i centrum för att de är just fynd som är gamla. Det vill säga att de är intressanta

⁹⁵ MT 2000-08-21. Jfr, Högberg, 2004 och Holtorf, 2004.

⁹⁶ MT 2000-08-21.

⁹⁷ MT 2000-10-23.

⁹⁸ MT 2000-10-28, MT 2000-10-28, ÖC 2001-05-01, ÖC 2002-02-21, MT 2002-10-08, ÖC 2002-11-07, ÖC 2003-09-08, ÖC 2003-07-25. ”Ovanligt benfynd” MT 2003-05-28 och ”Är det här ett forntida yxskaft?” ÖC 2003-05-28.

för att de är gamla. Konsekvensen av det är att de inte görs något försök att överbrygga det tidsmässiga gapet. I ett lite längre utdrag framställs detta lite utförligare.

Många spännande ting har redan hittats och mycket finns troligen fortfarande kvar under jorden och på Motala ströms botten. I sommar har allmänheten chansen att på nära håll ta sig en titt på de pågående utgrävningarna vid Strandvägen.⁹⁹

I en annan artikel berättas historien om en privatperson som hittat lite ”skrot” i trädgårdslandet.

Härom dagen fick arkeologerna oväntad hjälp i fyndjakten av Birger Helgesson, som visade dem lite ”skrot” som han förvarade hemma i bokhyllan. /.../ Skrotet visade sig vara mer än tusen år gammal pilspets från vikingatiden. /.../ Pilspetsen hittade Helgesson i sitt trädgårdsland för många år sedan och han har aldrig tänkt sig den som något värdefullt. Det var först när han började prata med arkeologerna som han drog sig till minnes pilspetsen.¹⁰⁰

Detta är två exempel som ganska bra belyser hur fynden lyfts fram som intressanta i sig även utan koppling till nutida Motala. Utdragen är mycket typiska för tidningarnas rapportering och sådana här utdrag återfinns i majoriteten av artiklarna och visar frånvaron av nutida Motala. Samtidigt som de visar frånvaron av kopplingar till vår tid återfinns en distanseringen mellan Nu och Då tydligt. Fortiden blir därför objekt för skattjakt och nutiden är referenspunkten som man utgår ifrån. På så sätt handlar det om två skilda världar. Arkeologerna blir tolkarna men också guiderna mellan dessa världar. Det som ibland följer med denna starka åtskillnad mellan Nu och Då är exotiseringen som just koncentrationen kring fynd (vanliga som ovanliga) för med sig. Fynden blir då referenser till platsen annorlunda. Det vill säga annorlunda i förhållande till vår samtid. Som det ”annorlunda” är det också främmandegjort i vår samtid. Motala ”stenåldersstaden” är därför det Då som ska upptäckas.

Men varför fattas oftast överbyggnaden av det stora tidsgapet som jag antog skulle finnas i tidningarnas framställning? Ett svar kanske är att tidsgapet är för stort för att kunna överbryggas och att de både bilderna av Motala är alldeles för olika för att överbryggas. Genom att främmandegöra ”stenålderstaden” går det ändå att göra utgrävningarna intressanta för läsarna. Ramarna för vad fortiden står för kan lämnas till fantasin och därmed upptäckas.

I Welinders studie av tidningarnas rapportering av arkeologiska verksamheter med titeln *Arkeologiska bilder* skriver han:

Vad som synes saknas i dagstidningarnas arkeologi är paradoxalt nog ett tidsperspektiv. Det gäller både förändringen av samhällen utefter arkeologins mångtusenåriga tidsaxel och förändring av de arkeologiska samhällenas innehåll i våra nutida beskrivningar.¹⁰¹

⁹⁹ MT 2003-06-10.

¹⁰⁰ Folkbladet 2003-05-15.

¹⁰¹ Welinder, 1987. s 157.

Studiet av Corren och Motala Tidning visar på liknande sätt som Welinders studie att förändringsperspektivet är frånvarande.¹⁰² Då det faktiskt förekommer ett förändringsperspektiv så är det oftast arkeologerna som står för den delen. Man kan fråga sig var denna uppdelning beror på. Ett svar skulle kunna ligga i tidningarnas fokusering på enskilda fynd som gärna lyfts fram. Arkeologernas del i denna fyndcentrering är därför att tolka och förklara fyndens sammanhang och kontext. Att just arkeologerna är de som knyter ihop dåtid och nutid kan kanske också förklaras med Tom Carlssons insändare där han argumenterar för arkeologins relevans i en värld som präglas av ”globalism”. Arkeologin bidrar inte bara med att tolka dåtidens samhälle utan ”kan också hjälpa oss att tolka vårt eget samhälle.”¹⁰³

I fokus för tidningarna vad gäller just Motalautgrävningarna är också arkeologen Tom Carlsson. Enligt honom har taktiken i förhållande till tidningarna varit att göra så mycket uppmärksamhet som möjligt i början på grävsäsongen och försöka etablera kontakt med samma journalist för att slippa upprepa samma saker hela tiden. Att tidningarna fokusera så mycket på honom har han inget svar på.¹⁰⁴ Kanske finns det en poäng från tidningarnas sida att inte ändra talesmannen för mycket. Till exempel publicerade Motala Tidning sommaren 2003 ett ”Porträtt” rubricerat *Tom gräver i vår historia* som utförligt berättar vem han är, utbildning och arkeologisk erfarenhet.¹⁰⁵ Då flera arkeologer har egna kontakter med journalister¹⁰⁶ kan fokuseringen på enskilda arkeologer i tidningarna också vara en följd av kontakten dem emellan.

Nyhetsbreven

I denna del fokuseras nyhetsbreven från de olika undersökningsplatserna. Eftersom nyhetsbreven är den källa där arkeologerna själva tydligast kommer till tals är det intressant att främst se *vad* som förmedlas och *hur* det förmedlas i nyhetsbreven? Går det att se om förmedlingen skiljer sig åt mellan Motala, Skänninge och Fågelsta utgrävningarna med utgångspunkt i nyhetsbreven? Detta är kortfattat det som jag avser att belysa med utgångspunkt i de arkeologiska nyhetsbreven.

Nyhetsbreven har en specifik läsekrets som är definierad i förväg genom att nyhetsbreven skickas ut genom e-post.¹⁰⁷ Denna läsekrets är delvis branschorienterad: personer inom hembygd-föreningar, länsmuseum, nättidningar. Ibland är det enskilda personer som är intresserade. Dessutom placeras brev ut exempelvis på Östergötlands länsmuseum i Linköping, biblioteken i kommunerna, hemsidorna för respektive undersökningsområde, informationskvällar mm.

Nyhetsbreven för Motala är utgivna under år 2000, 2002 och 2003. För Fågelsta är de utgivna under 2003 och 2004. Nyhetsbreven från Skänninge är utgivna från hösten 2002 till början av 2005. De första Nyhetsbreven från Motala heter *Arkeologisk information* och består av tolv nummer á två sidor/nummer.

¹⁰² Se även Bodil Petersons studie av hur vikingatiden presenteras i tidningar som behandlar utgrävningen av Birka. Petersson,

¹⁰³ MT insändare ”Arkeologi som humanism” 2002-10-23.

¹⁰⁴ Telefonintervju med Tom Carlsson, 2005-02-01.

¹⁰⁵ MT 2003-07-18.

¹⁰⁶ Intervju med Rikard Hedvall, 2005-02-03. Telefonintervju med Tom Carlsson, 2005-02-01. Intervju med Lisa Larsson, 2005-02-02.

¹⁰⁷ Antalet mottagare av Nyhetsbreven är 161 st.

Främst är det information angående utgrävningarna i Motala. Innehållet varierar men mestadels handlar det om arkeologiska fynd, kulturhistorisk bakgrund för trakten runt Motala och även arkeologins nyare metoder. I stort sätt är det återspeglings av vad arkeologerna fått fram, hur man kan tolka fynden och kuriosa angående utvecklingen av vissa fynd samt hur de förändrats i utseende genom århundradena.

Då nyhetsbrev enbart omfattar en A4 sida begränsar detta också i viss mån vad som kan tas upp i breven. Det vill säga nyhetsbrev har en ram som till utrymmet är begränsat.

År 2001 verkar det inte ha utkommit några nummer av nyhetsbrev vilket förmodligen har att göra med att utgrävningarna avstannats på grund av Banverkets ekonomi. Produktionen av nyhetsbrev tas upp igen år 2002. Eftersom utgrävningarna vid Skänninge börjar detta år delas nyhetsbrev upp i Arkeologisk information från Skänninge, Motala och från 2003 även Fågelsta. Inledningsvis är informationen då mer allmänt hållen i de första breven men övergår successivt till att bli mer fynd och föremålsorienterade. Nyhetsbrev med start från 2002 blir i sitt omfång kortare och består av en sida arkeologisk information. Sammanlagt är det fråga om 66 nyhetsbrev som ligger till grund för denna analys.

I de första nyhetsbrev för Motala är det projektledaren Tom Carlsson som står för den skrivna texten. I nyhetsbrev från senare delen av 2002 och framåt skriver han färre artiklar. Ansvaret för att skriva artiklarna till nyhetsbrev, delegeras sedan ut på andra arkeologer. Denna delegering sker för att skapa delaktighet för de andra arkeologerna.¹⁰⁸

Att analysera varje nyhetsbrev var för sig är i detta fall inte rimligt då varje nyhetsbrev har olika inriktning. Jag har istället försökt att ordna de olika nyhetsbrev från de olika platserna i olika kategorier för att sedan söka mönster i helheten. Det är också ett sätt att för egen del få en överblick av materialet. Kategoriseringar är så att säga konstruerade för att sortera och få grepp om ett tillsynes brokigt material. De baseras på ett helhetsintryck som innehållet i nyhetsbrev ger. En avvägning har då gjorts sett till helheten som nyhetsbrev utgör samt till övriga kategorier. Vissa kategorier är återkommande medan andra inte är det.

NYHETSBRUVENS SYFTE

Vad är då syftet med dessa nyhetsbrev? Frågan verkar till synes enkel men samtidigt svårt att hitta svaret på i det material jag har. I förmedlingsplanen finns en vag antydning om ett syfte som gäller alla de olika förmedlingsformerna. Kulturmiljöavdelningen vid Östergötlands länsmuseum skriver "Förmedlingsarbetet ska genomföras dels för att uppfylla institutionernas uppdrag att presentera resultat för en bred publik, dels för att ta hand om det stora intresset från allmänhetens sida på ett effektivt sätt".¹⁰⁹ I en annan förmedlingsplan förknippad mer specifikt till Motalautgrävningarna framkommer att syftet har varit att berätta om platsen, om stenåldern i Östergötland och om Motalas urbana karaktär. Enligt arkeologen och pedagogen Marie Ohlsén som står för förmedlingsarbetet från länsmuseets sida, har nyhetsbrev varit riktade till intresserade, skolor, turistbyråer, kommuner och uppdragsgivare. "...det är allt från privatpersoner till högsta hönsen på Riksantikvarieämbetet..."¹¹⁰ anser hon. Syftet

¹⁰⁸ Telefonintervju med Tom Carlsson, 2005-02-01.

¹⁰⁹ Östergötlands länsmuseums, kulturmiljöavdelningen. Förmedlingsplan daterad 2000-06-27. Länsstyrelsen Östergötland, Dnr: 220-3775-00.

¹¹⁰ Intervju med Marie Ohlsén, Östergötlands länsmuseum, 2005-01-11.

menar hon är att ge en snabb inblick i det arkeologiska arbetet och få ut resultaten så fort som möjligt till en så bred publik som möjligt. Syftet med nyhetsbrev är således brett och delvis ottydligt.

MOTALA

Nyhetsbrev innehåller en stor variation av olika ämnen och teman som lyfts fram av arkeologerna. Allt från att fynden som grävts fram tolkas, till presentationer av arkeologiska arbetsmetoder. Exempel på arkeologiska arbetsmetoder som presenteras är det digitala systemet Intrasis¹¹¹, som ska vara ett redskap för arkeologernas informationshantering, och C 14-metoden för åldersbestämning¹¹² och dendrokronologi (åldersbestämning med hjälp av årsringar hos träd). I det allra första nyhetsbrevet får vi även veta lite om den förkunskap och de förväntningar arkeologerna har inför den stora uppgiften. Arkeologernas förväntningar och förhoppningar om säsongen märks väl i rubriken till nyhetsbrevet då det står "Bilderna av Motala växer fram!". Redan genom att ha gjort förundersökningar på platsen kan alltså arkeologerna dra slutsatsen att det finns andra större historier om Motala som legat dolda men som lyfts fram genom arkeologernas arbete.

Det första årets nyhetsbrev består som innan påpekats av två sidor. Här finns en längre inledande artikel och det är den som min kategorisering bygger på. Jag har inte sett närmare på de andra notiserna som varierar i storlek. Sammanlagt är 25 nyhetsbrev från Motala.

Den första kategorin handlar om *Historiska berättelser*. Det handlar lika mycket om vad som berättas som hur det presenteras. Ett exempel är "Gästis i Motala"¹¹³ som berättar historien om ett kungshus. I brevet framkommer att huset nämns första gången i 1282 i ett dokument då kronan lägger beslag på delar av fisket i Motala ström. Sedan berättas det om Gustav Vasa som under 1500-talet lät nybygga kungsgården, om danskarna som under Nordiska sjuårskriget plundrade och brände ner kungsgården och nybyggnation av hertig Johan 1608. Brevet är så att säga en historisk berättelse om platsen och dess utveckling. Ytterligare ett nyhetsbrev som påminner om ovanstående är "Kritpipor - om konsten att suppa tobak"¹¹⁴. Kategorin innehåller dock bara dessa två nyhetsbrev.

En andra kategori med några fler nyhetsbrev handlar om hur presentationen sker. I materialet finns flera nyhetsbrev som presenterar ett slags *Forskningsläge om fyndfenomen* i form av "vad vet vi om detta fynd?". Det vill säga först presenteras något fynd eller fenomen som hittats sedan presenteras vad arkeologerna vet om sådana här fynd eller fenomen. Ett sådant exempel är "Döden, döden, döden..."¹¹⁵. Inledningsvis förklaras att ritualer och ceremonier kring begravingar inte är något nytt utan fanns redan under neanderthalarnas tid. Från Skandinavien jägar- och samlarålder hänvisar författaren till Bäckaskogskvinnan¹¹⁶ som används som exempel. Jag får även reda på att ett av de större gravfälten är Skateholm i Skåne där man också undersökt gravskicket, att människorna har begravt de döda med omsorg då de begravna fått med sig gåvor och redskap. Sedan zoomas Östergötland och Strandvägen i

¹¹¹ Nyhetsbrev nr 7, 2000.

¹¹² Nyhetsbrev nr 4, 2000.

¹¹³ Nyhetsbrev nr 8, 2000.

¹¹⁴ Nyhetsbrev nr 6, 2000.

¹¹⁵ Nyhetsbrev nr 3, 2002.

¹¹⁶ Hittades i Skåne och hon är begravd sittande.

Motala in där arkeologerna hoppas finna gravar. Brevet avslutas med att berätta vad en grav kan ge för kunskap. ”Gåvorna berättar om människors religion och vilken uppfattning de hade om livet efter döden. Gravdar och döda ger oss mycket information om livet”.

Dessa brev handlar företrädesvis om fynds förhållande till tidigare kunskap och vad man kan få reda på om man hittar en grav. I den meningen är det kanske en slags funktion av fyndet som presenteras. Men ser man på hur fenomenet presenteras så handlar det om att förmedla en slags generell kunskapsförståelse om vad arkeologerna redan vet. Andra exempel är ”Tak över huvudet”, ”Att smida i kvarts”, ”Att rista i ben”, ”Åskviggas, Åskpilar och Torkilar” och ”En strid ström av yxor”.¹¹⁷

Den tredje kategorin handlar *Arkeologin och arkeologer*. Det vill säga om arkeologin som arbete samt metoder och tekniker arkeologerna använder. Naturligtvis figurerar här även olika fynd men arkeologin är i centrum på olika sätt. I ”Att gräva under vatten”¹¹⁸ berättas inledningsvis att arkeologerna har hittat harpuner under vattnet och andra föremål. ”Men på vad sätt skiljer sig en undervattensundersökning från en utgrävning på ’torra land’” Frågar sig författaren? Utgrävningen sker som på land även under vatten men marinarkeologerna måste ta hänsyn till att inte grumla vattnet och till sin hjälp vid grävningen används en slamsug. Brevet avslutas med att den stora skillnaden ligger i utrustningen och att arkeologen måste kunna dyka.

Det är alltså en redogörelse och förklaring av hur arkeologerna arbetar under vatten. Andra nyhetsbrev tar fasta på nyare metoder som finns att tillgå. Ytterligare exempel finns i ”Arkeolog under vatten”, ”Hur gammalt är det?” och ”Digital stenålder”.¹¹⁹

En lite mer sparsamt representerad kategori är den fjärde där *Fynds funktion* betonas. Vad har fyndet använts till och hur har det använts. Det är många nyhetsbrev som på något sätt tar upp funktion men dessa tre nyhetsbrev betonar just funktionen. Ett av de två exemplen är ”En yxa i backen”¹²⁰. Inledningsvis sägs i brevet att stenyxan överlag är det vanligaste fyndet på stenåldersboplatser. Jag får tidigt i brevet också reda på att dess funktion inte enbart var praktisk. Yxan var viktig och man utnyttjade den maximalt. Den slipades om och om tills yxkroppen blev mindre. ”Man kan säga att stenyxan var ett multiredskap, ett slags stenålderns schweiziska armékniv” skriver författaren. Yxan var också vanlig i kultsammanhang, hade dessutom stort ekonomiskt värde såväl som symboliskt. Brevet avslutas med ”Överlag framstår stenyxan som ett av epokens mest symboltyngda föremål, en viktig del i stenåldersmänniskans praktiska såväl som mentala liv”. Andra exempel finns i nyhetsbrev ”Skrapor, skrapor – alla dessa skrapor” och ”Motala mellan broarna”.¹²¹

Den femte och sista kategorin är den klart största till antalet nyhetsbrev sett. Kategorin kan sägas handla om *Uppsamling* med inriktning på vad arkeologerna har kommit fram till. Det är försök att samla de olika fynden som framkommit till berättelser om platsen och stenåldersboplatser. Jag försökte först att se ifall det fanns några mönster i detta material för att åskådliggöra det på ett bra sätt, men hittade inget

¹¹⁷ Nyhetsbrev nr 11, 2000, Nyhetsbrev nr 6, 2002, Nyhetsbrev nr 3, 2003, Nyhetsbrev nr 5, 2000 och Nyhetsbrev nr 6, 2003.

¹¹⁸ Nyhetsbrev nr 5, 2003.

¹¹⁹ Nyhetsbrev nr 10, 2000, Nyhetsbrev nr 4, 2000, Nyhetsbrev nr 7, 2000.

¹²⁰ Nyhetsbrev nr 5, 2002.

¹²¹ Nyhetsbrev nr 4, 2003, Nyhetsbrev nr 2, 2003.

speciellt mer än att 2 av nyhetsbrev presenterar uppsummeringen med utgångspunkt i ett föremål.¹²² Resterande 8 tar från början ett generellt grepp. Jag väljer här att presentera ett nyhetsbrev av de åtta, ”Vad har vi lärt oss? Vad väntar oss?”¹²³ Det är ett inledningsbrev inför grävsäsongen och det berättas att utgrävningen förvånat arkeologerna som trodde de skulle gräva ut den medeltida stadens förflutna. ”Nu, fyra år senare, är bilden betydligt tydligare” skriver författaren och fortsätter arkeologerna nu börjar förstå vad som format Motalabygden. En analys av ett träkol visar att folk fanns på plats för 7950 år sedan. Författaren fortsätter sedan med att berätta vad stenåldersmänniskorna åt, att man jagade och fiskade, att folket slipade yxorna i vattnet. Brevet avslutas med att de bästa och mest välbevarade delarna kvarstår att undersöka och att förutsättningarna för nya fynd är bra.

Arkeologerna summerar alltså vad de kommit fram till och det finns flera sådana brev. ”Hur hänger det ihop?”, ”Stenåldersboplatsen vid Strandvägen”, ”Bilden av Motala växer fram”, ”Jakob smed, Vaste skomakare och Inge svärdslipe”, ”Vara, resa, fara”, ”Var gick vattnet?” och ”Motalaboplatsen från sjösidan”.¹²⁴

Det som kort kan konstateras av dessa nyhetsbrev är att flera brev talar om arkeologiska arbetsmetoder och att det finns många Uppsamlingsbrev. Flera brev tar också upp ett slags forskningsläge kring fynd. Angående kategorin om Arkeologi och arkeologer kan konstateras att 3 av 4 nyhetsbrev publicerades i början av utgrävningarna i Motala år 2000. Kanske ska dessa brev förstås som en presentation av arkeologins ansikte för en bredare publik. Vad det gäller Uppsamlingsbrev märks att dessa ofta kommer i början eller slutet av en säsong. I övrigt är kopplingen mellan arkeologi och fynd stor vad det gäller nyhetsbrev från Motala.

FÅGELSTA

Nyhetsbrev från Fågelsta har producerats sedan 2003 till nu. Fram till slutet av 2004 har det sammanlagt blivit 19 st nyhetsbrev som tar upp olika aspekter av den arkeologiska resultaten.¹²⁵ Vad är det då som skrivs om Fågelsta och utgrävningarna i dessa nyhetsbrev? Precis som i Motala nyhetsbrev finns det bland nyhetsbrev i Fågelsta en stor spridning av ämnen och inriktningar. Det finns de lite mer föremålsorienterade och de mer allmänt hållna. Nyhetsbrev om vilka regler som gäller för privatpersoner som hittat fornyfynd och nyhetsbrev som är mer inriktade på kulturlandskapet.

En första kategori av fornyfyndens presentation är *Forskningsläge och fyndfenomen*. Det är fornyfyndet som ett fenomen som förklaras, tolkas, presenteras och diskuteras. Det är med utgångspunkt i det partikulära fyndet som historien av forntypen växer fram. Ofta är det inte så att undersökningsplatsen är det intressanta utan snarare regionen Östergötland.

Exempel på denna kategori är exempelvis ”De böjda rämnornas gåta – Östergötlands första bönder bar på svaret”¹²⁶. Brevet handlar om hästskoformade hyddor där ”rännor” syftar på resterna efter sådana

¹²² Nyhetsbrev extra nr 2000 och Nyhetsbrev nr 2, 2002.

¹²³ Nyhetsbrev nr 1, 2003.

¹²⁴ Nyhetsbrev nr 9, 2000, Nyhetsbrev nr 1, 2002, Nyhetsbrev nr 1, 2000, Nyhetsbrev nr 2, 2000, Nyhetsbrev nr 7, 2003, Nyhetsbrev nr 3, 2000 och Nyhetsbrev nr 4, 2002.

¹²⁵ Nyhetsbrev nr 6, 2004 är dock enbart en poster om Arkeologidag som ägde rum söndagen 26 september 2004.

¹²⁶ Nyhetsbrev nr 5, 2003.

hyddor då lämningarna ser ut som rännor. Rännorna innehåller ofta stolphål och härdar. Efter en inledning som berättar att man hittat en böjd ränna vid Sund i Fågelsta och beskrivit vad rännor är går författaren över till att tala om rännorna som fenomen och vad de kan ha använts till.

Det har diskuterats mycket om att hyddorna är små och man har frågat sig om de verkligen var dimensionerade för att hålla som varaktiga bostäder. /.../ Man har även tänkt sig att hyddorna uppförts som en plats för religiositet och kult, aktiviteter som inte nödvändigtvis behöver efterlämna några materiella spår. Denna förklaring grundar sig på att dessa stenåldersplatser är näst intill fyndtomma, de innehåller ytterst få redskap, verktyg eller vardagsföremål.¹²⁷

Nyhetsbrevet avslutas med att utgrävningen i Sund kanske kan hjälpa till att förstå dessa anläggningar. Nyhetsbrevet går alltså från en fyndtyp som placeras och diskuteras som ett fenomen som arkeologerna inte riktigt förstår till fullo ännu. Men där Fågelstafyndet kanske kan bidra med information. Det vill säga att det handlar om att ge ett sorts forskningsläge om de olika fenomenen. Därmed kopplas också berättelserna om fenomenet till ett större kunskapsområde, det arkeologiska kunskapsfältet då det ofta förekommer exempel från andra områden där liknande fenomen har påträffats. Andra sådana brev är ”Om bronsålderns kulthus”, ”Hällkista i Hagebyhöga”, ”En stensträng i Södra Freberga”, ”Ett medeltida skattfynd”, ”Bronsålderhögar i västra Östergötland”, ”Ungar en lång historia” och ”Den ’simpla’ skafthålsyxan.”¹²⁸

En andra kategori är den som tar upp särskilda fynd som växer till *Gåtor*.¹²⁹ Ett exempel från denna kategori handlar om fynd som gjorts i Östervarv i Varvs socken. Nyhetsbrevet utgår från en utgrävning gjord av Hjalmar Stolpe 1890 då han grävde ut en s.k. vapengrav. I graven hittades ett antal föremål, exempelvis komplett vapenrustning, kam av ben och ett dryckeshorn av glas. Författaren pekar på att det förmodligen var en man av viss status som låg i graven eftersom han fick med sig så många saker med sig. Det som författaren koncentrerar sig på är dryckeshornet som är dekorerat med vita och blå glastrådar. Sådana glas härstammar från Galliskromerska området, dvs. norr om den romerska gränsen. Nyhetsbrevet avslutas med en kort reflektion om hur det kommit till Östergötland.

Föremålen kan ha kommit till Östergötland på olika sätt, kanske var de gåvor som var tänkta att skapa relationer mellan olika grupper. Det kan också ha varit en del av ett mer komplicerat varuutbyte och ha vindlat sig fram på provincialromerska handelsvägar för att sedan via någon central europeisk flod, eller kanske genom Danmark, slutligen ha transporterats vidare längs östersjökusten och in i Östergötland.¹³⁰

¹²⁷ Nyhetsbrev nr 5, 2003.

¹²⁸ Nyhetsbrev nr 7, 2004, Nyhetsbrev nr 5, 2004, Nyhetsbrev nr 8, 2004, Nyhetsbrev nr 8, 2003, Nyhetsbrev nr 4, 2004, Nyhetsbrev nr 7, 2003 och Nyhetsbrev nr 1, 2004.

¹²⁹ Denna kategori är vidare än den första. Det beror på spretigheten i de olika nyhetsbreven.

¹³⁰ Nyhetsbrev nr 3, 2003.

Föremålen blir en slags gåta som lämnas öppen för tolkning om hur det kommit till Östergötland. Andra exempel på nyhetsbrev med närmare anknytning till Fågelsta är ”Bronsåldersyxan från Russingstorp – ett offer till gudarna”? och ”Järnåldersgravar – en ganska väl bevarad hemlighet”.¹³¹

Den tredje kategorin handlar egentligen om *Historiska berättelser* med inriktning mot trakten. Det som är gemensamt för dessa berättelser är att de tillsynes inte har någon direkt koppling till själva utgrävningarna eller till arkeologi, åtminstone inte för en lekman som mig. Ett exempel är nyhetsbrevet om ”Birger Brosa och Fivelstads kyrka”.¹³² Detta nyhetsbrev handlar om Birger Brosas samröre med kyrkan i Fivelstad. Kopplingarna till de arkeologiska utgrävningarna verkar vara att Russingstorp ”ursprungligen var ett dagsverkstorp under en huvudgård i byn Fivelstad där ett mäktigt kyrktorn restes vid 1100 talets slut”. Författarna börjar med att beskriva vem Birger var. Att han var en östgötsk storman som befann sig på samhällets högsta politiska topp under kung Knut Eriksson. Vidare att Birger tillhörde den kungliga dynastin ”folkungaätten” (Bjälboätten). Det verkade också som att Birger hade ett gott rykte bland andra stormän i Sverige och Norge. Troligen, konstaterar författarna, var Birger byggherren bakom bygget av kyrktornet i Fivelstad. Det verkar också vara så att Birger hade sin egen läktare i kyrkan (empor) men att ingången är igenmurad och läktaren borta. Jag får också reda på att byggnation av kyrkor under medeltiden gav status och att kyrktornet var Birgers gåva till Gud. Brevet avslutas med att ”(T)ornet är väl värt ett besök. Det står kvar som ett äreminne från en tid när Kungen och Jarlen gemensamt delade på makten”. Brevet framstår mer eller mindre som en uppmaning att bege sig ut i landskapet och själv söka berättelser. I den mening påminner det starkt om ett försök att skriva in sig i en slags ”Arn” berättelse. Det vill säga rundresning i trakten för att följa en historia. Övriga exempel är ”Sägner och folkminnen från Fågelstatrakten” och ”Olycksåret 1567 kring Fågelsta”.¹³³

Den fjärde kategorin kanske kan kallas för *Uppsamlingsbrev* i vid mening. Uppsamling av kunskap generellt exempelvis om vad man funnit i Russingstorp. Uppsamling av praktisk information om vad som händer när man exempelvis hittar en fornlämning. Gemensamt för dessa brev är att de försöker ta ett helhetsperspektiv på någon aspekt. Det inledande nyhetsbrevet från Fågelsta med den titeln ”Ligger det en fornlämning här?”¹³⁴ är ett sådant exempel. Utgångspunkten för detta brev är en vanlig fråga som arkeologerna verkar få. Brevet kan sägas försöka fånga upp varför arkeologerna egentligen är där och gräver. Utifrån undersökningsplatsen Sund i Fågelsta får jag reda på att det äldsta skriftliga belägget för Sund är från 1384 men att platsen har anor från yngre järnålder. Det beläggs med ett exempel från en tidigare undersökning från 1954 som behandlade borttagande av ett odlingsröse där arkeologerna hittade skelettdelar. Med dessa uppgifter från järnålder och medeltid inleddes 1999 förundersökningar för en planerad plankorsning då man hittade rester av förhistoriska boplatser. Avslutningsvis skriver författaren

Olika tidsperioder lämnar olika spår efter sig och alla är långtifrån synliga ovan markytan. Tillsammans berättar lämningarna om långsamma förändringar i människors medvetande och syn på sig själva och platsen. De arkeologiska resultaten från Sund blir därmed små viktiga byggstenar i berättelsen om människor i trakten under forntiden.

¹³¹ Nyhetsbrev nr 4, 2003 och Nyhetsbrev nr 2, 2003.

¹³² Nyhetsbrev nr 10, 2003.

¹³³ Nyhetsbrev nr 9, 2003 och Nyhetsbrev nr 6, 2003.

¹³⁴ Nyhetsbrev nr 1, 2003.

”Ja, här finns det verkligen något av värde!”

Brevet kan sägas göra anspråk på att förklara hur och vad man vet om platsen i samband med utgrävningens start. Samtidigt är det också en motivering till arkeologins betydelse. Andra sådana exempel är när arkeologerna försöker summera vad man hittat efter första säsongen i Russingstorp i nyhetsbrevet ”...men var bodde de?” och ”FORNFYND - Behålla eller lösa in? Vad säger lagen?”¹³⁵

Samtidigt som nyhetsbreven i denna kategori gärna tar ett stort grepp över någon aspekt av verksamheten så visar åtminstone dessa två nyhetsbrev på hur arkeologerna arbetar. Man arbetar inte bara med materiella lämningar som fornlämningar utan även med kompletterande material som skriftliga källor och tidigare undersökningar.

Vad det gäller nyhetsbrev från Fågelsta så märks åtminstone tre kategorier som liknar kategorier från nyhetsbrev i Motala, Forskningsläge om fornfynd, Uppsamlingsbrev och Historiska berättelser. Att uppsamlingsbrev förekommer är nog inte så konstigt om man förstår det som ”Vad vet vi”? Det som kan konstateras är att presentationen av arkeologi är nertonad och kulturhistoriska berättelser från trakten framträder i starkare grad än i Motalas nyhetsbrev.

SKÄNNINGE

I Skänninge där utgrävningarna började på hösten 2002 återfinns nyhetsbrev från detta år till 2005. Hitintills har det producerats 22 st som på olika sätt behandlar utgrävningarna. Vad är det som framträder i Skänninges nyhetsbrev och skiljer de sig åt från Fågelsta och Motala?

Vad gäller nyhetsbreven i Skänninge så finns en lika stor spridning vad gäller ämnen som det fanns i Fågelsta och Motalas nyhetsbrev. Kanske än större spridning än i åtminstone Fågelsta. På grund av den stora spridningen av olika sätt i att presentera fynd har jag varit tvungen att sortera dem i lite större kategorier.

En första kategori är en slags *Uppsamlingsbrev* med inriktning mot arkeologernas förväntningar på kommande undersökningar och beskrivningar av vad de redan vet. Det handlar alltså om arkeologernas kunskapsfält i viss utsträckning, dvs. förförståelse och förväntningar. Ett sådant nyhetsbrev är det första från 2002 ”Snart börjar undersökningarna!”¹³⁶ Nyhetsbrevet inleds med en presentation av skriftliga källor som berättar om staden Skänninge. Jag får veta att första gången Skänninge omnämns är 1178 och att det är en av Östergötlands äldsta städer. Att platsen legat centralt ur kommunikationssynpunkt och att platsen varit betydelsefull redan på yngre järnålder. Därefter får jag reda på att den första undersökningen ska ske i järnvägsparken i Skänninge. Här framkommer också att den platsen provundersöktes 2000 på två ställen. Utav provundersökningarna konkluderas att Skänninge varit betydligt större än vad man tidigare trott. Slutorden i nyhetsbrevet pekar tydligt framåt i tiden.

Banverkets utbyggnad kommer inte bara att ge skänningeborna bättre kommunikationer. De arkeologiska arbetena kommer att ligga till grund för en ny bild av Skänninges historia.

¹³⁵ Nyhetsbrev nr 3, 2004 och Nyhetsbrev nr 9, 2004.

¹³⁶ Nyhetsbrev nr 1, 2002.

Det är alltså fråga om olika förväntningar på kommande undersökningar, förståelse men även presentationer av arkeologiska tillvägagångssätt som presenteras i denna kategori. Liknande brev som berör samma tematik är ”Nu är vi igång”, ”Medeltidsmarknad”, ”Snart drar vi igång!” och ”Nu har utgrävningarna inletts”! och ”Markradarundersökning av dominikanerklostret S:t Olof i Skänninge”.¹³⁷

En andra kategori som mer renodlat framträder i nyhetsbrevens handlar om hur fynd blir utgångspunkten för mer eller mindre *Historiska berättelser* med en kulturhistorisk inriktning. Dessa nyhetsbrevs fokus är att utifrån föremål kontextualisera med ett tvärsnitt om medeltiden. Ett exempel på denna kategori utgör nyhetsbrevet ”Mat i tid och otid”¹³⁸ som utifrån ett par hittade ugnskonstruktioner berättar om mat och kost under medeltiden. Författarna till brevet skriver att basnäringen under medeltiden bestått av gröt och välling, fett, bönor, ärtor och kål tillsammans med ägg och mejeriprodukter. Att maten tillreddes under öppna eldar, kokgropar och ugnar. I utgrävningarna har arkeologerna hittat två olika ugnar. Den ena användes förmodligen till att röka kött för att det skulle hålla längre och i den andra bakades det troligen bröd. Jag får också reda på att brödet förmodligen var den vanligaste basfödan på matbordet och brevet avslutas så här.

Det finns förmodligen ingen doft som tilltalar oss människor så mycket som nybakat bröd, var det så även för våra förfäder under medeltiden?

Det är alltså utifrån fynd ett tvärsnitt ges och fyndet kontextualiseras i en bredare kulturhistorisk anda. Liknande exempel finns i ”Den medeltida musiken”¹³⁹.

Den tredje kategorin i dessa brev inriktar sig också mot fynd och konstruktioner som hittats. Men kategorin delar sig egentligen i två riktningar. En som mer talar utifrån enskilda fynd och dess funktion. Den andra talar också om fynd och funktion men också om föremålets utveckling, dvs. hur det förändrats blandat med generell kulturhistoria. Kategorin kan betecknas som *Fynd som utveckling och funktion*.

Ett exempel på fynds funktion inom denna kategori är ”Värme i vintertid”¹⁴⁰ som handlar om resterna efter en varmluftsugn som hittats i S:t Olofs kloster. Utifrån denna rest berättas sedan att det inte var vilken ugn som helst. Den fanns inte i var mans hem under medeltiden utan i överklassens. Ugnen har varit gömd under golvet och den har bestått av tre delar, ett eldstadsutrymme, ett värmemagasin och en skorsten. Sedan berättas mer ingående hur den fungerade. Att ugnen värmdes stenar som i sin tur fungerade som element för att värma ett rum. Det konstateras också att ugnen kan ha använts till matlagning men att den förmodligen använts till att värma upp ett eller flera rum. Det är alltså funktionen av ugnen som diskuteras och hur den fungerade som berättas i detta nyhetsbrev.

Liknande nyhetsbrev är ”Medeltida amulett” och ”Tidigmedeltida bebyggelse!” eventuellt också ”Flintredskap i medeltida omgivning”.¹⁴¹ Den sista är egentligen en parentes då den står ut från de andra nyhetsbrevens eftersom den behandlar en typ av fynd som hittats. Sen beskrivs funktionen och

¹³⁷ Nyhetsbrev nr 2, 2002, Nyhetsbrev nr 4, 2004, Nyhetsbrev nr 1, 2003, Nyhetsbrev nr 2, 2003 och Nyhetsbrev nr 8, 2004.

¹³⁸ Nyhetsbrev nr 3, 2004.

¹³⁹ Nyhetsbrev nr 1, 2004.

¹⁴⁰ Nyhetsbrev nr 1, 2005

¹⁴¹ Nyhetsbrev nr 3, 2002, Nyhetsbrev nr 4, 2002 och Nyhetsbrev nr 7, 2004.

tillverkningsprocessen samt hur det kommer sig att man hittat flintbearbetning i medeltida kulturlager. Jag har dock valt att placera den här eftersom nyhetsbrevet också behandlar funktionen av flinta under medeltiden.

Ett exempel på fynd med utvecklingsperspektiv är ”Tärningen är kastad”¹⁴² där det berättas att en speltärning har hittats. Utifrån fyndet görs en kort historik om tärningar som började användas i den sumeriska staden Ur för 2500 år sedan. Här berättas också att grekerna och romarna också använde tärningar. Jag får också reda på att man spelade tärning i Norden från den senare delen av järnåldern. Tärningarna, menar författarna, har i princip sett ungefär likadan ut men att siffrornas placering har ändrats något precis som formen. Författarna skriver även att Magnus Erikssons stadslag från 1350 också reglerar spel med tärningar. Avslutningsvis får jag veta lite om olika sorters spel och att fuskspelare fanns även då.

Utveckling och funktion kännetecknar denna inriktning som ovan beskrivs. Men det finns också lite mer generell kulturhistoria i då det i nyhetsbrevet också beskrivs hur föremålet användes i sociala miljöer. Liknande exempel hittas i ”Armborstnöt funnen i Skänninge” och ”Tegel – ett exklusivt medeltida byggnadsmaterial”.¹⁴³

Den fjärde kategorin och sista handlar om lite större *Fyndkomplex*. Men även inom denna kategori kan märkas två inriktningar. Den första inriktningen handlar om ett stort fyndkomplex, exempelvis om S:t Olofs kloster. Den andra inriktningen handlar även den om stora fyndkomplex men mer fragmentariskt. Exempelvis handlar ett om en större stenpackning där det gjorts vissa fynd.

Ett exempel på den första inriktningen ges i nyhetsbrevet ”S:t Olofs kloster i Skänninge”¹⁴⁴ som inledningsvis konstaterar att klostret är påkostat kloster som är byggt i tegel och att det tillhörde dominikanermunkarna. Här skrivs också att klostret med stor sannolikhet spelat en ”...en viktig religiös och ideologisk roll i den framväxande staden Skänninge”. Vidare berättar författaren lite om den arkeologiska undersökningen av klostret samt lite om klosterkyrkan. Att kyrkan har varit ca 17 meter bred och över 40 meter lång och att företrädesvis rika borgare begravdes i kyrkan. Man skriver även att man hittat en familjegrav med en man och kvinna samt tre barn.

Det handlar således inte om något enskilt föremål utan olika aspekter av ett större fyndkomplex. Flera olika aspekter finns med som storlek, vilka dominikanerna var, vilka som blev begravda i kyrkan. Andra exempel är ”En försvarsanläggning runt Skänninge” och ”Hospitalet Västanstång i Skänninge”.¹⁴⁵

Ett exempel på den andra inriktningen är ”Gammalt som gatan”¹⁴⁶ som handlar om en frilagd stenpackning som låg under tjocka kulturlager. Ingressen avslutas med ”Är det en gammal väg vi har träffat på?” vilket är arkeologernas arbetshypotes. Det är i det tjocka kulturlagret som arkeologerna har hittat en del olika fynd, sågat ben och en del horn som tolkas som att det skulle vara avfall från kamtillverkning eftersom man har hittat kamfragment. Fynd har även hittats under stenpackningen som

¹⁴² Nyhetsbrev nr 3, 2003.

¹⁴³ Nyhetsbrev nr 2, 2004 och Nyhetsbrev nr 5, 2004.

¹⁴⁴ Nyhetsbrev nr 9, 2004.

¹⁴⁵ Nyhetsbrev nr 6, 2004 och Nyhetsbrev nr 4, 2003.

¹⁴⁶ Nyhetsbrev nr 6, 2003.

ben och slagg. Nyhetsbrevet plockar upp olika fynd och stämmer av med hypotesen att det skulle vara en gammal väg.

Det är alltså med utgångspunkt från ett större fyndkomplex som olika enskilda föremål kommer till ytan. Samtidigt visar detta nyhetsbrev också på arkeologisk metod som jag uppfattar det, nämligen att pröva hypoteser. Liknande nyhetsbrev är ”Gravar i S:t Olofs klosterkyrka” och ”Det blänkte till i vattensållet...”.¹⁴⁷

Det som framträder i nyhetsbrev från Skänninge är bland annat att Uppsamlingsbrev även finns här, men mer fragmentariskt. Fynd presenteras gärna med inriktning mot kulturhistoriska berättelser. Stora fyndkomplex presenteras också som en helhet och får ofta utgöra grunden för berättelser med mer eller mindre kulturhistoriska inslag.

Summering

Nyhetsbrev är spridda över olika teman och framträder i ett första intryck som väldigt olika varandra. Men genomgången visar ändå att strukturen, vad som presenteras och hur, ofta är återkommande. Detta har möjligen att göra med nyhetsbrevens form. Det vill säga att nyhetsbrev förstått som en genre delvis sätter ramarna för vad och på vilket sätt innehållet tas upp och presenteras.

Finns det någon skillnad mellan dessa tre utgrävningsplatser? Det finns en mer uttalad kulturhistorisk inriktning i Fågelsta och Skänninge än i Motals nyhetsbrev. Det finns naturligtvis drag av kulturhistoria även i Motala men inte på samma sätt som Fågelsta och Skänninge. Detta beror förmodligen på att de olika undersökningsområdena är inriktade på olika tidsepoker. Motala mot stenåldern, Fågelsta med undersökningar i bronsålder till nutid och Skänninge som har ett klart fokus på medeltiden. Kulturhistoria vad gäller Motala handlar i de fall det finns, om medeltiden. Stenåldern kan vara svårare att säga något om i detta avseende. Istället är det arkeologiska metoder som presenteras i Motala. Troligen för att visa hur kunskap kan nås genom äldre föremål. I Motala finns även ett starkt fokus på enskilda föremål. I Skänninge och Fågelsta där arkeologiska metoder inte explicit framkommer i samma grad, lyfts istället kulturhistoriska berättelser fram. Det presenteras även här enskilda föremål men inte i samma utsträckning som i Motala. Särskilt i breven från Skänninge är det i stället ett större grepp som tas i presentationen. Munkars liv och leverne och olika anläggningar presenteras. Enskilda fynd har också sin plats, ofta placerade i en kontext som gör något helhetsanspråk. Det verkar åtminstone som att olika epoker medför olika sätt att förmedla på. Det vill säga, beroende på vilken epok som undersöks, finns också ramar för vad som förmedlas.¹⁴⁸

Arkeologiska metoder och tekniker kanske är mer synligt i Motala. Men samtidigt framträder arkeologiska metoder även i Fågelsta och Skänninge, även om det inte är så uttalat som i Motala. Kategorin Forskningsläge om fyndfenomen kan förstås som att arkeologerna redogör för premisserna för en slutsats som ofta presenteras i slutet av brevet. Ibland finns ingen slutsats utan ett frågetecken som Kategorin Gåtor från Fågelsta. Uppsamlingsbrev som förekommer i samtliga undersökningsplatsers nyhetsbrev kan förstås på liknande sätt då det är en redogörelse för ”Vad vet vi?”. Redogörelsen slutar i så gott som samtliga fall med antingen ”vad kommer vi få veta”? eller ”detta hoppas vi få veta”, det vill

¹⁴⁷ Nyhetsbrev nr 10, 2004 och Nyhetsbrev nr 5, 2003.

¹⁴⁸ Jfr med Aronsson & Larsson, 2002.

säga förväntningar och förhoppningar. Presentation av föremål sker i stort sätt på samma förfaringssätt i alla tre undersökningsområdena. Gärna genom att utifrån ett fynd berätta kring fyndets eller fyndkomplexets funktion och kunskapsläge vilket kan tolkas som en förklaring av hur arkeologerna arbetar.

DIREKT FÖRMEDLING

I denna del undersöks den Direkta förmedlingen. Med det avses här den muntliga och situationsbestämda förmedlingen. Mer bestämt undersöker jag en Arkeologidag, en informationskväll och Östergötlands läns museums skolbesök. I tillägg till det har intervjuer gjorts som komplement med bland annat 7 besökare och 4 lärare.

Kunskap om hur enskilda besökare och turister av olika arrangemang förstår och använder sitt besök är relativt sparsam.¹⁴⁹ Men det finns undersökningar som på olika sätt undersöker allmänhetens förståelse av det förflutna. I en större undersökning *The presence of the past* gjord av historikerna Roy Rosenzweig och David Thelen redovisas hur 1453 amerikaner använder, uppfattar och förstår det förflutna i sina liv.¹⁵⁰ Studien baserar sig på telefonintervjuer varför många längre citat också presenteras i studien. I en förstudie till undersökningen konstateras att orden *History* och *Past* ger olika konnotationer. ”History” kopplade många respondenter i förstudien till något man läste i skolan, en formell, analytisk och officiell föreställning av historien. ”The Past” eller ”det förflutna” sammankopplade istället respondenterna att tala om familjen och deras personliga livshistoria.¹⁵¹ De flesta svarande menar också att den familjära och personliga förflutna betyder allra mest. Undervisning om historia i exempelvis skolan upplevs däremot som främmande. Respondenterna känner sig dock förbundna med det förflutna i museum ”/.../because authentic artefacts seem to transport them straight back to the times when history was being made.”¹⁵²

Undersökningar om hur elever i grundskola och gymnasiet uppfattar det förflutna finns.¹⁵³ I en tidig undersökning *Stenåldersliv* studerar Ewa Bergdahl Bulukin grundskoleelevers uppfattningar av förhistorien och bilden av stenålder i läromedel och skönlitteratur. Undersökningen baserar sig på 85 skolelever i tre grundskoleklasser i Göteborg där eleverna fått fylla i ett formulär, skriva uppsatser, göra teckningar och delta i gruppdiskussioner.¹⁵⁴ Hon menar att det finns ett tydligt samband mellan läromedlens och skönlitteraturens innehåll och elevernas uppfattningar om stenåldersmänniskan. Vidare menar hon att det finns en stark likhet mellan underhållsmediernas bild och läromedlens bild av stenåldern samt att stenåldern framställs som schablonartad.¹⁵⁵

¹⁴⁹ Nämnas kan dock Braunerhielm, 2004.

¹⁵⁰ Rosenzweig & Thelen, 1998.

¹⁵¹ Ibid. s 6.

¹⁵² Ibid. s 12. Jmf Burström, 2004. I European Association of Archaeologists. (9 : 2003 : Sankt Petersburg).

¹⁵³ Se exempelvis Långström, 2001. Poulsen, 1999. Den egna sammanfattningen av Poulsen bygger på Ulf Zanders redogörelse i Jensen, 2000. s 111.

¹⁵⁴ Bergdahl Bulukin, 1985. s 3.

¹⁵⁵ Ibid. s 75f. Flera andra forskare har visat hur bilden av tidigare epoker gärna framställs som schablonartad. Se exempelvis Welinder, 1987. Welinder, 1997. Petersson, 1994. och Petersson, 2003.

Gundula Adolfsson väckte viss uppmärksamhet med sin utställningskritiska avhandling 1987. I den analyseras en rad arkeologiska basutställningar och utsätts för en svidande kritik. I sin genomgång av basutställningar skapade 1957-1986 noterar Adolfsson en kontinuitet i budskapet: fakta i krönikeform, centrering kring ting och arkeologi snarare än människor, likartad människo-, samhälls-, historie-, och vetenskapssyn. Vissa förändringar kring utställningspedagogiken över tid ruckar inte på slutsatserna.¹⁵⁶

Hon konstaterar att det hon kallar artefaktskoncentration i utställningarna i hög grad har bestått i basutställningarna. Artefaktskoncentrationen gör tillsammans med texternas karaktär, enligt hennes mening, det mycket svårt för en besökare att själv tillgodogöra sig någon meningsfull kunskap genom utställningarna på egen hand. När visningarna använder sig av utställningarna blir de brukade trots sin brist på pedagogisk helhetssyn, genom att bara använda sig av några få utvalda platser för sina berättelser. Samlingarna i montrarna blir utnyttjade som autentiska referenspunkter, de riktiga tingen, som barnen kan titta på själva en stund, kanske dels för att få röra sig och släppa koncentrationen på berättaren för att åter vara redo några minuter senare.

Ytterligare en museumstudie är gjord av mig själv och historikern Peter Aronsson. Studien är en analys av Historiska museets nu nedmonterade utställning *Tiotusen år i Sverige*. Inledningsvis sätts utställningen och även museet i en historisk och nationalistisk kontext då utställningen skapades 1943. Sedan analyseras guidningar av skolklasser från årskurs 3 gjorda av museets personal. Guidningarna är inspelade på 4 videoband med olika guider. Syftet är att analysera bilden av forntiden med utgångspunkt i det inspelade materialet. I undersökningen konstateras att det ofta inte finns något förändringsperspektiv i guidernas berättelser. Guiderna uppehåller sig till stor del vid rekonstruktioner än de arkeologiska föremålen, men rekonstruktionerna behandlas av guiderna på samma sätt som de arkeologiska föremålen. Det vill säga barnen får sällan röra, känna eller använda rekonstruktionerna.¹⁵⁷

Studier med inriktning på samverkan mellan museer och skolan, företrädesvis elever i lågstadiet ligger nära min egen studie. Här kan nämnas två rapporter gjorda av Centrum för kulturforskning från Växjö universitet. Den ena rapporten är *Att resa i tiden* som undersöker Kalmar läns museums historieförmedling samverkan med skolor under några rollspels- och upplevelsedagar. De frågor som författarna har varit intresserade av täcker målsättningar, samverkansformer, genomförandet av rollspels eller upplevelsedagar till elevers intryck. Deras slutsatser från den studien är att skolan underordnar sig museets personal som ses som experter och lärarna blir passiva och ifrågasätter inte museets historieförmedling. Det framkommer också att dessa upplevelsedagar ses som välkomna avbrott eller "happenings" men att verksamheten inte integrerats särskilt väl i skolverksamheten.¹⁵⁸

Den andra rapporten *Konsten att lära och viljan att uppleva* är en fortsättning på *Att resa i tiden* och tar ett större undersökningsgrepp. Med utgångspunkt från kulturinstitutioner som Medeltidsveckan, Jamtli och Foteviken undersöks bland annat samspelet med skolan men också "vilka former av kunskap, lärande och historiemedvetande får utrymme inom just upplevelsebaserade tidsresor"? Författarna menar att rollspelen för många åldersgrupper är en förnyande väg för lärande och att de allra flesta deltar aktivt i

¹⁵⁶ Adolfsson, 1987. s 12.

¹⁵⁷ Andersson & Aronsson, 2004.

¹⁵⁸ Gerrevall, Larsson & Aronsson, 2000. s 126ff. Denna rapport följdes senare upp och fördjupades i rapporten Aronsson & Larsson,

dessa rollspel. Genom rollspelen kan deltagarna också få en känsla för en tid och rollspelen kompletterar också läsverksamheten i skolan. Men rollspelen har begränsningar i de studerade verksamheterna då rollspelen är låsta i tid och rum och kan tendera att enbart bli ”en isolerad, om än aldrig så rolig, händelse”. Receptionen av rollspelet följer även andra modeller än de avsedda. Vidare konstateras att olikheterna mellan lärare och personal på undersökningsområdena ”ger skilda förutsättningar att möta framtidens utmaningar/.../.”¹⁵⁹

Den arkeologiska bakgrunden för att ordna möten med allmänheten är som tidigare poängterats just att fullfölja beslutet från Länsstyrelsen i Östergötland om kunskapsförmedling. Men vilka människor är det som kommer på sådana här evenemang? Jag har varit på tre arrangemang: Arkeologidagen i Skänninge, Informationskväll i Fågelsta och en speciellt anordnad visning av utgrävningarna i Fågelsta. Under visningen av Fågelstautgrävningen fokuserade jag på att försöka nå besökarna för att i ett senare skede kunna intervjua dem om varför de kommit osv. Metodiskt har jag följt med arkeologerna, presenterat mig och sedan har jag hållit mig i bakgrunden. Jag har fört observationsanteckningar för att lättare komma ihåg vad jag upplevde på de olika förmedlingsplatserna. Observationsanteckningarna har varit relativt enkla och inte problematiserande. Framförallt har det varit intressant att se hur dessa arrangemang har varit strukturerade. Ibland har jag även haft en bandspelare med för att spela in vad arkeologerna säger. En sådan relativt öppen observationsanvisning öppnar menar jag för olika problematiseringar, snarare än att fokusera på en bestämd. I slutdiskussion kommer sedan förmedlingen, som ett sätt att kommunicera, diskuteras.

*Informationskväll i Fågelsta*¹⁶⁰

Under tiden som de arkeologiska utgrävningarna har pågått har arkeologerna vid flera tillfällen ordnat så kallade informationskvällar. Dessa informationskvällar har tillkommit för att informera allmänheten om utgrävningarna och eventuella resultat och slutsatser arkeologerna har kunnat dra av utgrävningarna.¹⁶¹ Informationskvällarna har uteslutande ägt rum på kvällar och helger. Arkeologerna har genom lokaltidningarna annonserat var informationskvällen genomförs.

Söndagen den 11/8 2004 slog jag följe med två arkeologer till Fågelsta för att se hur dessa möten kan gå till. Tanken var också att försöka få några personer att möjligen ställa upp på en intervju om varför de kommit dit och vad de fått ut av denna kväll. Den ena av arkeologerna var Marie Ohlsén som jobbar vid Östergötlands länsmuseum som arkeolog och pedagog. Det är också hon som håller i det arkeologiska förmedlingsarbetet ute i skolorna. Hon har också närvarat vid de flesta Arkeologidagar centrerade kring Slättbyggsprojektet. Det är främst hon som varit engagerad från länsmuseumet. Den andra arkeologen var Lisa Larsson¹⁶² som är fältarkeolog i schakten utanför Fågelsta.

¹⁵⁹ Aronsson & Larsson, 2002. s 250, 251.

¹⁶⁰ Det som skrivs under denna rubrik bygger på observationer som gjorts vid tillfället. 2004-08-11.

¹⁶¹ Intervju med Marie Ohlsén Östergötlands länsmuseum 2005-01-11.

¹⁶² Tidigare gånger har det varit en annan arkeolog som hållit i dessa informationsmöte från arkeologernas sida, Göran Gruber UV Öst.

Platsen för denna informationskväll var gymnastiksalen på baksidan av Fågelsta skola. Mötet skulle börja halv 7 och vi började ställa i ordning salen som skulle användas under presentationen. Marie och Lisa gick in i gymnastiksalen för att sätta upp en projektor som Lisa skulle ha till sin presentation. Marie lade också upp ett antal olika nyhetsbrev som besökarna själva skulle kunna ta med sig. Klockan halv sju hade besökarna ännu inte kommit, vi började tro att det inte skulle komma så många denna kväll. Möjligen hade det att göra med vädret eftersom det var varmt. Kanske var det mindre lockande att sitta inomhus och lyssna till arkeologerna än att vara ute i det fina vädret. Till slut kom det ändå en del människor till Fågelsta skola. Sammanlagt tio stycken och alla verkade vara från Fågelsta samhälle, åtminstone fick jag det intrycket då jag samtalade med en del av dem som kommit. De allra flesta av dem som beslutat sig för att komma och lyssna till arkeologerna har varit på de andra informationskvällarna, dock inte alla.¹⁶³ Samtliga som kom till denna informationskväll var över 40 år. De besökare som var där verkade intresserade.

Lite försenad kom också en man i 40 års åldern in i gymnastiksalen. Med sig hade han en ryggsäck som av allt att döma verkade vara tung då han kraftigt lutade sig framåt som för att balansera ryggsäcken med sin egen vikt. Det första han sa var ”Vem är det som har hand om stenarna?”¹⁶⁴ Med sig i ryggsäcken hade han en sju, åtta stenar som han ville att arkeologerna skulle titta på. Han skulle dock få vänta till efter arkeologernas presentation.

Marie Ohlsén inleder med att berätta lite om Slättbygdsprojektet. Det är också hon som ordnat med informationskvällen och som bjudit dit Lisa Larsson. Även jag presenterar mig, som forskare vid Linköpings universitet, och berättar lite om vad jag forskar om. Jag frågar också om det är någon som efter denna kväll skulle kunna tänka sig att samtala med mig vid ett senare tillfälle om det som berättats under kvällen. Salen blev tyst och ingen av de tio verkar intresserade.

Varför då? En anledning till denna ’skygghet’ kan ligga i besökarna inte vill gå i aktiv dialog utan snarare tvärtom, vill sitta och lyssna till vad arkeologerna berättar för att de är just intresserade och nyfikna. I vart fall kan det konstateras att det finns ett visst motstånd bland besökarna att delta i ett sådant samtal.

Lisa inleder med att tala lite mer utförligt om Slättbygdsprojektet. Hon talade om att det finns olika frågor som är intressanta för arkeologerna vid Fågelsta och sedan gick hon igenom resultaten från förra säsongens grävningar så att alla skulle kunna följa med. Med sig i sin presentation hade hon sin projektor med en rad olika foton av olika utgrävningsfält. Foton och andra visuella hjälpmedel verkar för övrigt spela stor roll för arkeologer. Hon presenterade sedan de olika fynd som gjorts i de olika fälten. Det vill säga att hon presenterade materialet som ligger till grund för arkeologernas slutsatser. Eller snarare hur arkeologerna tolkar och tolkat föremålen som visas.

Lisa avslutar med att berätta om vilka utgrävningar som väntar inför nästa säsong och var arkeologerna arbetar nu och hur de tänkt genomföra utgrävningarna. Hon uppmanar också lyssnarna att gärna besöka hemsidan på RAÄ s hemsida där det finns en loggbok som arkeologerna skriver i och där man kan följa deras arbete mer i detalj. Presentationen har tagit ca en halvtimme.

¹⁶³ Inspelning av Informationskvällen. 2004-08-11.

¹⁶⁴ Observationsanteckningar. 2004-08-11.

Hur var det då med mannen som kom lite för sent till mötet? Efter presentationen av den arkeologiska verksamheten gick mannen fram till Lisa och plockade upp sina stenar. Yxorna hade han själv hittat och ville få dem tidsbestämda. Lisa och Marie gick igenom stenarna noggrant och kunde snart konstatera att stenarna enbart var just, stenar. Arkeologerna kunde inte hitta några spår av bearbetning av stenarna som kunde bevisa att det var stenåldersyxor. Istället menade de att det var stenar som till formen påminde om yxor men att det var naturens verk att det såg ut som yxor. Lisa menade dock att man faktiskt kunde använda stenarna till dekoration i trädgårdslandet i alla fall och menade att det var synd att kasta bort stenarna för att de inte var stenåldersyxor. Mannen gick därifrån och verkade mycket besviken över att det inte var yxor. När vi hade packat ihop projektorn och ställt in ordning på bänkarna som lyssnarna hade suttit på och kommit ut genom dörren kunde vi se att stenarna låg kastade under en häck. Mannen hade uppenbarligen blivit ganska besviken över att ha misstagit sig om stenarna. Men varför var detta viktigt? Varför var det så viktigt att dessa stenar mannen burit med sig till informationskvällen skulle vara stenåldersyxor? Enligt Marie Ohlsén är det relativt vanligt att besökare tar med sig föremål som hittats.

...dom här lantbrukarna har ju grävt upp under århundraden massor av sånt där så det ligger ju jättemycket på gårdarna. Och att dom har sparat dom här föremålen visar ju att dom är intresserade och är stolta över den bygd dom bor i och att den har så lång tradition.¹⁶⁵

Det är klart att det finns ett intresse, åtminstone ett intresse för gamla föremål. Framförallt att äga ett äldre föremål. Många besökare verkar vilja få sitt föremål tolkade och förklarade. Kanske vill de också få en bekräftelse på att det är ett gammalt föremål som i fallet ovan. Det kanske också har att göra med en allmän nyfikenhet, att vilja veta mer. Samtidigt blir det väldigt tydligt att arkeologin inte enbart producerar värden utan också kan förstöra värden.

Arkeologidag Skänninge¹⁶⁶

Söndagen den 22 augusti 2004 var det så dags för Arkeologidag. I en liten broschyr från RAÄ UV Öst meddelas att det finns olika rutter besökarna kan följa.

Riksantikvarieämbetets arkeologer visar fornlämningar, kyrkor och utgrävningar som finns med i boken **Östgötaplats** – **en resa i tid och rum**, dels i Linköpingstrakten, dels i Skänninge med omnejd. Gör en dagsutflykt eller besök en enskild plats! Visningar sker mellan kl. 10.00-14.00. i Vårdsbergs kyrka, och rådhuset i Skänninge, finns bokförsäljning och information om dagens evenemang.¹⁶⁷

Skänningeavdelningen var i stort sätt den enda av de platser som presenterades som mer direkt var knutet till Slättbygdsprojektet under Arkeologidagen. I broschyren angavs fyra olika ställen som var knutna till Skänningedelen av Arkeologidagen; Rådhuset i Skänninge, S:t Olofs kloster, Väderstads gamla kyrkväg

¹⁶⁵ Intervju med Marie Ohlsén Östergötlands länsmuseum. 2005-01-11.

¹⁶⁶ Det som skrivs här under bygger på observationsanteckningar. 2004-08-22.

¹⁶⁷ Broschyr ”Arkeologidagen 2004-08-22 med Östgötaplats”.

och Omberg¹⁶⁸. Jag valde att koncentrerade mig på Rådhuset och klostret. Skänninge rådhus ligger centralt i staden mellan den medeltida Vårfrukyrkan och stortorget.

När arkeologerna gjort i ordning för att ta emot välkomnades besökarna in i rådhuset. Arkeologerna har lagt upp böcker som är till salu på ett bord mitt i entrén och här finns också en liten låda med fynd som gjorts vid utgrävningarna i Skänninge. Lådan är inte direkt stor utan på sin höjd 60 x 50 cm. Lådan är indelad i olika fack och en arkeolog står på plats för att förklara de olika fynden för dem som är intresserade. Längre in i rådhuset och bakom bordet som besökarna får gå förbi finns ett antal stora affischer som beskriver det arkeologiska arbetet vid Fågelsta. På min vänstra sida finns ett rum som huserar en mindre permanent utställning som är öppen för besökare varje dag. Utställningen kompletteras allteftersom utgrävningarna fortskrider och består av fynd som hittats i andra sammanhang samt fynd som gjorts i anslutning till utgrävningarna inom Slättbyggsprojektet.¹⁶⁹ Utställningen är en klassisk monterutställning som visar föremål som medeltida knivar till bennålar, från skärvor av krukor till förklaring av varför arkeologerna gräver i Skänninge. Under en montertext i utställningshallen kunde man exempelvis läsa:

Dubbspåret genom Östergötland – Banverkets utbyggnad kommer inte bara ge Skänningeborna bättre kommunikationer. Det arkeologiska arbetena kommer att ligga till grund för en ny bild av Skänninges äldsta historia.¹⁷⁰

Arkeologiska verksamheten ska enligt montertexten skriva om Skänninges historia. Samma sak anfördes av arkeologerna i Motala. Här motiveras betydelsen av de bägge aktörernas arbete. Banverket som står för utbyggnad, bättre pendlingsmöjligheter samt samhällsutveckling. Den arkeologiska verksamheten som bidrar med ökad kunskap om Skänninge stad. Men det är något annat också, de positiva ordalagen och försöken att ställa ut framtiden som bidrar till att underbygga motiveringen.

En del föräldrar har tagit sina yngre barn med sig. Barnen springer runt och jagar varandra till sina föräldrars oro. Det är också främst med barnens närvaro i utställningssalen som orden ”rör inte”! och ”akta”! hörs.¹⁷¹ Samtidigt börjar alltfler besökare samlas utanför för att komma in i rådhuset. Arkeologerna själva går runt och förklarar föremål och anger priserna på de olika böckerna som producerats av arkeologerna, bland annat i anslutning till Slättbyggsprojektet. Det är inte alltid lätt att se vad det är för föremål som visas, och viss hjälp behövs av arkeologerna för att förstå vad det är för föremål och vilken funktion de fyller.

Ca 600 meter från rådhuset bakom en lada utmed järnvägsspåret ligger den andra attraktionsplatsen, S:t Olofs kloster som är ett av de första Dominikanerklostren i Sverige. Här möts jag av många besökare som står och lyssnar till när arkeologerna berättar om utgrävningen. Arkeologerna turas om med guidningen av besökargrupperna som står bakom avspärningsplasten. Besökargrupperna består

¹⁶⁸ Ibid.

¹⁶⁹ Intervju med Rikard Hedvall, kompl. 2005-03-01.

¹⁷⁰ Montertext från utställning i Skänninge Rådhus 2004-08-22. Är fotograferad och finns i eget bild arkiv. På grund av fotots dåliga kvalitet har jag valt att inte ta med den i texten.

¹⁷¹ Detta påminner i hög grad om visningarna av den gamla basutställningen på Historiska museet i Stockholm, där barnen inte heller fick röra något, knappt rekonstruktionerna som byggts upp i pedagogiskt syfte. Se Joakim Anderssons analys i Andersson & Aronsson, 2004.

mestadels av lite äldre personer men några barnfamiljer syns också. Besökarna lyssnar och ställer samtidigt flera frågor till arkeologerna, exempelvis ”var är klostret?”, ”hur lång tid har ni på er?” och ”vad gör ni med det ni får fram?”. Eftersom det blåser kraftigt hörs både arkeologerna och besökarna väldigt dåligt och alla verkar vara noga med att inte störa i onödan. Alla frågor fångas upp av arkeologerna vid guidningens slut. Ofta är det en eller två personer som står för frågorna. Bakom besökarna står också en arkeolog och säljer boken *Östgötaplats* som Arkeologidagen i upplägget baseras på.

Bakom arkeologerna rusar ett Intercity tågen förbi i rask fart, endast fyra meter ifrån arkeologernas arbetsplats. På grund av att Fågelsta och Skänningegrupperna arbetar så nära järnvägen har det av säkerhetsskäl inte varit möjligt att arrangera så ”öppna” utgrävningar som det gjordes i Motala. Utgrävningarna i Motala skedde precis vid sidan av järnvägsbron vilket gjorde det möjligt att säkra utgrävningsplatsen på ett annat sätt.¹⁷²

Utifrån ruinerna av klostret berättar arkeologerna om Dominikanernas funktion i medeltidens Sverige. Eftersom det är ett kloster berättas också en hel del om munkarnas liv och sysslor. Samtidigt berättas att klostrets kyrka inte är funnen men att den borde finnas i anslutning till klostret. I samband med Gustav Vasa och reformationen förstörs klostret. I mina observationsanteckningar har jag skrivit om arkeologernas berättelser som Guldåldersföreställning med inslag av Förr och Nu. Möjligen har det att göra med den entusiasm som arkeologerna berättar om denna en gång försvunna ruin som återigen sett dagsljus. Det vill säga att föreställningen om Guldåldersberättelse kanske ligger i själva arkeologernas hållning och kanske inte så mycket i de enskilda berättelserna.

Det som verkar intressera besökarna mest är ett skelett som är utgrävt i arkeologernas schakt. Skelettet ligger precis framför fötterna på besökarna, och vid sidan av skelettet återfinns en plastpåse med ben som arkeologerna har hittat. Ett flertal besökare ur de olika grupperna som guidas fastnar ofta i spekulationer kring fyndet. ”Vem var det?” varför är han begravd så ytligt?” och var han dominikanermunk eller blev han ditlagd efter reformationen?” är tankar som öppet reflekteras av både besökarna och arkeologerna.

Under Arkeologidagen i Skänninge såldes böcker för ca 7500 kr och arkeologerna uppskattade att ca 500 besökare hade genomströmmat under de 4 timmar som rådhuset och utgrävningarna var öppet för allmänheten.

Vad kan man då säga om dessa evenemang? Först av allt verkar de välbesökta och många är intresserade och nyfikna. Det verkar också som att man är där för att lyssna snarare än att gå i diskussion. I många fall beror det säkert på vad det är för fynd som visas av arkeologerna. Är det exempelvis fragment där helheten inte syns eller olika kulturlager behövs en tolkning eller en förklaring av vad det är som visas, varför arkeologen också blir en expert. Detta hindrar också en diskussion på lika villkor som en del forskare efterlyst.¹⁷³

¹⁷² Intervju med Rikard Hedvall, 2005-02-03.

¹⁷³ Se exempelvis Karlsson, 2004. Karlsson & Nilsson, 2001.

Besökarna

Besökarna är en viktig del när man studerar förmedlingsverksamhet. Vilken bakgrund har de? Vad har de för intresse av att besöka Arkeologidagar och informationskvällar? Varför har besökarna kommit? Är det för arkeologins skull eller någon annan anledning? Vilken betydelse lägger besökare vid besöket?

För att få reda på mer om besökarna och deras intryck av både Arkeologidagar och informationskvällar har jag gjort sju intervjuer med besökare, fyra män och tre kvinnor. Fyra som jag fick kontakt med vid Arkeologidagen i Fågelsta 2004 och tre som jag nådde genom enkäten som delas ut av arkeologerna sommaren 2003. Alla intervjuerna är gjorda via telefon utom en som ville träffas för ett samtal.

Jag har på andra ställen i texten visat på svårigheterna att nå besökare och få dem att ställa upp på intervju. De besökare som är intervjuade här har i grunden en relativt positiv inställning till dels förmedlingsverksamhet och dels arkeologisk verksamhet. Denna positiva inställning kan också förklara varför de har varit villiga att ställa upp på intervjun. Därför är det kanske rimligt att även se dessa intervjuer som en slags fördjupning av vad intresserade besökare har att säga om de arrangemang de besökt.

Här följer en kort presentation av besökarna.¹⁷⁴

Besökare 1, man, Född 1939 och nu pensionerad. Han är utbildad gymnasieingenjör och har jobbat inom en stor teknisk koncern i Linköping. Hans intressen är bland annat släktforskning och han samlar på det mesta. Allt från frimärken till officersknappar, han militärhistoriskt intresserad och aktivt engagerad i ett antal olika historiska föreningar. Han är amatörarkeolog och även medlem i en ideell arkeologisk förening. Besökte Arkeologidag i Fågelsta. *Besökare 2*, man, född 1935 är också pensionär. Han har ingenjörsexamen och har jobbat inom forskning och utveckling på ett företag. Han har också varit egenföretagare. Intressena som han brukar sysselsätta sig med trädgården, sommarstugan och bilar. Han beskriver det som att han är intresserad av tekniska saker men gillar också att fotografera, teckna och måla och vara i naturen. Besökte Arkeologidag i Fågelsta. *Besökare 3*, kvinna, född 1947 och yrkesverksam pianopedagog och körledare. Hon leder bland annat kurser i släktforskning. På sin fritid är intressena musik och släktforskning. Läser mycket böcker, både facklitteratur och deckare. Ser gärna på filmer och går på bio. Besökte Arkeologidag i Fågelsta. *Besökare 4*, man, 51 år. Jobbar som kommunpolitiker, är gymnasieekonom i botten och har jobbat ca 20 år i näringslivet som bokföreläsare och alltiallo. Intressena är historia, företrädesvis svensk historia. Han är dock mest intresserad av hembygdshistoria från slutet av 1800 talet till nu. besökte informationskväll i Fågelsta. *Besökare 5*, kvinna, 64 år. Hon arbetar som journalist men har jobbat som gymnasielärare i svenska språk. Hon har också studerat litteraturvetenskap, konstvetenskap och religion. Hennes fritidsintressen är framförallt konst men även historia, gärna i anslutning till de hon har studerat innan. Besökte Arkeologidag i Fågelsta. *Besökare 6*, man, född 1942. Har jobbat som ekonom inom äldreomsorgen. Han är amatörarkeolog och intresserad av hembygdshistoria. Mest intresserad är han av brytningstiden mellan hedendom och kristendom i Sverige. Han är dessutom runfadder som innebär att han sköter och vårdar en

¹⁷⁴ Intervju med besökare 1, man, 2004-10-21. Telefonintervju med besökare 2, man, 2004-10-22. Telefonintervju med besökare 3, kvinna, 2004-10-21. Telefonintervju med besökare 4, man, 2005-02-11. Telefonintervju med besökare 5, kvinna, 2004-10-22. Telefonintervju med besökare 6, man, 2005-02-15. Telefonintervju med besökare 7, kvinna, 2005-02-11.

runsten. Besökte informationskväll i Fågelsta. *Besökare 7*, kvinna, 50 år. Jobbar som områdeschef för utbildning. Hon har även varit föreståndare inom barnomsorgen och rektor. Det som intresserar henne är samhällsfrågor, familjen, golf och läsande. Besökte Arkeologidag i Fågelsta.

Det som inledningsvis kan konstateras är att ur ett jämställdhetsperspektiv verkar som att det finns en koppling mellan kön och arbete bland de intervjuade. Det vill säga att männen i sin yrkesverksamhet har en dragning åt ekonomisk-tekniska yrken medan kvinnorna på olika sätt har kopplingar till utbildningssektorn, samtliga professionsverksam medelklass.

Flera av de intervjuade säger uttryckligen att de är intresserade av antingen historia eller arkeologi. Men hur mycket de är intresserade skiljer sig åt. Grovt sett anas tre olika engagemangsnivåer mellan de intervjuade. *Besökare 1* och *6* är exempelvis själva amatörarkeologer och har deltagit i andra utgrävningar. De har också egna små specialintressen. *Besökare 1* är exempelvis väldigt intresserad av militärhistoria och speciellt soldaterna och hur de levde. Han samlar på allt från uniformsknappar till mössmärken. Intresset för soldater och militären har han fått ifrån släktforskningen då han har många soldater i släkten. *Besökare 6* har ett annat intresse som också hänger ihop med att han är runfadder, nämligen brytningstiden mellan hedendom och kristendom. Han förklarar sitt intresse av medeltid och 1800 tals historia i termer av att när exempelvis kungar bestämde något så återspeglas det också i vårt samhälle. Som amatörarkeolog är han också mest intresserad av medeltiden.

Dessa två besökare kan ses som ena polen i intervjuerna då de har ett starkt engagemang. Ytterligheten till denna grupp och som finns i mitt material är *besökare 7* och *2*. Dessa besökare är intresserade men i en mer generell mening. *Besökare 2* säger att intresset inte har kommit från hans egen skoltid. Han har däremot blivit mer intresserad med åren. På frågan varför han tror att det är så svarade han ”Man knyter in sig i eller anknyter till ett större sammanhang när man blir äldre /---/ men jag har en känsla av att man borde vara mer intresserad av historia”¹⁷⁵. På liknande sätt berättar även *besökare 7* att hon har blivit mer intresserad av historia med åren, men att det inte är så att hon läser eller fördjupar sig kring det. Intresset menar hon har att göra med mognad. ”Man blir mer intresserad av varför det har blivit som det har blivit på nått sätt va, att det är lite sökande så”¹⁷⁶.

De andra besökarna *3*, *4* och *5* hamnar på en glidande skala mellan dessa två ytterlighetspoler. De är intresserade och läser lite ibland om företrädesvis svensk historia. De är inte så insatta i arkeologi men tycker det är spännande och intressant. De har också varit på liknande arkeologiska evenemang innan. *Besökare 3* exempelvis är släktforskare och leder även kurser om det. *Besökare 4* är intresserad av Fågelsta utveckling från det att järnvägen kom 1873 och framåt. Särskilt samhällsomvandlingen som har skett sedan dess. *Besökare 5* är mer intresserad av konsthistoria men är samtidigt insatt i den arkeologiska verksamheten då hon inte bor så långt ifrån utgrävningarna.

De besökarna som har bevistat utgrävningarna eller informationskvällar är inte passiva mottagare av information. De är intresserade av vad arkeologerna säger och vad de gör, det är också en del i förklaringen till varför de gjort besöket. Alla de intervjuade har även uppfattat besöket som något positivt. Men vad har de själva för förklaringar till varför de velat komma? Går det att utifrån denna fråga säga

¹⁷⁵ Telefonintervju med *besökare 2*, man, 2004-10-22.

¹⁷⁶ Telefonintervju med *besökare 7*, kvinna, 2005-02-11.

något om vilken funktion ett sådant här besök fyller? Presentationen är upplagd efter den ovanstående dispositionen efter intresse och engagemangsgrad med början i dem som hamnat i mitten av skalan.

Så varför har dessa besökare velat besöka antingen informationskvällen eller Arkeologidagen? Besökare 3 som varit på Arkeologidagen i Fågelsta 2004 tillsammans med sin familj, även året innan säger, ”Jag hade redan bestämt mig genom att jag har min barndom där och då var det så nära tyckte jag att det måste jag ju bara gå dit och titta och se vad dom hittat”. Utav detta verkar det som om denna kvinna hade en mer personlig anledning till att göra besöket. Hon har växt upp, inte långt från utgrävningarna och förundras över att arkeologerna verkligen kan hitta saker där hon som barn har lekt. ”Man kan ju ha trampat på vissa saker” säger hon. Hon har också ett intresse för arkeologi och menar att det möjligen kommer från släktforskningen. ”Det här att hitta dom här gamla sakerna ifrån min barndom.” Hennes svar innefattar så att säga flera anledningar till att besöka Arkeologidagen, inte bara intresse för arkeologi utan även upptäcka platsen som hon växt upp på. Besöket upplevde hon som mycket positivt. Inte minst för att arkeologerna hade hittat en boplats vid en gammal lada som hon lekte vid som barn.

Besökare 4 som var på en informationskväll i Fågelsta säger att det var för att få en komplettering av sina tidigare kunskaper om historia särskilt om Fågelsta med omnejd. Han är bland annat väldigt intresserad av hembygdshistoria och det var de kunskaperna han ville bättra på, även om hans personliga intresse ligger kring sekelskiftet 1900. Mötet kom han ihåg som att det var ”stor nyfikenhet för då var det första mötet”. Han menade det inte var så mycket konkret som framkom. Han har dock upplevt mötet som positivt. ”/.../det är ju väldigt professionellt folk som pratar och kan svara på frågor”.

Besökare 5 förklarade anledningen till att hon besökt Arkeologidagen så här:

/.../vi brukar på företaget ha någon sån här intresseutflykt. Så vi var i Tåkern i fjol och då var det en /.../ som är väldigt duktig på duktig på fåglar och visade dom, så då dom [arbetskamraterna] tyckte det var min tur i år då. När det var så här nära och sen bjöd jag på lite mat /.../.¹⁷⁷

I och med att hon bor i närheten av utgrävningarna har hon även hållit sig uppdaterad av hur långt arkeologerna har kommit och vad de kommit fram till, särskilt fram till denna Arkeologidag. Hon förklarar besöket i termer av kulturupplevelse och händelse att samlas och träffas. Eftersom hon bor i närheten så brukar hon gå förbi då och då för att hålla sig underrättad om vad som sker och menar att ”Man är ju lite nyfiken”.

Av dessa tre personer uppfattar jag det som att besöket har lite olika motivering. Besökare 3 exempelvis som dels är där för att umgås med sin familj men det finns också en personlig anledning av att vilja förundras över platsen hon växte upp på. Besökare 4 som är intresserad av hembygdshistoria och kanske mer besökte informationskvällen för att bli informerad av arkeologerna för att kunna bättra på sina kunskaper om trakten. Besökare 5 som redan visste vad arkeologerna gör och kommit fram till, var på Arkeologidagen snarare för att träffa sina arbetskamrater.

¹⁷⁷ Telefonintervju med besökare 5, kvinna, 2004-10-22.

Hur är det då med besökare 7 och 2 som kanske är mer allmänt intresserade? Besökare 7 menade att anledningen till att hon gjorde besöket på Arkeologidagen var att hon råkade befinna sig i Fågelsta just då.

Att jag var i Fågelsta just då berodde på att mina föräldrar bor där så att /.../ vi skulle, var på väg hem till dom så såg vi att det var en massa människor ute på åkern där då och då blev vi lite intresserade och undrade vad det var för någonting /.../.¹⁷⁸

Hon tyckte att arrangemanget var bra och att arkeologerna visade och berättade mycket tydligt vad de kommit fram till. Samtidigt tyckte hon inte att de kommit fram till speciellt mycket,¹⁷⁹ men att hon tycker det är spännande ”/.../att man gräver ut under så lång tid och så pass lång sträcka”.

Besökare 2 som besökte Arkeologidagen säger att han inte visste någonting direkt om utgrävningar. Anledningen till ändå gjorde besöket var att,

Jag ville passa på medans dom, det var ju ett tillfälle och se det hela va. Och det återkommer ju inte och sen hade jag min dotter på besök där och då tänkte vi att vi kan åka ut och kolla lite för att ha något gemensamt mål att titta på va.¹⁸⁰

Om själva besöket hade han inte så mycket att säga men han tyckte det var kunniga guider och att det var intressant att höra att det bodde folk där på stenåldern. Överlag tyckte han att det var intressant men säger kort efter ”det var intressant va men jag kunde ju ha läst om det i tidningen kortfattat det kunde jag ju ha gjort. Och några bilder och ja en klok sammanfattning utav en duktig journalist då kanske”.

För besökare 2 och 7 är snarare på besöket för att göra något med släktingar. Besöket har som jag ser det snarare en social funktion som en mötesplats och att gå på Arkeologidagen är ett sätt att träffas.

Vad det gäller besökare 1 och 6 som i mitt material framträder som de mest engagerad och intresserade så framkommer det inte så tydligt varför de besökt arrangemangen. Men det finns å andra sidan en stark koppling till varför de besökt arrangemangen då båda är amatörarkeologer och det är förmodligen där man ska söka anledningen till besöket. Besökare 6 säger till exempel att han brukar vara på visningsdagar och har varit i Skänninge, Motala och Fågelsta. Angående Arkeologidagar säger han att han försöker

/.../ hitta på något och se vad det är för någonting som är intressant och i och med att i Skänninge gräver ju Rikard [Hedvall] som hade Klosterstad och Hanna [Menander] som har Klosterstad också /.../ så där åker man ju ut ganska ofta för att se hur långt dom har kommit.¹⁸¹

¹⁷⁸ Telefonintervju med besökare 7, kvinna, 2005-02-11.

¹⁷⁹ Detta kan också bero på att hon gjorde besöket 2003 då arkeologerna var i början av undersökningen.

¹⁸⁰ Telefonintervju med besökare 2, man, 2004-10-22.

¹⁸¹ Telefonintervju med besökare 6, man, 2005-02-15. Klosterstad ligger utanför Vadstena. 1997 upptäcktes en ruin av vad som visade sig vara en rundkyrka, troligen från senare delen av 1100 talet. Utgrävningen av denna rundkyrka ledes av medeltidsarkeologen Rikard Hedvall. Se Hedvall & Gustavson, 2001.

Förmodligen åker han på dessa visningsdagar för att på något sätt hålla sig uppdaterad över vad som sker men också för att träffa arkeologer som han känner och har grävt med. Det är åtminstone så att han är arkeologiskt intresserad. Besökare 1 som även han är amatörarkeolog säger att han står på en mejl-lista för sådana som är intresserade av arkeologi och att det var därför han åkte till Arkeologidagen. Även han är så att säga intresserad av arkeologin och kanske mer vad det är de har hittat. För besökare 1, som amatörarkeolog, verkar det dock inte enbart vara det sociala som är anledningen till besöket. Snarare verkar det som att det är kunskapsutbyte med arkeologerna som är viktigast.

Man kunde ju gå upp på andra sidan järnvägen upp i backen och titta på någon grav och jag följde aldrig med dit upp utan jag stannade kvar hos den där yngre tjejen/.../så vi gick där och tittade och pratade och så där/.../¹⁸²

Detsamma skulle man kunna säga om besökare 6 som också framförde sina arkeologiska kontakter som en anledning till att gå på besöket. Samtidigt är besökare 1 och 6 på besöket för att ta del av arkeologiska resultat och diskutera med arkeologerna.

Jag vet ju hur dom här utgrävningsplatserna ser ut ju, dels har jag varit på många sådana här visningar dels har jag ju själv legat och krafstat. /.../ men det som är intressant är ju och se vad är det egentligen dom har hittat.¹⁸³

Hans intryck av besöket är mycket positivt. Det som han framför som intressant är inte så mycket själva utgrävningsplatsen utan vad arkeologerna hittat. Han lyfter särskilt fram härdarna som intressant. Anledningen till att han var på besöket var så att säga för att han är arkeologiskt intresserad. Han har ingen koppling till Fågelsta utan åkte dit från Linköping enbart för utgrävningarna.

Anledningarna till att besöka dessa arrangemang verkar kunna göras lång och exemplifieras på fler sätt. Detta är en poäng i sig, menar jag. Besökarna är många och anledningarna till att besöka säkert lika lång. Utifrån besökarnas perspektiv verkar det som man kan förstå deras besök på flera olika sätt. Det som visas här ovan är flera olika anledningar till att besöka utgrävningsplatser. Att de flesta har ett initialt intresse för att det gamla eller förflutna verkar klart. Det som framkommer är dock en nyansering av varför besökare kommer till utgrävningarna. Allt från en kulturupplevelse med arbetskamrater, arkeologiskt intresse och en anledning för att umgås med en släkting. Utgrävningsplatsen eller informationskvällar kan åtminstone av ovanstående fylla olika funktioner. I detta fall kanske mest sociala då det verkar vara en mötesplats. Händelsen, själva förmedlingen blir då en social träffpunkt. Detta ska ställas i relation till enkäten ”Arkeologi för dig!” där det enbart var en person indikerade en social anledning.

Överlag verkar det som att Arkeologidagar är välbesökta tillställningar med flera besökare. Besöken av evenemangen verkar ha olika betydelse för besökarna. Av de jag intervjuat är det dock mest den sociala delen som träder fram, men också en existentiell betydelse som exempelvis att uppleva barndomens landskap. Detta visar tydligt att besökarnas personliga förhållningssätt har betydelse för att man gör besöket samt hur besöket uppfattas.

¹⁸² Intervju med besökare 1, man, 2004-10-21.

¹⁸³ Intervju med besökare 1, man, 2004-10-21.

Flera besökare tar med sig egna fynd till evenemangen. Detta pekar troligen på att det upplevs som värdefullt eller betydelsefullt att äga äldre föremål. Arkeologerna blir i det sammanhanget experter som tolkar och förklarar föremålen. Detta märks i flera sammanhang som exempelvis i utställningen i Skänninge, visningen i Fågelsta och informationskvällen. De flesta besökare kommer för att lyssna till vad arkeologerna säger för att de är intresserade, även om intresseområdena varierar. De allra flesta besökarna verkar inte intresserade av någon diskussion med arkeologerna. I de fall diskussioner faktiskt uppstår med arkeologer så är besökarna själva amatörarkeologer som ofta känner någon arkeolog.

*Skolorna*¹⁸⁴

Förmedlingen har inte enbart skett av arkeologerna. En stor del av förmedlingsarbetet har också skett av Östergötlands länsmuseum i Linköping genom Marie Ohlsén. Tillsammans med en pedagog har de varit och besökt nästan tvåusen elever i skolorna under två höstar 2003 och 2004. Främst har de varit på skolor i anslutning till utgrävningsplatserna och trakterna runt omkring Fågelsta, Skänninge och Motala. Årskullarna som besökts har varierat från 1 -9, dvs. hela grundskolan, även om majoriteten har varit elever från 3-6:an då man särskilt läser om förhistoria.¹⁸⁵

Den övergripande anledningen till att besöka skolorna menar Marie är att alla ska kunna få möjlighet till att ta del av arkeologernas arbete och resultat och att skolorna tillhandahåller en bra förmedlingsplats för detta. För att kunna göra detta har läns museet skickat ut informationsblad till rektorer och lärarrummen på skolor i bygden och sedan har fått lärarna ringt in och beställa tid för ett sådan här arkeologisk undervisningstillfälle.¹⁸⁶

Till skolorna har arkeologerna och pedagogen med sig olika lådor. En låda inriktad på föremål från medeltid och en med föremål från forntiden. Meningen är att dessa lådor ska kunna lånas ut till skolor i framtiden. Därför har Marie Ohlsén börjat skriva en manual som ska kunna användas av lärarna med information om vad lådorna innehåller. Men än så länge fattas finansiering till dessa manualer varför dessa manualer också skjutits på framtiden.¹⁸⁷ Lådorna är desamma som användes vid Fågelstavisningen där de användes som exempel på vad arkeologerna har hittat. Men fynd är också pedagogiska instrument som använts länge, bland annat av museum. På frågan om vilken roll de fyller i undervisningssammanhang svarar Marie att tanken är att stimulera alla sinnen under lektionen.

dom här [föremålen] förmedla en helt annan dimension. Jag är ju väldigt mycket [för] att använda alla sinnen och det kan dom här lådorna bidra med. Att man får känna och kan ta och man kan lukta till och med på föremål som är flera tusentals år gamla. Och det ger en helt annan dimension än att bara sitta och bläddra i böcker. Det är inget att

¹⁸⁴ Detta avsnitt bygger på observationsanteckningar gjorda 2004-11-04 mellan 10-12 på Norra skolan Motala då ingen annan hänvisning ges.

¹⁸⁵ Intervju med Marie Ohlsén Östergötlands länsmuseum. 2005-01-11.

¹⁸⁶ Ibid.

¹⁸⁷ Intervju med Marie Ohlsén Östergötlands länsmuseum. 2005-01-11.

förakta i det men att kunna få ta i en yxa som någon har hållit i förr för tusentals år sedan, det ger helt andra tankar och visioner och idéer än att bara se en yxa på bild.¹⁸⁸

Mer än något annat syftar lådorna till att införa en lite mer praktisk inriktning. Men det kan vara lite svårt att få en uppfattning om hur det används i lektionerna. Så jag var med vid två sådana tillfällen när arkeologen och pedagogen besökte en skola i Motala för att se hur det gick till och vad som sades.

De två klasserna som vi ska besöka är elever från fjärdeklass. De läste om sten, brons och järnålder i tredjeklass. Det är dock meningen att dessa klasser snart ska gå igenom den allra tidigaste historien igen. Oftast är det ca en timme som arkeologen och pedagogen uppehåller sig i klassrummet. Sedan flyttar de till nya elever och nya klassrum.

Arkeologen och pedagogen börjar med att lägga fram de fynd som finns i lådorna framme vid katedern. Det rör sig om flintyxor, krukskärvor, även torkat gäddkött. Läraren för klassen samlar barnen, fångar deras uppmärksamhet och riktar den mot arkeologerna. Arkeologen och pedagogen presenterar sig. Även jag presenterar mig som forskare vid universitetet. När Marie Ohlsén ska presentera vad som finns i lådorna dyker frågor om original och kopia upp om fynden. Marie Ohlsén frågar barnen i fall de vet skillnaden mellan kopia och original. Oftast vet barnen att kopior är efterliknelser av originalen. När arkeologen har frågat barnen om kopia och original, återkommer denna fråga under hela timmen då barnen frågar det om alla fynd som visas.

Arkeologerna frågar sedan barnen om vad forntid är? Barnen svarar ”förr i tiden”. När arkeologerna frågar barnen om vad de tror vår tid kommer att kallas i framtiden så haglar den ena kommentaren efter den andra: ”Lyxålder”, ”Guldålder”, ”Plastålder”, ”Maskinålder” och ”Teknikålder” är förslag från barnen som försöker hitta på ännu mer finurliga ”åldrar”. Överhuvudtaget verkar barnen sitta väldigt stilla och verkar vara observanta. Arkeologerna glider sakta in på Slättbyggsprojektet. De berättar svepande att en ny tågbanan ska byggas och att det är därför de gör arkeologiska undersökningar. ”Har ni varit nere och tittat på utgrävningarna i Motala?” frågar Marie. Ett barn svarar väldigt glad ”Jag hittade något!”. Exakt vad det var flickan hittade gick inte att reda ut. Överhuvudtaget är många barn väldigt aktiva frågeställare under lektionen.

Denna del av lektionen har ägnats åt att återbekanta eleverna med forntiden men också att sätta forntiden i perspektiv genom att relatera till vår egen tid. Nästa del av lektionen delar arkeologerna in barnen i 5 till 6 grupper med ungefär fyra eller fem barn i varje. Sedan delar arkeologerna ut olika föremål till de olika grupperna. Meningen är att barnen ska försöka lista ut vad det kan vara för föremål som visas, vad det är för material de är gjorda av och vilken funktion som föremålet kan ha haft. De gestikulerar livligt och är väldigt aktiva och engagerade under hela lektionen. Föremålen går runt i grupperna så att alla får känna på det och lista ut vad det kan vara. Barnen verkar sitta inne med mycket kunskap och kopplar gärna sakerna till hur vi använder liknande föremål nu som en parallell till då. Efter att ett föremål gått runt till alla grupperna försöker arkeologen samla barnens uppmärksamhet. Barnen är relativt lugna och behärskade vilket möjligen beror på att lärarinnan som var klassföreståndare var aktiv i lektionen. Så har inte alltid varit fallet när Marie varit ute på andra klasser. De allra flesta lärarna som hon

¹⁸⁸ Ibid. På liknande sätt resonerar arkeologen Mats Burström i artikeln *Archaeology and Existential reflection* där han pekar på den existentiella och emotionella dimensionen i människors förhållningssätt till gamla föremål. *European Association of Archaeologists*. (9 : 2003 : Sankt Petersburg). s 21-28.

träffat har varit intresserade och engagerade genom att gå runt i grupper och pratat med eleverna, men i vissa fall så har läraren varit tillbakadragna genom göra annat som att rätta prov, suttit och läst eller gjort något annat.¹⁸⁹

Arkeologen och pedagogen diskuterar, med hjälp av eleverna, fram svar och lösningar på frågor. Oftast har barnen redan gissat vad föremålet var. Under tiden som barnen diskuterar i grupperna går arkeologen och pedagogen runt i grupperna för att lyssna och svara på frågor. Sedan går arkeologen och pedagogen igenom svaren gemensamt med eleverna. Arkeologen säger att det längre tillbaka i tiden fanns gott om säl i Östergötland. De frågar barnen: vilka äter säl idag? Barnen svarar ”kineser och isländare”. Arkeologen tillägger att eskimåerna också äter säl. Arkeologen säger att man i Motala har hittat många harpuner och barnen kontrar med ”kan man inte få en då?”.

I den sista delen av lektionen är det meningen att barnen ska få prova att klä sig som de gjorde då. På grund av att Marie har varit tvungen att använda järnålderdräkten i en utställning på Östergötlands länsmuseum så har hon bara med sig två klädset för kvinnor från medeltiden. Arkeologen tar fram en kille och en tjej som får prova eftersom tiden är knapp. Barnen verkar tycka att det är kul att se sina kompisar utklädda och killen som klätt på sig ena utstyrelsen säger lite tyst, ”jag är modell” och ”jag går i tjejdkläder” samtidigt som de går en runda runt klassen och visar upp sig. Arkeologen frågar också barnen vad dräkten är gjord av och ifall de känner igen vilken tid den kommer ifrån. De gissar att de är vikingatida och att de är gjorda av ull. Arkeologen lägger till att även lin är iblandat i delar av klädseln.

Lektionen som var direkt efter denna första gick till på i ett likadant sätt. En introduktion till forntiden och presentation av oss själva. Sedan delas barnen in i grupper och får känna och se lite närmare på fynden. Framförallt får de gissa sig till vad det är för föremål. Sedan visar och pratar arkeologerna om fynden förklarar vad det är, använts till och vilket material det är. I sista skedet får två barn, flicka och pojke, komma fram och prova kläderna. Framförallt när barnen får komma fram och prova kläder så slås jag av likheten med de guidade barnen i Statens historiska museums basutställning.¹⁹⁰ Även där fick barnen prova olika rekonstruerade utstyrlar från järnålder. Samtidigt som barnen provar kläderna berättar arkeologen om plaggen. Kläderna är rekonstruktioner av hittade kläder, främst från Danmark.

Överlag handlar dessa lektionstimmar som arkeologerna tar hand om, en slags praktisk pedagogik där se känna och röra på något sätt ska lättare begripliggöra kunskap. Samtidigt handlar det om att i någon mån ställa denna sorts kunskap mot eller som utfyllnad till det som barnen läser om.

Lärarna

Som komplement till observationerna har jag gjort fyra intervjuer med lärare. Hur har lärarna och eleverna uppfattat besöken? Vilken betydelse anser lärarna att arkeologernas besök har i undervisningssammanhang? Har lärarna gjort någon slags uppföljning av arkeologernas besök? Intervjuerna är gjorda på telefon. Valet av att intervjua lärarna baserar sig på att det är de som bäst känner eleverna i dessa sammanhang.

Lärarna har jag nått genom Marie Ohlsén på Östergötlands länsmuseum som bidragit med en lista över olika klasser de varit i och haft lektion. På listan finns kontaktpersoner på respektive skola som jag har

¹⁸⁹ Intervju med Marie Ohlsén, Östergötlands länsmuseum. 2005-01-11.

¹⁹⁰ Andersson & Aronsson,

ringt upp. Kontaktpersonen har alltså varit ett urvalskriterium även om flera klasser besökts på respektive skola. Ibland har kontaktpersonen inte velat ställa upp på en intervju utan hänvisat till någon annan lärare. 4 stycken har inte velat ställa upp på intervju med hänvisning till att de antingen bytt klass sedan arkeologerna varit där eller att deras tid inte räckt till.

Lärarna som intervjuats, undervisar i klasser från 3-5 i grundskolan och det är också under denna tid som de flesta klasser läser om forntid och medeltid. Intervjuerna har förts som samtal men frågorna har varit halvstrukturerade då det funnits områden jag har varit mer intresserade av. Till exempel av de frågor som ställts ovan. Intervjuerna är mellan femton till trettio minuter långa vilket beror på att 3 av intervjuerna skett på deras planeringstid (dvs. lärarnas tid för lektionsplanering) vilket i sin tur beror på att de själva ville det. Lärarna själva har tillsammans en lång erfarenhet inom skolväsendet. Tre av lärarna har jobbat över trettio år var och en har jobbat 5-6 år på lågstadiet, samtliga lärare är också kvinnor. Samtliga klasser som de intervjuade lärarna har, består av tjugo elever eller mer. Under oktober och november 2004 besöktes lärarnas klasser av Östergötlands länsmuseum. Lärarna kallas här inte vid namn utan benämns 1, 2, 3 eller 4.

En fundering som jag hade när jag tillsammans med arkeologen och pedagogen besökte skolorna var om denna lektion bidrog med något i undervisningssammanhang? Det vill säga, tillför besöket något som lärarna inte kan, eller har svårighet att själva tillhandahålla? Möjligen skulle det kunna vara som ovan skrivits den praktiska inriktningen som komplement till böckerna. En lärare jämförde arkeologernas besök med att visa bilder och gå på museum med eleverna.

Vi kan gå på museum och där får man inte pilla på sakerna va utan där sitter dom ju ofta i en monter och man får ju titta lite utifrån. Men här är, dom fick alltså ta i sakerna och dom fick känna på dom å tänka sig in i hur dom kan ha använts.¹⁹¹

Samtidigt pekar läraren på arkeologernas kunskap, särskilt deras kunskap om föremål som betydelsefullt.¹⁹² Just arkeologernas kunskap om föremål tog en annan lärare också upp och menade att det är arkeologernas vardag. ”.../ det här jobbar dom med och kan på ett naturligt sätt berätta och förklara”¹⁹³. Samma lärare förde också fram att den djupare kunskapen även gör att arkeologerna lättare kan följa upp elevernas spontana reaktioner och följa elevernas tankar på ett sätt som är svårt om man inte har kunskaperna till det.¹⁹⁴ Även denna lärare gör en jämförelse med museum och menar att undervisningen i klassen inte bara är att se i montrar och vara tyst.¹⁹⁵ Jämförelsen med museer och deras verksamhet har att göra med att flera av lärarna har varit på sådana besök med andra elever. Men ”.../det är ju väldigt många mil till läns museet och skolans resurser är ju inte dom allra största” säger en lärare.¹⁹⁶

På frågan vad arkeologerna bidrar med i undervisningen svarar alla de intervjuade lärarna att eleverna får ta och känna på föremålen under lektionen. Lärare 4 säger till exempel att ”det var så roligt för att det

¹⁹¹ Telefonintervju med Lärare 1, 2005-03-02.

¹⁹² Telefonintervju med Lärare 1, 2005-03-02.

¹⁹³ Telefonintervju med Lärare 2, 2005-03-15.

¹⁹⁴ Telefonintervju med Lärare 2, 2005-03-15.

¹⁹⁵ Telefonintervju med Lärare 2, 2005-03-15.

¹⁹⁶ Telefonintervju med Lärare 2, 2005-03-15.

var en upplevelse för dom [eleverna] med ögon och öron och känsel det här att dom fick ta i grejerna. Dom fick gissa, dom fick fantisera”.¹⁹⁷ Ett liknande svar kom från lärare 1 som menade att ”/.../dom [arkeologen och pedagogen] hade med sig en massa föremål som barnen fick titta på och känna på och leka med och gissa vad det var för någonting /.../ och ungarna var mycket kreativa i sina idéer”.¹⁹⁸ En åsikt som framförts av lärare 2 är :

/.../ det är väl just den här verklighetsanknytningen på nått sätt tror jag. Annars är ju ofta skolan, så står vi ju bara och pratar och berättar och visar lite grand på filmer, men just att få se att det verkligen finns fortfarande att det finns saker från den här tiden.¹⁹⁹

Av detta verkar det dock inte bara som om arkeologerna bidrar med själva föremålen och att eleverna får röra och känna på dem. Det verkar även som om undervisningsformen är uppskattad av både lärare och elev.

Alla lärare som jag har intervjuat har tyckt att besöket från Östergötlands länsmuseum varit positivt, inte minst att eleverna har fått vara delaktiga genom gissningar, funderingar och komma med egna svar på vad föremålen var för något och vad de har använts till. ”Jag tyckte dom var väldigt pedagogiska och verkligen la det på elevernas nivå /.../ dom la det på [en] låg nivå och så, att barnen förstod ordentligt va det var dom berättade” menade lärare 3 och fortsätter: ”det som gjorde det bra tror jag var att barnen fick känna sig duktiga, att dom hade något att tillföra”.²⁰⁰

Enligt lärarna så har eleverna tyckt att det varit kul med föremålen. Särskilt själva provandet av kläderna i slutet av lektionen. När jag frågade en lärare om det funnits något speciellt tillfälle under lektionen som de tyckte arkeologerna fick bättre kontakt med barnen svarade lärare 2 så här:

Ja det var ju naturligtvis att dom, det här kläderna /.../ för att dom tyckte att det var väldigt spännande att få se dom här och få prova på. I och med att /.../ dom pratar om fortfarande lite grand, ”- du hade den där långa klänningen”, och så.²⁰¹

Lärare 3 menade att eleverna hade fastnat för en vikingastaty av Frej som de tyckte var rolig och ”Sen var det där med att dom fick prova kläderna med tyckte dom var spännande”²⁰². Detta går också i linje med Marie Ohlsén uppfattade som de ställen som man får bäst kontakt med eleverna.²⁰³ Förmodligen beror det på att eleverna blir delaktiga och aktiva i lektionen, antingen genom att själva få fundera och gissa eller genom att de får prova kläder.

Det som jag varit intresserad av är också ifall man från lärarnas sida har försökt att omsätta eller på något sätt använda besöket från Östergötlands länsmuseum. Det vill säga vilken efterarbetsning som skett

¹⁹⁷ Telefonintervju med Lärare 4, 2005-03-02.

¹⁹⁸ Telefonintervju med Lärare 1, 2005-03-02.

¹⁹⁹ Telefonintervju med Lärare 3, 2004-11-08.

²⁰⁰ Telefonintervju med Lärare 3, 2004-11-08.

²⁰¹ Telefonintervju med Lärare 2, 2005-03-15.

²⁰² Telefonintervju med Lärare 3, 2004-11-08.

²⁰³ Intervju med Marie Ohlsén, Östergötlands länsmuseum. 2005-01-11.

efteråt? Denna fråga går också in på vilken funktion besöket fyller. Lärare 4 säger så här om just efterarbetet.

Och vi har ju redan gjort det, vi återknyter till och det var så roligt för det var en upplevelse för dom [eleverna] /.../ vi har ju inte gått tillbaka och jobbat med det, det har vi inte gjort. Men kan dom ha det här med sig i bagaget mer än om dom hade läst om det i en bok och det här kan dom knyta an till när dom sen får veta mer om världshistorien.²⁰⁴

Enligt denna lärare verkar det snarare vara så att det är upp till eleverna själva att ha med sig erfarenheten och själva göra kopplingar. Lärare 2 menar som föregående lärare att:

/.../ man refererar ju till det besöket och hade liksom mera en bild av många saker på annat sätt, men vi har inte gjort någon egen medeltida utställning eller sytt medeltida kläder eller så /.../ det har vi inte gjort utan det är väl mera i den sen när dom gjorde sina medeltidsböcker och så vidare. Då var det mer det traditionella att vi läste, ritade och skrev och då kunde man ju referera till vad man sett och hört.²⁰⁵

Även de två andra lärarna säger samma sak att man refererar till besöket så det verkar åtminstone inte på de lärare som jag har talat med att någon större efterbearbetning skett. Möjligen kan detta bero på eller hänga ihop med hur lärarna väljer att uppfatta på besöket från Östergötlands länsmuseum.

[eleverna] tyckte det var jättetrevligt då, sen var vi väl inte alltför ambitiösa efteråt tyvärr. Man kunde väl ha efterbearbetat det mycket mer än vad vi gjorde men vi såg det som en upplevelse. Sen har ju dom jobbat med historia sen och haft med sig det här i bagaget då.²⁰⁶

På liknande sätt svarar även lärare 2 att /.../ ”på så vis tycker jag att det var, kom väldigt bra att vi fick det här, om man kallar det avbrott eller jippo, man fick den här upplevelsen i tillsammans med arkeologer och museifolk.”²⁰⁷

Överlag har dock samtliga lärare jag har talat med uppfattat besöket positivt och lärarna har fått positivt respons från barnen även efteråt. Däremot verkar det som om uppföljningen eller efterbearbetningen av besöket inte har varit så stor. Det kan bero på hur lärarna uppfattar besöket. Om man uppfattar besöket exempelvis som en upplevelse kanske det också upplevs som svårare att inkorporera besöket i vardagen?

Att lärarna eller klasserna inte har haft en så stor del efterbearbetning är dock inte så anmärkningsvärd. I rapporten från Centrum för kulturforskning från Växjö universitet, *Att resa i tiden*, konstaterades på liknande sätt att besöken på rollspels- och upplevelsedagarna på liknande sätt uppfattats som en ”happening” och att besöken inte integrerats särskilt väl i skolan.

Sammanfattningsvis framstår barnen som väldigt aktiva frågeställare och de har uppskattat besöket. Barnen är också delaktiga i lektionen genom att de får använda sin egen fantasi och diskutera föremålen.

²⁰⁴ Telefonintervju med Lärare 4, 2005-03-02.

²⁰⁵ Telefonintervju med Lärare 2, 2005-03-15.

²⁰⁶ Telefonintervju med Lärare 1, 2005-03-02.

²⁰⁷ Telefonintervju med Lärare 2, 2005-03-15.

Någon lärare poängterar också att barnen får känna sig duktiga. Troligen beror det på lektionens upplägg med en inriktning mot en slags praktisk pedagogik som tillåter barnen att kreativt reflektera kring föremål. Lådorna som arkeologerna har med sig är också intressanta eftersom de inte enbart tjänar som ett förvaringsutrymme. Barnen verkar även uppfatta dem som ett spänningsmoment i sig.

Samtliga lärare säger att de uppskattar besöket från Östergötlands länsmuseum. Det finns flera orsaker till detta enligt lärarna: arkeologerna sitter inne med en djup kunskap om olika föremål som lärarna inte har samt att skolorna har brist på ekonomiska resurser att själva åka till länsmuseum. Någon större efterbearbetning av besöket har inte gjorts av lärarna vilket i sin tur bland annat beror på hur läraren väljer att uppfatta besöket. Den vanligaste uppfattningen jag stött på är att besöken uppfattas som en slags upplevelse som skiljer sig från de vanliga lektionerna. Då lektionen enbart är en timme lång kan det också vara svårt att se hur besöket kan uppfattas som något annat än just en upplevelse som bryter mot den vanliga ordningen. Besöket används dock som något lärarna refererar till i undervisningen. Lärares roll är oftast att hålla ordning på barnen i klassrummet, lektionen lämnas på så sätt över till arkeologerna och i själva undervisningen har läraren ingen aktiv roll.

SAMMANFATTNING

Efter denna genomgång av den arkeologiskt publika verksamheten ska jag här koncist försöka fånga några sammanfattande slutsatser, utifrån de tre övergripande frågeställningar som presenterades i början av denna undersökning.

VAD SYFTAR FÖRMEDELINGSINSATSERNA TILL (INTENTIONER, FÖRVÄNTNINGAR)?

Intentionen med förmedlingen återfinns på olika nivåer: Länsstyrelsen Östergötland, Östergötlands länsmuseum och Riksantikvarieämbetet UV Öst. Mellan dessa tre instanser skiljer sig intentionerna åt. Enligt Länsstyrelsen Östergötland ska förmedlingen ske för att motivera kostnaderna förknippade med den arkeologiska verksamheten. Förmedlingen förstås även som integrerat i den arkeologiska verksamheten. Enligt Östergötlands länsmuseum framstår intentionerna med förmedlingen snarast som att fullfölja länsstyrelsens beslut och presentera resultatet för en bred publik. UV Öst knyter intentionerna med förmedlingen till Agenda kulturarvs riktlinjer om delaktighet och tillgänglighet för medborgaren. Agenda kulturarv har dock inte inverkat på beslutet om kunskapsförmedling från länsstyrelsens sida. Vilka förväntningar som funnits är mindre klara men med utgångspunkt i de olika intentionerna med förmedlingen kan det antas att förväntningar funnits om att förmedlingen ska skapa förståelse för den arkeologiska verksamheten. I anslutning till UV Östs intentioner kan förväntningarna knytas till Agenda kulturarvs målsättningar om att skapa en arena för dialog och medborgarinflytande på lokal nivå. Exakt vad dialogen och inflytandet ska innehålla eller bestå av är mindre klart. Intentionen med förmedlingen och vilka förväntningar som finns är således skiftande och vitt formulerade.

VILKA FORMER DE TAR SIG (MEDIER, GENRER, NARRATIV – SKOLBESÖK, TRYCKSAKER, FÖRELÄSNINGAR, PRESSMEDDELANDEN)?

Förmedlingen sker både i medierad (tidningar och nyhetsbrev) och direkt form (skolbesök, Arkeologidagar och informationskvällar). Tidningarna har rapporterat om Slättbygdsprojektet från flera olika perspektiv. Bland annat från Banverkets, arkeologernas, besökarnas och platsens perspektiv. Ofta är det i tidningarnas artiklar fråga om exotisering av det förflutna, arkeologin och arkeologerna samt platsen för utgrävningarna. Fynden blir också ofta objekt i en skattjakt och någon tydligt utvecklingsperspektiv finns inte i artiklarna. En sak som är återkommande både i nyhetsbreven, tidningar och den direkta förmedlingen är att arkeologerna framställs som experter som skapar värden av det förflutna.

Nyhetsbreven är producerade från de tre olika undersökningsplatserna och den form där arkeologerna själva tydligast kommer till tals. Strukturen för nyhetsbreven, vad och hur informationen presenteras, är återkommande i majoriteten av breven. Brevens innehåll skiftar dock aningen mellan de olika undersökningsplatserna med en klar kulturhistorisk inriktning från Fågelsta och Skänninge och ett större utrymme för metodbeskrivning från Motalautgrävningarna. Troligen beror det på att epokerna som undersöks medför olika möjligheter och sätt att förmedla på. Arkeologiska metoder (implicit och explicit) finns dock med i alla brev.

Den direkta förmedlingen som innefattar skolbesök, Arkeologidagar och informationskvällar visar att dessa tillfällen ofta är välbesökta. Flera besökare tar också med sig egna föremål att visa upp.

Skolbesöken som genomförts visar på att barnen ofta är aktiva under lektionen vilket troligen beror på lektionens utformning i en praktisk pedagogik som på flera sätt lämnar stort utrymme för fantasi och kreativitet. Barnen verkar uppleva besöket som mycket positivt.

HUR SER BESÖKARNA OCH DERAS RECEPTION AV INSATSERNA UT?

Av de besökare som intervjuats har flertalet upplevt besöket som positivt. Besökarna är ofta aktiva skapare av mening och besöket internaliseras i en personlig kontext som kan utgöras av sociala faktorer såväl som att uppleva barndomens landskap och stimulera en personlig historia/arkeologi intresse. Anledningen till besöket har därmed inte nödvändigtvis grund i ett arkeologiskt intresse. Detta bekräftas också i enkätundersökningen som gjordes där flera sa att de hade ett mer allmänt historiskt intresse. I förmedlingssituationen blir besökarna ofta av eget val passiva lyssnare till vad arkeologerna säger. En dialog verkar inte vara något som besökarna uttryckligen är intresserade av i dessa sammanhang. Därmed lämnas besökarna åt sina egna tankar och funderingar.

Någon uppföljning av skolbesöken verkar inte ske från lärarnas sida. Troligen beror det på hur lärarna förstår besöken. De lärare som intervjuats har dock upplevt besöket som ett trevligt avbrott från vardagen eller som en upplevelse för dem själva och barnen. Vilken betydelse besöket i skolorna har på längre sikt är oklart. Däremot har besöket från arkeologerna upplevts som intressant och mycket positivt av både barn och lärare.

REFERENSER

Litteratur:

- Adolfsson, G. (1987) *Människa och objekt i smyckeskrin : en analys av arkeologiska utställningar i Sverige*, Symposion, Stockholm ; Lund.
- Andersson, J. and Aronsson, P. (2004), 40.
- André, A. M. (2001) *Arkeologi och kulturmiljövård - Vad och varför? Anna Maria André*.
- Aronsson, P. (2003) In *Hur djup är kulturens brunn? En antologi*(Ed, Graninger, G., (red.)) Linköpings universitet, Linköping.
- Aronsson, P. (2004a) *Historiebruk - att använda det förflutna*, Studentlitteratur, Lund.
- Aronsson, P. (2004b) *Historiebruk : att använda det förflutna*, Studentlitteratur, Lund.
- Aronsson, P. (2005) In *Otydligt. Otymligt. Otaligt. Det industriella kulturarvets utmaningar*(Ed, Burell, B., (red.)) Carlssons, Stockholm, pp. 17-43.
- Aronsson, P. and Larsson, E. (2002) *Konsten att lära och viljan att uppleva : historiebruk och upplevelsepedagogik vid Foteviken, Medeltidsveckan och Jamtli*, Centrum för kulturforskning Växjö univ., Växjö.
- Bergdahl Bulukin, E. (1985) *Stenåldersliv : en undersökning av grundskoleelevers uppfattningar om förhistorien*, Inst. för arkeologi Göteborgs univ., Göteborg.
- Braunerhielm, L. (2004:13 Arbetsrapport), 79.
- Bryld, C. (1999) *At formidle historie : -vilkår, kendetegn, formål*, Roskilde universitetsforlag, Frederiksberg.
- Burström, M. (2004) *Archaeology and existential reflection*.
- Charlie, L. and Strömberg, B. (1998) *Arkeologi längs väg E6/E20 i södra Halland*, UV Väst Avd. för arkeologiska undersökningar Riksantikvarieämbetet, Kungsbacka.
- Carlsson, T. (2004) *Mötesplats i Motala : de första 8000 åren*, Avd. för arkeologiska undersökningar Riksantikvarieämbetet, Linköping.
- Citron, B.-M. (2004) *Sölve & Co : korrupsionsskandalen i Motala*, ePan : Norstedt, Stockholm.
- European Association of Archaeologists. (9 : 2003 : Sankt Petersburg) and Bolin, H. (2004) *The interplay of past and present : papers from a session held at the 9th annual EAA meeting in St. Petersburg 2003*, Södertörns högsk., Huddinge.
- Gerrevall, P., Larsson, E. and Aronsson, P. (2000) *Att resa i tiden : mål och medel i mötet mellan museum, skola och elever*, Centrum för kulturforskning Växjö universitet, Växjö.
- Hedvall, R. and Gustavson, H. (2001) *Fornvännen* 96, s. 145-152.
- Holtorf, C. (2004) *Doing archaeology in popular culture*.
- Högberg, A. (2004) *META*, 4.
- Ideland, M. (2002) *Dagens gennyheter : hur massmedia berättar om genetik och genteknik*, Nordic Academic Press, Lund.
- Jensen, B. E. (2000) *At bruge historie i en sen/postmoderne tid*, Roskilde universitetsforlag, Frederiksberg.
- Johansson, E. (1998) In *Dikotomier. Vetenskapsteoretiska reflektioner*(Ed, Schough, F., (red.)) Lund.
- Kaliff, A. (1999) *Arkeologi i Östergötland : scener ur ett landskaps förhistoria*, Institutionen för arkeologi och antik historia Univ., Uppsala.
- Kaliff, A. (2003) *Slättbygdsprojektet : Västra Östergötlands kulturlandskap i ett långtidsperspektiv : projektprogram för arkeologiska undersökningar med anledning av Banverkets planerade*

- utbyggnad till dubbelspår av järnvägssträckan Mjölby - Motala : dnr 423-1717-2003*, Riksantikvarieämbetet, Avd. för arkeologiska undersökningar, UV Öst, Linköping.
- Karlsson, H. (2004) *Försummat kulturarv : det närliggande förflutna och fotbollens platser*, Bricoleur, Lindome.
- Karlsson, H. and Nilsson, B. (2001) *Arkeologins publika relation : en kritisk rannsaking*, Bricoleur press, Göteborg.
- Koselleck, R. (2002) *The practice of conceptual history. timing history, spacing concepts*, Stanford University Press, Stanford, Calif.
- Lundström, S. (Stencil SCB, 2002).
- Långström, S. (2001) *Ungdomar tycker om historia och politik : en studie i pedagogiskt arbete*, Inst. för svenska och samhällsvet. ämnen Umeå univ., Umeå.
- Petersson, B. (1994 D-uppsats i Arkeologi) *Indiana Jones på Birka. Om arkeologisk popularisering och forskning*, Lunds universitet.
- Petersson, B. (2003) *Föreställningar om det förflutna : arkeologi och rekonstruktion*, Nordic Academic Press, Lund.
- Poulsen, M. (1999) *Historiebevidstheder : elever i 1990'ernes folkeskole og gymnasium*, Roskilde universitetsforlag, Frederiksberg.
- Ricoeur, P. (1988) *Time and narrative*, Univ. of Chicago P., Chicago.
- Riksantikvarieämbetet and Agenda Kulturarv (projekt) (2004) *Agenda kulturarv : slutrapport*, Riksantikvarieämbetets förlag, Stockholm.
- Rosenzweig, R. and Thelen, D. P. (1998) *The presence of the past : popular uses of history in American life*, Columbia Univ. Press, New York.
- Stråth, B. and Sørensen, Ø., (ed.) (Eds.) (1997) *The cultural construction of Norden*, Scandinavian Univ. Press, Oslo.
- Svanberg, F. (2003) *Decolonizing the Viking Age I*, Almqvist & Wiksell International, Stockholm.
- Tengrud, K., Öhrvall, R. and Johansson, J. *Vad betyder kulturmiljön för dig? (Stencil, mars 2002)*, Statistiska centralbyrån, Stockholm.
- Welinder, S. (1987) *Arkeologiska bilder*, Universitetets Oldsaksamling, Oslo.
- Welinder, S. (1997) *Fornvännen* 92, 19-32.

Otryckt material:

- Delbeslut 1, 2000-06-28. Länsstyrelsen Östergötland, Dnr: 220-3775-00.
- Delbeslut 2, 2000-06-28. Länsstyrelsen Östergötland, Dnr: 220-3770-00.
- Delbeslut 4, 2003-05-20. Länsstyrelsen Östergötland, Dnr: 220-3770-00.
- Delbeslut 3, 2002-08-14. Länsstyrelsen Östergötland, Dnr: 220-3770-00.
- E-post korrespondens med Pia Hedenstedt, Riksantikvarieämbetet, 2005-04-11.
- Inspelning av Informationskvällen, 2004-08-11. Joakim Andersson.
- Motala, Strandvägen 1. Ej daterad. (egen ägo).
- Observationsanteckningar: Informationskväll i Fågelsta, 2004-08-11. Joakim Andersson.
- Observationsanteckningar: Arkeologidag i Skänninge, 2004-08-22. Joakim Andersson.
- Observationsanteckningar: Norra skolan Motala, 2004-11-04. Joakim Andersson.
- Östergötlands länsmuseum, kulturmiljöavdelningen. Förmedlingsplan daterad 2000-06-27. Länsstyrelsen Östergötland, Dnr: 220-3775-00.
- Östergötlands länsmuseum, kulturmiljöavdelning och Avdelningen för verksamhetsstöd. Projektplan, Länsstyrelsen Östergötland, Dnr: 220-3775-00.

Internetreferenser:

- http://www.banverket.se/templates/StandardTtH_2865.asp Besökt: 2005-06-04.
www.raa.se/uv/skanninge2002/nyhetsbrev.htm Besökt: 2005-01-25.
www.raa.se/uv/motala2002/nyhetsbrev.htm Besökt: 2005-01-25.
www.raa.se/uv/fagelsta2003/nyhetsbrev.htm Besökt: 2005-01-25.

Intervjuer:

- Intervju med Rolf Olsson Banverket, Östra banregionens projektchef 2004-08-10.
Intervju med biträdande länsantikvarie Carin Claréus, Länsstyrelsen Östergötland 2004-08-10.
Intervju med Marie Ohlsén, Östergötlands länsmuseum, 2005-01-11.
Intervju med Tom Carlsson, RAÄ UV Öst 2005-02-01.
Intervju med Lisa Larsson, RAÄ UV Öst 2005-02-02.
Intervju med Rikard Hedvall, RAÄ UV Öst 2003-02-03.
Intervju med Rikard Hedvall, kompl. 2005-03-01.
Intervju med besökare 1, man, 2004-10-21.
Telefonintervju med besökare 2, man, 2004-10-22.
Telefonintervju med besökare 3, kvinna, 2004-10-21.
Telefonintervju med besökare 4, man, 2005-02-11.
Telefonintervju med besökare 5, kvinna, 2004-10-22.
Telefonintervju med besökare 6, man, 2005-02-15.
Telefonintervju med besökare 7, kvinna, 2005-02-11.
Telefonintervju med Lärare 1, 2005-03-02.
Telefonintervju med Lärare 2, 2005-03-15.
Telefonintervju med Lärare 3, 2004-11-08.
Telefonintervju med Lärare 4, 2005-03-02.

Övrigt Tryckt Material:

- Ett år i Correnkoncernen.* Årsredovisning för Östgöta Correspondenten 2003
NA-Koncernen/Årsredovisning för koncernen Nerikes Allehanda 2003.
Nyhetsbrev (66 st) i anslutning till Slättbyggsprojektet, perioden 2000 till 2005.
Tidningsartiklar (95 st) om Slättbyggsprojektet. Perioden december 1999 till 2005 januari från tidningarna Folkbladet, Östgöta Correspondenten, Motala och Vadstena Tidning och Norrköpings Tidningar.
Broschyr ”Arkeologidagen 2004-08-22 med Östgötaplatser”

UPPDRAGSARKEOLOGI, KOMMUNIKATION OCH KUNSKAPSÅTERFÖRING

BODIL PETERSSON

UTGÅNGSPUNKTER

Uppdragsarkeologiskt fältarbete åtföljs ofta av viss publik verksamhet. Den kan omfatta allt från deltagande i den årligen återkommande Arkeologidagen, till kontinuerlig arkeologisk förmedling till ortens skolbarn och befolkning. Den kan innebära att arkeologerna håller föredrag, ger ut populärvetenskapliga böcker, visar utgrävningsplatser, gör skyltar, utställningar och rekonstruktioner. Syftet med mitt bidrag till rapporten om Slättbygdsprojektets kommunikation är att sätta in projektets ambitioner i ett större historiskt och nutida sammanhang. Detta väljer jag att göra genom att:

- diskutera betydelsebärande begrepps förändring och förskjutning i diskussioner om kommunikationen av arkeologi
- teckna en historik över uppdragsarkeologins kommunikation
- relatera till den pågående diskussionen inom svensk kulturmiljövård och museer om kulturarvets mening och användning idag
- redogöra för arkeologikommunikationens ställning i ett internationellt perspektiv
- beskriva andra arkeologiska utgrävningsprojekt som har bedrivit kommunikation
- presentera Slättbygdsprojektet och traditionen för kommunikation i sitt lokala sammanhang

BEGREPP, FÖRÄNDRING OCH FÖRSKJUTNING

I alla sammanhang där en verksamhet måste legitimera sin existens och inriktning, gäller det att ladda verksamheten med betydelsebärande ord. Bland arkeologer har det på senare år skett en tydlig förskjutning när det gäller aspekter på kommunikation. Ordet *förmedling* har använts och används fortfarande flitigt av arkeologer. Inom arkeologiska kretsar har beteckningen förmedling ännu inte kommit att uppfattas negativt i den bemärkelsen att det handlar om envägskommunikation. Istället används uttrycket som en samlingsbeteckning. Det kan naturligtvis leda till missförstånd när frågan tas upp med andra yrkesgrupper, exempelvis museianställda pedagoger, som har en mer nyanserad begreppsapparat för olika aspekter av kommunikation. Kanske är arkeologers förkärlek för uttrycket förmedling ett resultat av, att det i verksamheten faktiskt finns tydliga inslag av just envägskommunikation. Den består exempelvis av att arkeologer ofta får berätta vad de har hittat på utgrävningen och hur de rent metodiskt går tillväga för att tolka det utgrävda. Begreppen *kommunikation* och *dialog* används dock även av arkeologer, främst för att poängtera den vision om samverkan och medverkan som numera präglar den arkeologiska förmedlingsambitionen (se Burström 1999; 2004; Gustafsson & Karlsson 2004a; 2004b). I tidens anda ansluts även arkeologins kommunikation till en bredare *kulturarvsförmedling*. Begreppet *kulturarv*, i singularis eller pluralis, betecknar en bred verksamhet (Beckman 1998; Aronsson 2003; 2004:143ff.), där arkeologin ingår som en del.

Uppdragsarkeologin, med Riksantikvarieämbetet som normgivare, har över tid gått från att dokumentera och bevara till att forska och nu senast förmedla och kommunicera. Som parallell till denna utveckling ses inom verksamheten även en ideologisk och innehållslig förskjutning från en förment

envägskommunikation utifrån grundläggande arkeologiska iakttagelser i samband med fältarbete, över en tilltagande vetenskaplig bearbetning som har lett till en omfattande utgivning av böcker med främst vetenskaplig inriktning, till att allmänhetens deltagande i kulturarvens uttrycksformer uttryckligen ska syfta till kommunikation och även vara *dialogiskt*. Inspiration till det dialogiska förhållningssättet hämtas från Michail Bachtin som i sin tur inspirerat den moderna pedagogiken (Gustafsson & Karlsson 2004a:25ff.). Mats Burström har i ett tidigare skede diskuterat arkeologiförmedlingens roll och valt att ta fasta på ett så kallat *samskapande* som indikerar att tolkningsprocessen kan delas mellan arkeologer och allmänhet (Burström 1999:7). På ett begreppsligt plan har det alltså skett en förskjutning över tid. Relationen med allmänheten, ofta kallad *brukare* idag, betonas. Ord som kommunikation, dialog, demokrati och (historie)bruk har blivit betydelsefulla (Högberg 2004a:3ff.).

I min användning av begrepp är *kommunikation* övergripande. Med utgångspunkt i kommunikationen går det sedan att urskilja olika ambitioner och inriktningar som har skiftat och skiftar över tid, från envägskommunicerande förmedling till uppbyggnad av en dialog.

Det som anses vara god kommunikation av idag får inte innebära att statisk kunskap förmedlas utan ska istället ses som en grund för ställningstaganden och värderingar för framtiden med utgångspunkt i det förflutna. Kunskaperna om det förflutna blir med detta synsätt en moralisk vägvisare för framtiden. Synen på publiken skiftar också i takt med en nyansering av formerna för kommunikation. Från att ha talat om *allmänheten* i bred mening, vill kulturarvssektorn nu tydligare urskilja grupper som *brukar* det förflutna. De kan sedan betecknas kunder, turister, skolbarn, invandrare, kvinnor, män, högutbildade eller lågutbildade, alltså vana eller ovana brukare av alla de slag.

Ett explicit syfte med kommunikationen kring kulturarv generellt är att nå nya grupper såsom invandrare eller skolbarn i vissa områden som inte tidigare antas ha kommit i kontakt med kulturarv (se Västergötlands museums hemsida med utställningsprojektet *Vi har ju mötts förr* och boken Hjärpe *et al.* 2003 samt Historiska museets hemsida med satsningen *Vikingar –för SFI*). Ett implicit syfte som inte så ofta framgår är att kommunikationen kring kulturarv, i det här fallet arkeologi, genom sin räckvidd legitimerar en verksamhet som kostar både privata medel och skattemedel. Kommunikationen blir då ett sätt att återföra en sorts nytta i form av kunskap och reflektion kring det förflutna till de människor, organisationer och företag som har varit med och bekostat verksamheten.

UPPDRAGSARKEOLOGI OCH KOMMUNIKATION, EN HISTORIK

Att kommunicera arkeologin utanför arkeologins egen krets har aldrig varit en självklar del av uppdragsarkeologin. Verksamhetens huvudsakliga inriktning har istället, främst före 1990, varit att gräva ut, dokumentera och rapportera (Holmström 2001 opubl.; Olsson 2004). I samband med den första expansionsfasen för uppdragsarkeologin på grund av ökad exploatering under 1950- och 1960-talet, kom handläggning i första rummet. Det främsta ansvaret för kulturmiljövården i allmänhet, och därmed även för uppdragsarkeologin, var att bistå vid samhällsplanering och tillvarata de hotade lämningarna på bästa sätt (t.ex. Stjernquist m.fl. 1993; Carlie 1997; Carlie & Kretz 1998). Andra instanser, såsom forskare i arkeologi vid universitet och högskola, förmodades ta vid och forska vidare på det utgrävda materialet när uppdragsarkeologin hade dokumenterat klart.

Den uppdragsarkeologiska verksamheten, tidigare kallad exploateringsarkeologi (för en diskussion om beteckningarna, se Rudebeck 2004:57) tog på allvar fart under 1960-talet i samband med större

infrastruktursatsningar. Verksamheten syftade till att gräva ut, dokumentera och i arkiv och magasin bevara kunskapen om de arkeologiska platser som i samband med exploatering beslutats tas bort och därmed tillintetgöras i sin ursprungliga form. Längre var detta själva missionen med uppdragsarkeologin. Så småningom ledde detta till att en mängd material att forska på ackumulerades i både avrapporterat och ej avrapporterat skick. Särskilt de ej avrapporterade utgrävningarna växte till ett allt större problem under slutet av 1980-talet och början av 1990-talet. Det ledde till en satsning från Riksantikvarieämbetets sida på att få gamla utgrävningsrapporter från den egna undersökningsverksamheten (UV) färdiga och att arbeta för att sådan ackumulation inte skulle ske i framtiden (Seidel 1993).

Vid Riksantikvarieämbetet togs frågan om forskningens roll för utvecklingen av kulturarvet upp på ett generellt plan omkring 1990. I formuleringarna i ett program för forskningen finns även tydliga kopplingar till en ambition att forska för att nyttiggöra resultaten genom förmedling och kommunikation. Det nationella kulturarvet ifrågasätts och möjligheten att lyfta fram en ny riktning för kulturmiljövården diskuteras (Riksantikvarieämbetet 1993:9-24). I denna allmänna kulturmiljövård befann sig även arkeologin på uppdrag.

I den statliga forskningspropositionen från 1993-94 sattes den uppdragsarkeologiska forskningen i fokus. I propositionen framförs statens krav på en uppdragsarkeologi där ”undersökningarna måste göras till delar i en framåtsyftande forskningsprocess” (*Utbildning och forskning* 1993/94:177, behandlat i Rudebeck *et al.* 2001:21). Genom att utbildningsgrad och kompetens parallellt höjdes inom kulturmiljövården och arkeologins förvaltande gren, var det nu möjligt att tillgodose propositionens krav om forskning. Man hade inom verksamheten fått upp ögonen för att det framgrävda och väl dokumenterade materialet sällan eller aldrig togs tillvara av forskare vid de akademiska institutionerna. Istället förblev dokumentationen och rapporterna orörda i magasin och arkiv (jfr Artelius 1999:20).

HUR-utredningen, en utredning under 1990-talets första hälft, vars syfte var att utreda anbuds-förfarande inom uppdragsarkeologin, tillsammans med de förväntade omfattande exploateringsundersökningarna under 1990-talet, ställde frågan om arkeologisk kunskapsuppbyggnad och tillvaratagande av framgrävt material på sin spets (Lagerlöf 1995:9ff.). Ett yttre tryck på uppdragsarkeologin, kombinerat med en intern insikt om att något måste göras, satte igång arbetet med en förändrande och förnyande hantering. Projektet *Uppdragsarkeologi och forskning* startade 1995 (Flodin 1999; Artelius 1999; Riksdagens revisorer 2002:30f.). Fem tjänster som forskningskoordinatorer inrättades under en femårsperiod och knöts till universiteten i Umeå, Uppsala, Stockholm, Göteborg och Lund. Tjänsterna finansierades av Riksantikvarieämbetet tillsammans med Riksbankens Jubileumsfond och dåvarande Humanistisk-samhällsvetenskapliga Forskningsrådet (HSFR) (Johansen 1998:33 opubl.). Syftet med forskningskoordinatorerna var bland annat att förbättra samverkan mellan de arkeologiska institutionerna vid universiteten och de uppdragsarkeologiska enheterna vid Riksantikvarieämbetets uppdragsverksamhet för att öka forskningen på framgrävt material (Riksantikvarieämbetet 2000 opubl.).

Inom Riksantikvarieämbetet tog man fasta på betydelsen av att utveckla uppdragsarkeologin och synliggöra dess resultat, särskilt genom forskning, där forskningen skulle bedrivas även inom den egna organisationen (Johansen 1998:8ff. opubl.)

De stora infrastrukturella utbyggnaderna under 1990- och 2000-talet (järnvägs- och motorvägsutbyggnader såsom Västkustbanan, Arlandabanan, Öresundsförbindelsen och Botniabanan) har inneburit stora uppgifter för uppdragsarkeologin och har även ställt krav på en välfungerande

organisation. I samband med de stora projekten har det givits utrymme att forska på det framgrävda materialet. Under 1990-talets slut och 2000-talets början publicerades ett stort antal rapporter, planer och program med den vetenskapliga verksamheten i fokus från instanser som ansvarar för uppdragsarkeologiska undersökningar (t.ex. Hansson 1999; Riksantikvarieämbetet 1999; Ericsson *et al.* 2000; Lönn 2000; Larsson 2001; Rudebeck *et al.* 2001; Stockholms stadsmuseum 2004). Dessa vetenskapliga program har tillkommit på uppmaning av Riksantikvarieämbetet för att tillgodose de statliga kraven om framåtsyftande forskning inom uppdragsverksamheten (Rudebeck *et al.* 2001:21)

Kostnaderna för uppdragsarkeologin har ökat successivt. Delvis kan ökningen antas bero på förfinade och förändrade metoder samt utökat fokus på forskning, men också på att de infrastrukturella utbyggnaderna har varit mer omfattande än någonsin tidigare, och att arkeologin efter lärdom från ej rapporterade utgrävningar nu har sett till att ta ut full kostnadstäckning för de arkeologiska insatserna, såväl utgrävning som rapportering.

Det är först på senare år som även kommunikationen har tillåtits kosta något. Det finns dock inga formuleringar i lagen som stödjer att kostnaden för kommunikation kan tas ut inom ramen för uppdragsarkeologiska projekt. Antingen kommer kraven genom länsstyrelsebeslut som framhäver vikten av förmedling/kommunikation (se Länsstyrelsen Östergötland, Kulturmiljöenheten 2000:3f.) eller har projekten själva beslutat att avsätta medel inom ramen för utgrävningens budget för att bekosta spridning av information till allmänheten (se t. ex. Citytunnelprojektet, Persson & Richardt 2004:9f.). För att legitimera de ökande kostnaderna för kulturmiljövården generellt och uppdragsarkeologin specifikt, har diskussionen om inriktningen på en publik kommunikation tagit fart. Verksamheten legitimeras genom att den når ut som ett resultat till skattebetalarna och andra finansärer såsom exploitörer. Ändå formuleras stark kritik mot verksamheten (Riksdagens revisorer 2002:106ff.).

Förmedling och kommunikation har inte haft någon större prestige, varken inom uppdragsarkeologin eller inom universitet och högskola. Detta kan ses i kontrast till de senaste decenniernas fokus på forskningstemat, som kan ses i redogörelsen ovan. Men i takt med att uppdragsarkeologin i smått och kulturmiljövården i stort ifrågasatts, och kostnaderna för dokumentation, bevarande och forskning har ökat, har kraven tilltagit på att uppdragsarkeologin ska vara till gagn även för allmänheten. Om utgrävningarnas resultat görs tillgängliga, legitimeras officiellt de stora utgifterna för de arkeologiska undersökningarna. Skattebetalarnas medel ger avkastning i form av ett återförande av arkeologisk kunskap till medborgarna. Och arkeologi är i sig ett engagerande och publikdragande ämne (se Holtorf *in prep.*). Därmed kan konstateras att grunden för en utveckling av uppdragsarkeologins kommunikation finns.

Men då kommer följdfrågan: vad är innehållet i kommunikationen, historiskt och idag? Detta är en fråga som är ytterst aktuell, har varit det under hela 1990-talet och är det i högsta grad idag för arkeologi, kulturmiljövård och museer. Genom Agenda kulturarv, ett projekt som bedrevs under åren 2001-2004 och involverade Riksantikvarieämbetet, länsstyrelserna och läns museerna, har bruket av kulturarv satts i centrum (Agenda kulturarv 2004a; 2004b). I en inledande fas var arbetet fokuserat på en diskussion för att stärka kulturarvssektorns roll, att motivera varför det är viktigt att bevara och förmedla kulturarv, och att göra det i linje med politiska ambitioner om mångkulturella och globala perspektiv, demokrati och hållbar utveckling (Aronsson 2003:68ff.). Ett med tiden uttryckligen formulerat syfte med Agenda kulturarv utåt till allmänheten är att ”öka medborgarnas förståelse för och delaktighet i kulturarvsprocesserna” genom

att sätta människan i centrum och lyfta fram demokrati, delaktighet och dialog som ledord (Agenda kulturarv 2004a:16). Man vill se till att kulturmiljövårdande instanser ger skattebetalarna något åter i form av kunskap om, reflektion över och tillgänglighet till kulturarvet sedan det har dokumenterats och beforskats:

Det är nödvändigt för organisationer som i förlängningen finansieras av allmänna medel att verksamheten är förankrad hos den allmänhet man ska ge service. Inom de olika organisationer och nätverk som arbetat med Agenda kulturarv har samtalet därför till stor del berört frågor om delaktighet och demokrati. Hos många har dessa diskussioner givit en insikt om att kulturmiljövården måste förbättra sin demokratiska förankring i det omgivande samhället. (Agenda kulturarv 2004a:16)

I och med 1990-talet har berörda delar av kulturmiljövårdens instanser arbetat med frågan hur arkeologin på uppdrag ska förmedlas. Olika personer, med sina periodvisa förankringar vid universitet/högskola och Riksantikvarieämbetet eller andra uppdragsarkeologiska institutioner, har argumenterat för betydelsen av att kommunicera uppdragsarkeologi. Kommunikationen bör ske inte främst med den redan intresserade publiken utan gärna med nya grupper som inte spontant söker sig till eller kommer i kontakt med kulturarvet i form av arkeologi (Burström 1999; Gustafsson & Karlsson 2004a; 2004b). Argumentationen är mer eller mindre ett resultat av det fokus på nyttiggörandet av uppdragsarkeologin som prioriterats genom Riksantikvarieämbetets utdelning av FoU-medel (Forskning och Utveckling) för detta syfte under åren 2001-2005, där ett av programområdena benämns "Kulturarvet i samhället" (Riksantikvarieämbetet 2001:5 opubl.).

UPPDRAGSARKEOLOGI OCH KOMMUNIKATION: SLÄTTBYGDSPROJEKTET OCH DESS SAMMANHANG

Vid UV Öst finns sedan 1990-talets början en populärvetenskapligt präglad utgivning. Resultat från uppdragsarkeologiska undersökningar presenteras i lätt tillgängliga texter och med ett rikt material av illustrationer i form av teckningar och fotografier. Såväl arkeologernas arbete och metoder som det arkeologiska tidsdjupet från stenålder till nutid får plats i framställningarna. Dessa populärvetenskapliga böcker ingår inte i någon skriftserie från Riksantikvarieämbetet utan utgör en egen kategori böcker på liknande tema utgivna av ett och samma UV-kontor.

Den populärvetenskapliga boken *En väg med historia – Fortidens östgötar i nytt ljus* (Kaliff & Larsson 1992) utgavs med anledning av uppdragsarkeologiska undersökningar inför byggandet av E4 mellan Lövstad och Norrköping i Östergötland. Boken är skriven av arkeologer, finansierad av Vägverket och utgiven av Riksantikvarieämbetet. I förordet framhålls ett uttalat populärvetenskapligt syfte. Boken är i sin helhet pedagogiskt förklarande, metodbeskrivande och folkbildande. Fokus ligger på föremålen och de utgrävda spåren i form av gravar och huslämningar. Platser och ting är sakligt beskrivna och avtecknade. En sorts pedagogisk empirism präglar framställningen och beskrivningen av sättet att bedriva arkeologi.

En populärvetenskaplig uppföljare kom 1995, då boken *Skenet från det förflutna* utgavs (Kaliff 1995). Tonen i publikationerna är konsekvent populärt hållen. Med ett genomtänkt språk och i valet av bilder visar bokens producenter att de har gjort sig en tydlig bild av publiken som den intresserade men icke arkeologiskt utbildade allmänheten. UV Öst har valt att publicera renodlad populärvetenskap där andra UV-kontor har velat nå utbildade arkeologer och en intresserad allmänhet med förkunskaper genom att publicera fackböcker med en markant forskningsinriktning.

Intressant är att jämföra boken *En väg med historia* (1992) med de senaste böckerna i raden av populärvetenskapligt publicerade arkeologiska projekt, för att se vad som har hänt med Östergötlands uppdragsarkeologi i ett populärvetenskapligt perspektiv under de tretton år som har förflutit. Den näst senaste boken har titeln *Mötesplats Motala – de första 8000 åren* (Carlsson 2004). Tonen är fortfarande pedagogisk, men bilderna är både fler och vackrare, fler miljöer har fotograferats, mer metod är i fokus, människan står i centrum i nästan varje artikel, antingen det gäller arkeologen i fält eller den förhistoriska människan. Föremålen bär på betydelser. Kulturmiljötänkandet har fått ett tydligt genomslag. Rekonstruktioner i full skala har också fått en betydelse och fotograferas nu i sina miljöer och används som exempel på hur det kunde ha sett ut under en viss period i det förflutna (Carlsson 2002; 2004; jfr även Hélène Borna-Ahlkvists avhandling från 2002, *Hällristarnas hem*, med fotografier av rekonstruktioner i full skala som illustrerar bronsåldern. Flera av fotografierna är tagna av Tom Carlsson).

Den allra senaste boken heter *Ett bredare fält. Arkeologi och kulturhistoria vid Linköpings flygplats* (Menander & Molin 2005). Boken utkom under våren 2005. Layout och bilder är mycket tilltalande, men texterna har en ganska torrt vetenskaplig prägel och innebär en återgång till mer traditionell material-, fynd- och landskapsbeskrivning, inte i en målade tradition utan mer sakligt hållet.

Slättbygdsprojektet rymmer det långa tidsperspektivet, om än uppdelat på ett antal platser som särskilt har lyfts fram. Men vart och ett av objekten har förmedlats, och då framstår kanske orättvist Motala, platsen med både bok och hemsida, som mest framgångsrik. Värt att notera är, att annan förmedling i form av publicering av artiklar i hembygdsföreningens skrift, föredragskvällar och planer på en utställning finns vid utgrävningen i Skänninge inom ramen för Slättbygdsprojektet (Skänninge, UV hemsida).

I sin rapport *FoU-projektet 25 års arkeologi* skriver Marie Holmström att ”Arkeologin och inte minst uppdragsarkeologin med sitt långa tidsperspektiv, platsanknytning och goda förutsättningar för kontakter med olika målgrupper borde ha unika möjligheter att ge mänskliga perspektiv på samhällsutvecklingen över tid” (Holmström 2001:3 opubl.). Formuleringen stämmer ytterligt väl med ambitionen att förmedla en bild av Motalas stenålder i boken *Mötesplats Motala – de första 8000 åren* (Carlsson 2004). Det kvardröjande intrycket är just tidsperspektivet, platsanknytningen och möjligheten till mänskliga perspektiv på samhällsutvecklingen över tid.

ARKEOLOGINS BETYDELSE I KULTURARVSDEBATTEN

Bland arkeologer pågår med ökande intensitet sedan mitten av 1990-talet en diskussion och debatt om arkeologins betydelse i vår tid, antingen som ett sätt att reflektera över fenomen i vår egen tid och sätta dem i relief till det förflutna, eller som det renodlade studiet av gångna tider för att lära något om dessa tider och deras villkor (jfr debatten i Svenska Dagbladet under februari 2005. Se intervju- och debattartiklarna Jakbo 2004; Lidén 2005a; 2005b; Burström 2005; Harding 2005; Holtorf 2005; Jakobsson 2005; Johansen 2005; Lönnroth 2005). Tillspetsat och förenklat handlar diskussionen om att arkeologins roll antingen är att vi ska kunna använda det förflutna för våra syften idag, eller hjälpa oss att analysera det förflutna för att nå kunskap om dåtiden.

Grunden är lagd genom att arkeologer i stigande grad reflekterar över hur den förhistoria vi konstruerar verkligen används, och hur bilderna av det förflutna faktiskt är djupt påverkade av ideal i vår samtid. Så djupt påverkade att många av oss tror det är fullständigt ogörligt att frigöra oss från dessa värderingar och

försöka analysera det förflutna på dess egna villkor. Många arkeologer har tagit intryck och inspirerats av historiedidaktiken och historikernas diskussion om bruk av historia (finns i Aronsson 2004; Karlsson & Zander 2004).

Ibland beskrivs en ”splittring” mellan uppdragsarkeologin å ena sidan och den akademiska arkeologin å den andra, men så enkelt är det inte. Det går istället en skiljelinje mellan funktionellt inriktat kulturarvsbruk kontra arkeologisk grundforskning för dess egen skull. Förmodligen kan arkeologin på uppdrag bidra till båda sidorna av saken, men den görs istället till en fråga om ställningstagande för antingen – eller. Och detta krav på att ta ställning tycks gälla såväl aktörer inom kulturmiljövård och museer som inom universitet och högskola. För övrigt finns det inga vattentäta skott utan gott om personer som rör sig över gränserna mellan olika anställningar och projekt. (För en diskussion om relationen mellan uppdragsarkeologi och forskning, se Larsson & Rudebeck 1993:3ff.)

För att inte hamna i navelskåderi och att uppfinna hjulet på nytt, måste debatten ses som ett fenomen i sitt sammanhang: Riksantikvarieämbetet ska nyttiggöra sin arkeologi genom att legitimera utövandet inför allmänheten, dvs. en ”sambandsdialog” behöver upprättas (Gustafsson & Karlsson 2004a). Därför framhävs även ett nytt sätt att förmedla, sett i relation till den arkeologiförmedling som hela tiden pågår och har pågått på museer och genom hembygdsföreningar i årtal.

VISIONER

Arkeologerna Anders Gustafsson och Håkan Karlsson diskuterar kulturarvsförmedling i dialogens form (Gustafsson & Karlsson 2004a). De vill bjuda in allmänheten till en dialog om kulturarvets mångtydiga innehåll, så att medborgarna får en aktiv roll i uttolkningen av fornlämningar och att arkeologerna själva avstår sitt tolkningsföreträde. Detta är ett framtidsperspektiv på kulturmiljövården som visserligen rimmar väl med Agenda kulturarvs ambitioner, men som är svår att genomföra i praktiken. Ett tankeexperiment som är värt att göra är, hur förmedlingen av Slättbyggsprojektet skulle ha funnit sin form i enlighet med en dialogisk princip.

Men en dialog måste trots allt bygga på att det framförs åsikter som kan brytas mot varandra. Det räcker inte med att visa fram ett spår av det förflutna och sedan fråga någon ”Vad tycker du?” (jfr Ekbladh & Karlsson 2004:99ff.). Ett sådant förhållningssätt tror jag de allra flesta skulle avvisa som inbjudan till dialog. Däremot finns det gott om synpunkter bland icke arkeologer på vad spåren av det förflutna egentligen innebär. I detta finns en god grund för samtal om det förflutna.

KULTURARVETS FÖRNYELSE

Det finns ett allt större glapp mellan traditionens nationellt präglade kulturarv och de krav en ny tid och nya aktörer ställer på kulturarv, som numera ofta omtalas i pluralis för att framhäva det föränderliga och flexibla och de många skilda perspektiven i tolkningen (Beckman 1998; Grundberg 2000; Aronsson 2004). Detta faktum ligger till grund för kraven på en förändrad attityd till kulturarv som bland annat Agenda kulturarvs ambitioner vittnar om. Utan en större fördjupning av diskussionen, kan framhållas svårigheten att i traditionellt kulturbevarande och nationsbyggande, blir institutionerna fångna i en otidsenlig kulturarvspolitik som svarar mot en tid då staten självklart värmade nationella frågor och svenskhet, något som politiskt sett inte är önskvärt idag (jfr Beckman 1998:13f.). (Och ändå görs det, jämför inrättandet av ett Nobelmuseum i vår tid, enligt Svante Beckman det yttersta uttrycket för

symbiosen mellan staten och kulturarvet i det traditionellas tjänst, se Beckman 1998:19). Istället krävs att kulturpolitiken arbetar för integration och identitetsskapande. Att just det lokala perspektivet poängteras, kan antas bero på att kulturmiljövårdens objekt, och därmed föremålen för arkeologiska utgrävningar, oftast är mycket påtagligt lokala och platsbundna till sin karaktär (Beckman 1998:23).

Hur ska då detta nya stigfinnande få sin motsvarighet i en modern kulturpolitik? Det är de första mer eller mindre tafatta stegen på en ny väg för kulturarvspolitiken vi ser, även inom den gren som i samband med Slättbyggsprojektet kan kallas arkeologiförmedling, men som i ett större sammanhang även inkluderar aktuell debatt om olika bruk av kulturarv (Aronsson 2004). Det är viktigt att sätta in Slättbyggsprojektets förmedling i denna ram för att förstå vad som är traditionellt och nytt i sammanhanget. En internationell jämförelse kan också hjälpa till att sätta in den pågående diskussionen i sitt sammanhang.

INTERNATIONELL UTBLICK OCH DEBATT

Eftersom exploateringsarkeologins förutsättningar i olika länder är så vitt skilda, väljer jag här att ta upp det allmänna intresset för arkeologisk förmedling i ett internationellt perspektiv. Det senaste tillskottet på detta tema är antologin *Public Archaeology* som består av ett antal artiklar som behandlar arkeologiförmedlingens historia och samtidigt i olika länder världen över. Kommunikation och tolkning är i fokus, och platser för kommunikation är såväl museer som arkeologi i fält och kommunikation över Internet. Det förs också en diskussion om vem publiken är, och vilka krav de ställer i sin delaktighet i form av identitetsskapande arkeologi eller alternativa tolkningar (Merriman 2004).

Det finns även en tidskrift med samma namn, *Public Archaeology* som har utkommit med 4 nummer om året sedan 2000 (*Public Archaeology* hemsida). Tidskriften behandlar frågor som rör allmänhetens intresse för arkeologi, arkeologi och utbildning, arkeologi och kulturturism och en rad andra aspekter på hur arkeologin används idag.

Antologin *Presenting Archaeology to the Public. Digging for Truths* (Jameson 1997) behandlar hur arkeologisk kunskap tolkas och överförs till den intresserade allmänheten på utgrävningar, i landskapet och fornlämningsmiljöer, i museer och på Internet. Boken är ett resultat av en pågående diskussion i USA omkring den relativt (åtminstone sedan 1990) nyväckta ambitionen att föra ut arkeologins resultat och tolkningar till den intresserade allmänheten (Jameson 1997:11ff.). Tendensen är därmed densamma i USA som i Sverige. Förmedlingen har upptäckts och betonas även inom den utgrävande arkeologin, och man diskuterar vilka former som skulle vara mest lämpade för denna förmedling.

I USA har etablerats en alternativ karriärväg för historiker, *Public History*, där man särskilt betonar kommunikationen av historia med allmänheten (*Public History* hemsida). Detta är en möjlighet för historieutbildade personer att bedriva förmedling/kommunikation kring historia utifrån ett starkt intresse för området, men också ett tecken på att åtminstone den akademiska världen inte har rymt dessa aspekter tidigare. I detta finns en parallell till den svenska uppdragsarkeologin på så sätt, att den förmedlande/kommunicerande aspekten är eftersatt.

Exploateringsarkeologins organisation i olika länder varierar. I Danmark finns, jämfört med Sverige, en tydligare koppling mellan exploateringsundersökningar och lokala och regionala museer. Ytterst ansvarar Riksantikvarien för exploateringsarkeologin, men i praktiken är ansvaret sedan lång tid tillbaka delegerat till lokala museer, som utför uppdraget att dokumentera fornlämningar som ska tas bort

(Johansen 2001:118). Det är ofta lokalmuseets representanter som gräver ut. Därmed finns ett givet lokalt forum att föra ut utgrävningsresultat genom. Här kan museet göra utställningar och hålla föredrag i direkt anslutning till utgrävningarna. På så sätt har arkeologin i Danmark inte, som i Sverige, varit en fråga om statlig myndighetsutövning. Här intar den svenska uppdragsarkeologin med Riksantikvarieämbetets arkeologiska undersökningsverksamhet en särställning i sin frikoppling från de förmedlande instanser som exempelvis lokala museer representerar. Man har helt enkelt inte behövt ta hänsyn till ett nyttiggörande genom förmedling, och det har inte heller funnits några givna kanaler att förmedla resultaten genom. Även om museer gräver också i Sverige, så har Riksantikvarieämbetet/UV hittills dominerat och fungerar som normgivare.

ARKEOLOGI OCH KOMMUNIKATION, EXEMPEL OCH FÖREBILDER

Inom Slättbygdsprojektet, som analyseras i den här rapporten, var syften och mål med kommunikationen tydliga redan när projektet sjösattes (Kaliff 2003:17ff.). Men Slättbygdsprojektet är inte det första större uppdragsarkeologiska projekt som förmedlar sina resultat. En rad större projekt med förebilder även i andra, mindre projekt, har bedrivit förmedling till och kommunikation med allmänheten under senare år. För att placera Slättbygdsprojektet i sitt sammanhang presenteras här några av de projekt som under de senaste tio åren har haft ambitioner att kommunicera arkeologi. Presentationen rymmer inte enbart uppdragsarkeologiska projekt. Här finns också ett par projekt som inte har uppdragsarkeologi som bas utan har fungerat som pilotprojekt för att utforska aspekter av kommunikation och integration i arkeologiska sammanhang. Projekten har infallsvinklar som kan vara betydelsefulla i en principiell diskussion om arkeologi och kommunikation.

E4 Höga Kusten

I samband med nybygget av E4:an genom delar av Norrland, *Projekt Höga Kusten* under åren 1993-95, genomfördes uppdragsarkeologiska undersökningar längs den nya vägsträckningen. Som en del av projektet, vilket i övrigt tog sin utgångspunkt i forskning genom planer på att utgrävningens resultat skulle användas i avhandlingsarbeten vid Umeå universitet (Olsson 2004:44) fanns även en ambition att förmedla. I en rapport anges att en del förmedlingsinsatser genomfördes, andra inte. En videofilm spelades in, guidade turer genomfördes vid utgrävningsplatserna och utställningar producerades på bland annat läns museet. Tre populärvetenskapliga böcker planerades men förverkligades aldrig. Det fanns planer på att anlägga en rastplats i anslutning till fornlämningarna längs vägen och att lämningarna skulle vårdas och skyltas, men detta förverkligades inte heller (Olsson 2004:42).

Projektets ledning tycks inte ha genomfört någon egen utvärdering av förmedlingen. Det är inte så konstigt, eftersom det har genomförts i en tid när forskningen inom uppdragsarkeologin lyftes fram som en viktigare del. Ännu hade inte förmedling eller kommunikation vunnit ett självklart insteg i diskussionen. Rapporten där projektets förmedling refereras har till syfte att belysa uppdragsarkeologins samverkan med kulturmiljövården på ett regionalt plan, och i detta finns även uppdraget att bevara och levandegöra kulturarvet, vilket naturligtvis har samband med förmedling och kommunikation (Olsson 2004:40f.). Vid 1990-talets mitt var inte förmedlingsfrågorna i centrum, men när Robert Olsson utvärderar projektet i sin rapport från 2004, hade frågan kommit på dagordningen.

E22 i Möre

Under perioden 1997-2001 utfördes uppdragsarkeologiska undersökningar i samband med utbyggnad och nydragning av vägen E22 längs kusten i Kalmar län (Magnusson 2001). Som en betydelsefull del av projektet fanns en ambition att förmedla utgrävningens resultat till den intresserade allmänheten (Magnusson 2000). Ett av sätten att nå ut till skolbarnen och allmänheten var arkeologernas röda förmedlingsbuss som reste runt till olika platser och där erfarna arkeologer på plats berättade om resultaten av de arkeologiska undersökningarna (Althén *et al.* 1999:28ff.; Holmén 2000:25ff.; 2001:63ff.). I samband med utgrävningarna presenterades resultaten i en utställning på Kalmar läns museum. En årsbok från museet rymmer också populärvetenskapliga artiklar som beskriver arkeologernas arbete kring byggandet av vägen genom Möre (Magnusson 2000). Resultaten från utgrävningarna presenterades också för allmänheten på Internet (Kalmar läns museum hemsida).

Föresundsförbindelsen

I samband med utgrävningarna inför byggandet av Öresundsbron med anslutningsvägar runt Malmö, utgavs den populärvetenskapliga boken *Föresundsförbindelsen. På väg mot det förflutna* (Björhem 2000) av Stadsantikvariska avdelningen vid Kultur Malmö (nuvarande Malmö Kulturmiljö) i samarbete med Vägverket och brobyggarbolaget SVEDAB.

Framställningen är inledningsvis tematisk omkring arkeologin som metod, och övergår sedan till att redogöra för ett kronologiskt förlopp från stenålder till idag. Boken är ett ypperligt exempel på arkeologins mycket långa tidsperspektiv framställt i en enda bok med behändigt format och fina illustrationer i form av fotografier och akvareller.

Boken visar för ovanlighetens skull uppdragsarkeologins helhetsgrepp för att beskriva vad ett mångmiljonprojekt har kommit fram till. Det till synes fragmentariska binds samman till en helhet. Det stora kunnande som arkeologerna besitter får komma till sin rätt i förmedlingen, samtidigt som allmänheten bjuds in att betrakta tolkningen av en region ur arkeologisk synvinkel.

Järrestad

I skånska Järrestad har Riksantikvarieämbetets avdelning för arkeologiska undersökningar i samband med vägbygge undersökt en storgård från järnåldern under åren 1999-2000 (jfr Söderberg 2003; 2005). I samband med utgrävningarna producerades en utställning i samarbete med Österlens museum i Simrishamn som hette *I Järrestad stod jarlens hall*. En dagbok från utgrävningarna fördes på Internet parallellt med pågående utgrävning (Järrestad hemsida). Årsboken 2001 från Österlens museum hade *Tidsresa längs Tommarpsån* som undertitel, där utgrävningarna vid Järrestad var det dominerande temat (Burman 2001). I samband med utgrävningarna genomfördes välbesökta guidningar en gång per vecka. Vid ett tillfälle anges i dagboken att sextioalet besökare hade kommit för att titta på utgrävningarna och ta del av visningen. Även föredragskvällar hölls lokalt för den intresserade allmänheten.

Projektet använde sig inte av ordet *kommunikation*, men ändå kan det konstateras, att ambitionen har varit likartad den, som beskrivs nedan i samband med Södra Råda. Skillnaden ligger istället i den i Södra Råda genomgående ambitionen med det medvetna reflekterandet kring verksamheten. Men även Järrestadsutgrävningarna har presenterat en reflektion kring förmedlingsformen med fältdagbok på Internet i samband med utgrävningarna (Lund 2002).

Pilotprojektet Södra Råda

Ett förmedlingsprojekt som tas med här på grund av sin roll som pilotprojekt för förmedling, är arkeologi- och kommunikationsprojektet kring kyrkan i Södra Råda i Värmland. Det är inget uppdragsarkeologiskt förmedlingsprojekt och faller därmed utanför ramen för uppdragsarkeologisk kommunikation, men är principiellt intressant utifrån dokumentationen av kommunikation och reflektion.

Hösten 2001 brann denna 1300-talskyrka av trä ned till grunden. Kyrkan var känd för sina målningar på innertaket. Naturligtvis uppstod genast tankar på en återuppbyggnad, en rekonstruktion, av kyrkan. Men först kom de arkeologiska undersökningarna av platsen. När platsen där kyrkan hade stått var förstörd, kunde den därmed bli föremål för en noggrann arkeologisk undersökning innan ett eventuellt uppbyggnadsarbete påbörjades (Södra Råda hemsida; Karlsson 2004). Södra Råda-projektet är inte ensamt om planer på eller förverkliganden av rekonstruktioner av medeltida träkyrkor efter brand. I Norge finns ett liknande exempel, där en flyttad stavkyrka vid Bergen, Fantoft, brändes ner av pyromaner. På platsen dit den flyttats för att fungera som museum blev den sedan rekonstruerad och återigen öppnad som en museal attraktion (Bergen-guide hemsida).

Södra Rådaprojektet drevs inledningsvis av Riksantikvarieämbetets avdelning för arkeologiska undersökningar, men ombildades sedan till en fristående stiftelse.

Ambitionen med Södra Rådaprojektet var redan från början att utveckla nya former för kommunikation med den intresserade allmänheten, utifrån utgångspunkten att arkeologi intresserar många människor, och att en plats som Södra Råda har både lokal förankring och är känd i hela landet. Därför förmodades intresset för platsen vara stort både lokalt och i samband med turism.

De former förmedlingen tog sig var följande: öppna utgrävningar, visningar två gånger per dag under den månad utgrävningarna pågick, medverkan av amatörarkeologer i utgrävningarna, kvällsaktiviteter i form av föredrag och arkeologikväll för barn och unga som fick prova på att gräva, en medveten mediesatsning genomfördes där två anställda gick en endags medieutbildning och lärde sig sprida information till medier genom informationsmappar på platsen, pressrum på nätet och pressmeddelanden som skickades ut inför grävstarten. Strategin gick ut på att aktivt uppsöka media, planera budskapet och förarbeta pressmaterialet (Karlsson 2004:15). En dagbok från utgrävningarna lades på Internet för att vara allmänt tillgängligt för den intresserade. Dessutom dokumenterades försöken till kommunikation i text (kommunikationsrapporten: Karlsson 2004), bild och film kontinuerligt.

Nyckelordet för Södra Rådas förmedling är just *kommunikation*. Ordet signalerar att det är fråga om ett utbyte mellan arkeologer och icke-arkeologer som har intresse för arkeologi och historia kring platsen.

Erfarenheterna blev, att det är betydelsefullt att både planera, budgetera för och dokumentera kommunikationen (Karlsson 2004:22). Arkeologerna har berättat om sina resultat från arkeologiska undersökningar, amatörarkeologerna har bidragit med sina berättelser om kyrkan, branden, bygden och människorna. Som en avknoppning av den lokala hembygdsföreningen har dessutom en förening med Södra Rådas amatörarkeologer bildats. De studerar hembygden utifrån andra teman än kyrkbranden medförde. Man har även bygdeutveckling på agendan, och där diskuteras hur Södra Råda-projektet i längden kan bidra till den utvecklingen.

Ett önskemål från de grävande arkeologerna var dock att de skulle kunna arbeta och reflektera något mera ostört, inte hela tiden bli avbrutna och inte vara integrerade i förmedlingen. Naturligtvis finns det en viss motsättning mellan effektivt fältarbete och avbrott i form av kommunikation. Just därför framhävs

säkert vikten av att planera och budgetera för detta, annars kommer inte arkeologerna att hinna med arbetet med själva undersökningen.

Man önskade också att aktivt uppsöka andra besökargrupper som inte självklart kommer på visningar och föredrag. Det kanske är en grupp av redan frälsta om dyker upp.

När det gäller Internet, ska hemsidan utvecklas och ge möjlighet till virtuella 3D-besök i kyrkan, och rekonstruktionsarbetena ska gå att följa på nätet.

Argumenten från projektets (och Riksantikvarieämbetets) sida för varför kommunikation är viktigt, går ut på att kommunikationen ger arkeologi legitimitet i samhället, och att man tillgodoser folks intresse för arkeologi. Kommunikation ger ny kunskap och nya perspektiv som tillförs både arkeologer och allmänhet, och att kommunicera kring intressanta projekt – som Södra Råda – skapar nyfikenhet och glädje (Karlsson 2004:24). Frågan är, om ett mindre känt projekt därmed skulle kvalificera sig i sämre grad för att bli ett kommunikationsprojekt? Måste det vara en ”kändisfaktor” med i spelet?

Södra Råda är inte först med kommunikation i samband med utgrävningen, men analysen av kommunikationen är ett steg på vägen för att göra begripligt att det krävs ett aktivt arbete med den, att den inte bara går att göra vid sidan av. Genom att projektet medvetet har haft en strategi för kommunikation och dessutom har utvärderat hur det gick, är projektet en betydelsefull förebild för liknande satsningar.

Citytunneln i Malmö och Människors platser

I samband med utgrävningsarbetena för den så kallade Citytunneln i Malmö, som ska leda järnvägen i en tunnel under Malmö fram till brofästet för Øresundsbron och därmed förkorta restiden för personer som passerar Malmö med tåget på väg till Danmark och kontinenten, genomfördes en förmedlingsinsats av Malmö Kulturmiljö, som ansvarade för de uppdragsarkeologiska undersökningarna. Målen med projektet var på ett övergripande plan att ge allmänheten insikt om vad som händer på en utgrävning och därmed bidra till en förståelse för uppdragsarkeologin (Persson & Richardt 2004:11). De konkreta insatserna genomfördes under 2003 och byggde på förmedlingsformer såsom besök på utgrävning, deltagande i utgrävning och andra arkeologiska fälttekniker, arkeologivandringar, skolklasser som reflekterade över arkeologisk tolkning och själva fick tolka historien och presentera sina tolkningar i form av material till en utställning. Förmedlingens inriktning, uppläggning och utvärdering presenteras i en rapport (Persson & Richardt 2004). Finansieringen skedde i stort sett inom ramen för Citytunnelprojektets budget för utgrävningen.

Som en uppföljning till detta startade sedan ett Forsknings- och Utvecklingsprojekt kallat *Människors platser* (Högberg 2003; 2004a). Ambitionen med projektet *Människors platser* beskrivs av Anders Högberg vara att finna vägar att bredda och fördjupa uppdragsarkeologins förmedling av kunskaper och resultat, och att fokus i det arbetet ska vara *integration*. Valet av integration som nyckelord motiveras utifrån Malmö som en starkt segregerad stad, där ett utpekat kulturarv inte självklart berör människorna som bor där (Högberg 2003:132f.). Finansieringen av *Människors platser* var alltså genom FoU-medel och inte direkt kopplad till en uppdragsarkeologisk undersökning.

Människors platser är således ett projekt där man har valt ett tydligt perspektiv med direkt koppling till ett aktuellt problem i vår egen tid. Detta görs med hänvisning till dagsaktuella politiska ambitioner kring

frågor om kulturarvsbruk och historieanvändning (för en allmän genomgång av kulturarvsbruk och bevekelsegrunder, se Aronsson 2004).

Erfarenheterna från *Människors platser* ledde vidare till ett internt projekt inom Malmö Kulturmiljö, kallat *Arkeologi för alla* (Högberg 2004b; Persson 2004). Projektet har nyss påbörjats och kommer att bedrivas under åren 2004-2006. Det är traditionella förmedlingsformer som beskrivs, några nya perspektiv framträder inte helt tydligt, men planen rymmer en reflektion över hur bilden av arkeologi formas. Integrationsperspektivet är otydligt, man vänder sig inte uttryckligen till nya grupper, utan istället framhävs de som kommer förbi eller aktivt söker upp verksamheten, eller skolbarn. Vad integration betyder i sammanhanget förblir oklart och suddigt, även om ambitionen är lovvärd.

Förortsarkeologi

Vid Södertörns högskola har arkeologi i förorten bedrivits genom att skolungdomar har bjudits in att medverka vid arkeologiska utgrävningar i det egna bostadsområdet. Motiven för denna så kallade förortsarkeologi har explicit varit att studera arkeologins roll i samtiden. Arkeologinstitutionen vid Södertörns högskola har sin tillhörighet till en fakultet som bedriver samtidshistoriska studier, och därmed är linjen klar med samtidsrelevans inskriven i planen. Professorn i arkeologi vid Södertörn är Mats Burström, som i sin forskning under de senaste tio åren har framhåvt samtida och existentiella perspektiv på arkeologin, vilket passar ypperligt med inriktningen (Arkeologi vid Södertörns högskola hemsida).

SLUTSATSER

Den typiska förmedlingen av uppdragsarkeologi i Sverige idag är till sin form ganska standardiserad och beprövad:

- hemsidor på Internet med exempelvis dagboksanteckningar från utgrävningar
- föredrag lokalt och i samverkan med eventuell hembygdsförening eller lokalt museum eller länsmuseum eller bibliotek
- nyhetsbrev elektroniskt och i pappersform
- samverkan med lokala journalister som rapporterar om grävningarna i tidningar, radio och tv
- populära böcker och skrifter
- utställningar på det lokala/regionala museet eller hembygdsgården
- verksamhet riktad till skolor och barngrupper med föredrag, visningar och utgrävningar

Men det finns även ansatser till förnyande former för arkeologisk kommunikation. De kan skönjas i följande projekt. I Malmö Kulturmiljös satsning *Arkeologi för alla* diskuteras ett integrationsperspektiv, i Södertörn fokuseras förortsarkeologin och kopplingen till dem som bor i området. I Södra Råda ska projektet leda fram till en rekonstruktion i full skala.

Malmö Kulturmiljös projekt *Arkeologi för alla* har koppling till uppdragsarkeologi även om det inte finansieras av en enskild utgrävning utan av en gemensam pott (Högberg 2004b:26). Södertörn och Södra Råda är inga uppdragsarkeologiska projekt över huvud taget, vilket naturligtvis gör det möjligt att

satsa på helt nya perspektiv och frågor utan att det finns ett specifikt kulturmiljövårdande regelverk att följa i det enskilda fallet.

Bortsett från en betoning av betydelsen av integration och att nå nya grupper, exempelvis boende i förorten, i kommunikationen av arkeologi, kan frågan ställas om kommunikationen som säger sig ta utgångspunkt i nya perspektiv verkligen har varit annorlunda eller nyskapande, eller om man i praktiken ändå har använt traditionella kommunikationsformer men med retorisk inramning.

Behovet av samverkan med lokala museer, hembygdsföreningar och bibliotek är stort, eftersom det i samband med Riksantikvarieämbetets arkeologiska undersökningar inte finns någon given kanal för förmedling inom ramen för den egna organisationen. Här återkommer vi till det faktum att svensk uppdragsarkeologi inom Riksantikvarieämbetets ram genom tiderna har organiserats på ett sätt som har frikopplat den från förmedling. Den har istället kunnat fokusera på förvaltning och med tiden även forskning, vilket det har givits goda möjligheter för inom organisationen på senare år.

Om det däremot är ett lokalt museum eller ett länsmuseum som står för uppdraget, finns den förmedlande dimensionen inbyggd i organisationen på ett annat sätt. Därmed inte sagt att relationerna alltid är de bästa mellan museet och den kulturmiljövårdande enheten inom ett lokalt museum. Så kan kanske exempelvis relationen mellan kulturmiljöarbetet och museiarbetet i Malmö lida av brister i samverkan, som tar sig uttryck i att de utställningar som produceras av framgrävt material inte visas på just Malmö museer.

Det är svårt att värdera vilken form av kommunikation som är mest framgångsrik. Det beror på vilka mål som har formulerats med verksamheten. Om målet är att nå ett maximalt antal deltagande personer, så faller valet på vissa arrangemang, är det dialog i samtalsform, kommunikation i det lilla som efterfrågas, så är det andra former som är optimala. Det går inte alltid att förena ambitionerna att vara publikdragande och samtidigt bedriva kommunikation och dialog där delaktighet eftersträvas.

KOMMENTARER OCH TANKAR FÖR FRAMTIDEN

Arkeologi på uppdrag i Sverige, som den har kommit att utövas genom Riksantikvarieämbetets arkeologiska undersökningsverksamhet (UV), har varit avskuren från publikkontakt genom att ett statligt ämbetsverk utan självklar koppling till ett museiväsen har haft hand om utgrävningarna. Därmed har denna uppdragsarkeologi på ett internationellt sett relativt sent stadium konfronterats med förmedlingens betydelse. Det är förmodligen 1990-talets ifrågasättande av ett traditionellt, nationellt präglat kulturarvstänkande genom en betoning av det mycket lokala livet och samtidigt globala perspektiv på mänskligt liv, och en ökande inriktning på förmedling som nytta, som har tvingat fram en förändrad attityd. Debatt om förmedling har funnits desto längre i omkringliggande verksamheter såsom universitet/högskola och lokala och regionala museer, där förmedlingen har ingått som en självklar del av verksamheten (t.ex. Adolfsson 1987; Lundström & Pilvesmaa 1995; 1998). Därför är det inte förvånande att uppdragsarkeologin nu följer en trend som har sin grund i ett ifrågasättande från uppdragsgivare av de ekonomiska medel som verksamheten kräver (se t.ex. Riksdagens revisorer 2002 för ifrågasättande resonemang). Liksom andra skattemedel ska dessa pengar motiveras utifrån ett allmännyttigt perspektiv.

UV Öst har under en femtonårsperiod lyckats förmedla uppdragsarkeologins rön till den intresserade allmänheten. I denna förmedlande tradition utgör Slättbygdsprojektet en kulmen i omfång och bredd, i

samverkan med Östergötlands länsmuseum, som i sammanhanget är den givna kanalen för förmedling genom utställningar, nyhetsbrev, föredrag och skolverksamhet.

Frågan är om det är nya grupper som nås av förmedlingen, och den dialog som efterlyses i Agenda kulturarvs programförklaring och vars vision även omfattas av Slättbygdsprojektets förmedlingsambition, om den dialogen över huvudtaget har kommit till stånd? Är det inte istället en traditionell förmedling som har genomförts, men på så bred front att den har haft framgång och nått ut ordentligt? Kanske är det även så att det är information mer än dialog som efterfrågas av en engagerad allmänhet?

Det är utmärkt att som UV Öst konsekvent ta ställning till om förmedlingens ambition är populärvetenskap, eller om man skriver för en arkeologiskt skolad publik. Valet av publik präglar förmedlingens innehåll, eller borde åtminstone göra det, om förmedlaren är medveten om de stilistiska skillnaderna.

Genom sin populärvetenskapliga publikationsserie, som väl närmast kan ses som en medveten satsning med start 1992, har UV Öst på ett medvetet plan gjort publikationer med ett tillgängligt språk och med perspektiv som helt går i linje med de ambitioner som exempelvis Agenda kulturarv och Håkan Karlsson anger. Men istället för att stanna vid att föra det akademiska samtalet om vikten av att förmedla, genomför de faktiskt ambitionen. Det mest ypperliga exemplet ingår inte i Slättbygdsprojektet, men är boken *Östgötaplatser* som presenterar utvalda platser i Östergötland, där såväl arkeologin och byggnadshistorien som folkminnena kommer till tals (Carlsson 2003). Ingen skrivs på näsan om hur de ska tycka, berättelserna öppnar för den reflektion som är så hett åtrådd bland kulturmiljövårdens företrädare. Boken *Östgötaplatser* användes även som underlag för UV Östs insats på Arkeologidagen 2004, då platser som presenterats i boken visades för allmänheten. Men det är klart, en bok är naturligtvis i vissa avseenden exkluderande och kan givetvis kompletteras med andra insatser. Men populärvetenskapligt ambitiösa publiceringar ger en god återföring av den samlade bilden som arkeologin och kulturmiljövården bygger upp. Och det finns inga tydliga referenser till en nationalistisk kulturarvstradition. Istället går framställningarna från det mycket lokala till gränsöverskridande, näst intill globala perspektiv på mänskligt liv. Kanske frambesvärjs nationalismen istället av oss själva i text efter text för att vi som arkeologer ska ha en tydlig motbild att lyfta fram våra demokratiska förmedlingsansatser och vällovliga historiebruk mot?

Om uppdragsarkeologin ser som självklart att samverka med instanser som har bedrivit förmedling och kommunikation med allmänheten tidigare, såsom museer på regional och lokal nivå, så får man mycket på köpet. Vad som behöver tillföras är diskussionen om nya perspektiv och nyttan av arkeologi i bred mening, så som den pågående debatten visar ett behov av.

Det går inte att ändra det förflutna med modern välvilja. Men det går att belysa förekomsten eller inte av fenomen vi vill debattera i vår tid, såsom hållbart samhälle, mångkultur, integration och ”arv”. Där det idag sker en omedveten tankemässig kollision är i den välvilja som finns att använda det förflutna på bästa sätt, vilket leder till att det förflutna formas till att bli en förebild för oss idag. Men det förflutna är ingen glädjens spegel som vi kan finna ideal i. Istället blir det förflutna ett bollplank att använda för att pröva vår tid gentemot.

Arkeologins inneboende kvaliteter

I kommunikation med och mellan människor har arkeologin vissa kvaliteter:

- det långa tidsperspektivet på människans tillvaro
- intressanta metoder som fascinerar publiken (jfr succén med Time Team i Channel 4, Discovery channel)
- arkeologins ting och strukturer lämnar berättaren stor frihet
- sakletare får sitt lystmäte
- arkeologi är platsbunden och därmed lokal till sin karaktär, passar väl in i lokalthistoriska sammanhang, samtidigt som den knyter an till de stora linjerna och allmänmänskliga villkor globalt
- platsens betydelse framhävs och kan frikopplas från nationella och/eller regionala perspektiv och istället kombineras med universellt mänskliga frågor och existentiell reflektion (jfr Burström 2004)

Arkeologin kan göras intressant för många grupper i samhället och därmed passa in i den aktuella kulturarvspolitiken. Kanske kan de från början ganska tomma orden om dialog, delaktighet och demokrati fyllas med konkret innehåll.

Varje utgrävd plats har en möjlighet att kallas central genom att den lyfts fram som betydelsefull i det förflutna. Dagens periferi kan framhåvas som en plats av största vikt i ett historiskt perspektiv (jfr Petersson 2003:185ff. om Borg i Lofoten). På det sättet kan uppdragsarkeologins förmedling knyta okända eller perifera platser till en funktion och därmed görs platserna betydelsefulla. Platserna kan ha varit tidigare centra, det kan finnas fynd och strukturer som antyder förekomsten av makt och rikedom i det förgångna. Platserna kan tolkas som alternativa världar som har tett sig annorlunda för grupper i samhället såsom kvinnor, barn eller gamla. Ibland lyfts särskilt ett lokalt eller ett regionalt perspektiv fram (Petersson 2003:158ff., 168ff.; Aronsson 2004:133ff.).

I just Slättbygdsprojektet manifesteras regionens förutsättningar genom att UV Öst följer upp en tradition att fokusera på en väl avgränsad bygd med historia. Det är inget tillfälligt utsnitt som är arbetsområdet. Istället är det ”gammal kulturbygd” som bearbetas och bygger på berättelsen om Östergötland.

Formens betydelse

Naturligtvis har förmedlingsformen en betydelse för om det skapas förutsättningar för kommunikation, samskapande och dialog, eller om allting stannar vid envägskommunikation. Böcker, Internet och visningar/föredrag ger obönhörligen en mer enkelriktad förmedling. Därmed inte sagt att det som görs är dåligt. Men vill man uppnå en dialog eller ett samskapande, så krävs något mera utöver de traditionella vägarna. Kanske är då amatörarkeologers medverkan, som i Södra Råda (Karlsson 2004) eller skolklassers medverkan i Stockholms förort (Historiska museet/Vårby hemsida) en framkomlig väg.

Att diskutera med starkt övertygade alternativa uttolkare som inte är utbildade arkeologer tycks mindre givande, eftersom den traditionella expertrollen där helt har övertagits av en kompromisslösa uttolkare utan intresse av andra versioner än den egna (jfr Ekbladh & Karlsson 2004:99ff.). Arkeologer önskar ibland vara tillåtande och uppmuntrande inför entusiastiska uttolkare, men utan tuggmotstånd i form av argumentation för den hållning man själv bär på uppstår ingen egentlig kommunikation.

Genom att popularisering/förmedling/kommunikation/dialog tillåts ta plats inom ramen för uppdragsarkeologin, läggs grunden för en god tradition. Formerna tycks hittills vara ganska traditionella. Vad de fylls med för innehåll är värt att diskutera, men av legitimitetsskäl inför skattebetalarna är det hur som helst alltid rimligt att bedriva förmedling i samband med uppdragsarkeologi, särskilt med tanke på det dokumenterat stora historieintresset.

Retorik i praktiken

Att det finns en retorik kring ett framtidsinriktat och politiskt accepterat bruk av kulturarv är helt klart (jfr Aronsson 2003:74f.). Men vad har gjorts eller vad skulle kunna göras för att förverkliga retorikens budskap om demokrati, integration, mångfald och hållbar utveckling? En fallgröp är när arkeologer, kulturmiljövårdare och förmedlare beskriver sin verksamhet som allt mer demokratisk, etisk och samverkande, men där det i praktiken inte sker någon förändring eller förskjutning i verksamheten. Nyligen utgavs en etikbok för arkeologer, där olika etiska infallsvinklar på ämnet arkeologi tas upp (Karlsson 2004). Kulturarvet har, som påpekats av många, sega strukturer som är svåra att ändra.

Vad som tycks svårast att förverkliga är just dialogen med allmänheten. Men det beror också på hur man uppfattar själva förutsättningen för dialogen. Är det fråga om direkta samtal, eller är det en inbjudan till diskussion utifrån vissa i förväg kända förutsättningar eller tolkningar? I vissa sammanhang framställs det förutsättningslösa samtalet som idealiskt, medan arkeologer i den konkreta förmedlingssituationen ofta lägger fram tolkningsförslag som sedan kan diskuteras.

Hur definieras egentligen allmänheten? Ska kommunikationen ske mellan experterna/arkeologerna och allmänheten/medborgarna? Vem är berättaren och vem är publiken? Kan publiken påverka berättelsens innehåll, eller bara formen – vem har tolkningsföreträde? I samband med historieintresset kan vi anta, att det finns den redan engagerade och historieintresserade gruppen människor som spontant söker upp tillfällena att få tal del av historien. Men det finns också nya målgrupper, nya brukare som antas vilja delta bara de får en chans: nya svenskar, skolbarn etc. Hur nås dessa grupper?

En uppenbar risk är, att det förflutna faktiskt kommer att uppfattas som mer etiskt och demokratiskt än vår egen tid, vilket skulle ge en djupt orättvis bild av komplexiteten i det förflutna (se Roslund *in press*).

Kulturarv och demokrati

I vår tid är det av politiska och ekonomiska skäl betydelsefullt att tydliggöra för vem det är bra att ha ett kulturarv att bevara, vårda, förvalta och förmedla. Här är det viktigt att kommunikation av uppdragsarkeologi tydligt formulerar sig i förhållande till sina målgrupper, och att kommunikationen klart och tydligt särskiljer vad som är forskning och vad som är kommunikation. Att särskilja de populärvetenskapliga ambitionerna från forskningen har UV Öst genom åren lyckats väl med. Det är ingen tvekan om att målgruppen för de populärvetenskapliga skrifterna faktiskt inte är andra arkeologer utan en grupp människor som antas vara intresserade av arkeologi utan att fördenskull vara arkeologer själva. Däremot finns det inget som tyder på att man har varit ute och formulerat målet att nå specifika icke kulturellt intresserade grupper. Istället har man riktat sig till en intresserad allmänhet utan att göra indelningar i andra grupper eller kategorier. Den konkreta verksamheten i form av nyhetsbrev har riktats till grupper som hembygdsföreningar, länsmuseet och nättidningar, vilket är ett ställningstagande till

dessa grupper betydelse i sammanhanget (se Joakim Andersson i denna rapport om nyhetsbrevens roll inom Slättbygdsprojektet).

Det är inga stora nationella berättelser som förs ut genom Slättbygdsprojektets förmedling, istället förhåller man sig till detaljer och lokala platser, vilket förmodligen får ses som en strategi för att undvika att framföra ett ensidigt nationsbundet perspektiv på arkeologin. Och det är för övrigt få grävande arkeologiska institutioner i Sverige som idag anknyter explicit till ett nationellt kulturarv av traditionellt snitt. Istället görs ansträngningar för att förankra arkeologin lokalt, göra arkeologins rön allmänmänniska istället för nationellt bundna, och att berätta om människor istället för att uppehålla sig vid föremålen i sig. Genom denna strategi blir arkeologin angelägen både lokalt och globalt, vilket leder till att anspråken på arkeologins betydelse på sätt och vis är ännu större idag än när arkeologin var explicit nationellt präglad och giltig för en nation, inte universell.

Länsstyrelsernas roll

Länsstyrelserna är tillsyns- och tillståndsmyndighet för den uppdragsarkeologiska verksamheten (se t.ex. Kristiansen & Holmström 1996:10ff. opubl. för en problematiserande diskussion om länsstyrelsernas roll för uppdragsarkeologin). Det innebär i praktiken, att länsstyrelsernas roll för att fastställa villkoren för uppdragsarkeologin är avgörande. Det finns lagstöd för att bedriva vetenskap, och det finns i svepande ordalag även en ambition att tillgängliggöra kulturarvet, men eftersom formuleringarna inte är konkreta, hänger det på den enskilda länsstyrelsens representant, länsantikvarien, att tillstyrka eller avstyrka insatser på kommunikationens område. En positiv effekt har vi sett i Länsstyrelsen Östergötlands formulering (Länsstyrelsen Östergötland, Kulturmiljöenheten 2000), men normen är fortfarande att kommunikation med allmänheten inte anses vara en sak för exploitören att bekosta. Det framgår genom att formuleringar om förmedling måste skrivas in särskilt i länsstyrelsebeslutet. Här finns en viktig punkt att diskutera för framtiden, eftersom lagstiftningen är en sak och det regionala förhållningssättet till denna uppenbarligen lämnar öppet för tolkning.

Den uppdragsarkeologiska arkeologiförmedlingens framtid

Inom en snar framtid väntar ett åtskiljande av myndigheten Riksantikvarieämbetet och dess uppdragsarkeologiska gren, UV (undersökningsverksamheten som utför arkeologiska undersökningar på uppdrag). Vad detta kommer att få för konsekvenser för arkeologin på uppdrag och inte minst för dess förmedlingsambitioner, återstår att se. En bolagisering av UV kan tänkas medföra en mer tids- och pengamässigt effektiv syn på utförandet av arkeologisk undersökning samt dokumentation. Forskning och förmedling kan då komma att marginaliseras eller rentav tas bort som ingredienser i uppdragsarkeologin. Detta skulle vara djupt olyckligt och innebära en återgång till ett tillstånd före 1990, då arkeologins roll var att gräva och dokumentera, men inte nödvändigtvis att forska och förmedla. Med argumenten att det lämnas åt experterna att handha forskning och förmedling, behöver således ingen ta ansvar för eventuella kostnader för forskning och förmedling kring kulturarvet genom arkeologi. Därmed "återbegravs" spåren i arkiven, eftersom det inte finns forskningsmedel eller förmedlingsresurser på annat håll för att ta hand om det som grävs fram. Görs det inte i samband med undersökningarna, riskerar det att bara bli liggande.

REFERENSER

Litteratur:

- Adolfsson, Gundula 1987. *Människa och objekt i smyckeskrin. En analys av arkeologiska utställningar i Sverige*. Samhällsvetenskapligt bibliotek. Stockholm/Lund: Symposion.
- Agenda kulturarv 2004a. *Slutrapport Agenda kulturarv*. Stockholm.
- Agenda kulturarv 2004b. *Människan i centrum. Agenda kulturarvs programförklaring*. Stockholm.
- Althén, Kajsa, & Angelin-Holmén, Emma & Magnusson, Gert 1999. Hur hittar man ett hål? Projekt E22 och publiken – en väg till Möres förhistoria. *Kulturmiljövård* 1999:1. Tema Uppdragsarkeologi.
- Aronsson, Peter 2003. Att förnya kulturarvet. *Agenda kulturarv – Inspiration och diskussion 3*. (Red.) Karin Lindvall & Birgitta Johansen. Stockholm.
- Aronsson, Peter 2004. *Historiebruk – att använda det förflutna*. Lund: Studentlitteratur.
- Artelius, Tore 1999. Om ”och” och forskning på uppdrag. *Kulturmiljövård* 1999:1.
- Beckman, Svante 1993. Om kulturarvets väsen och värde. *Modernisering och kulturarv. Essäer och uppsatser*. (Red.) Jonas Anshelm. Stockholm/Stehag: Symposion.
- Beckman, Svante 1998. Vad vill staten med kulturarvet? *Kulturarvets natur*. (Red.) Annika Alzén & Johan Hedrén. Stockholm/Stehag: Symposion.
- Berggren, Åsa & Burström, Mats (red.) 2002. *Reflexiv fältarkeologi? Återsken av ett seminarium*. Stockholm: Riksantikvarieämbetet/ Malmö: Malmö Kulturmiljö.
- Björhem, Nils (red.) 2000. *Föresundsförbindelsen. På väg mot det förflutna*. Med illustrationer av Åke Arenhill. Malmö: Stadsantikvariska avdelningen, Kultur Malmö.
- Borna-Ahlkvist, Hélène 2002. *Hällristarnas hem. Gårdsbebyggelse och struktur i Pryssgården under bronsålder*. Arkeologiska undersökningar Skrifter 42. Stockholm: Riksantikvarieämbetet.
- Burman, Peter (red.) 2001. *Österlen 2001. Tidsresa längs Tommarpsån. Årsbok från den samlade hembygdsrörelsen på Österlen*. Österlens museum & Riksantikvarieämbetet UV Syd.
- Burström, Mats 1999. Kunskapssyn och arkeologisk förmedling. *Kulturmiljövård* 1999:1.
- Burström, Mats 2004. Archaeology and Existential Reflection. *The Interplay of Past and Present. Papers from a session held at the 9th annual EAA meeting in St. Petersburg 2003*. (Ed.) Hans Bolin. Södertörn Archaeological Studies 1. Huddinge: Södertörns högskola.
- Burström, Mats 2005. Institut kompletterar universiteten. *Svenska Dagbladet* 11 feb 2005.
- Carlie, Anne (red.) 1997. *Arkeologisk kulturmiljövård och samhällsplanering*. Stockholm: Riksantikvarieämbetet.
- Carlie, Anne & Kretz, Eva 1998. *Sätt att se på fornlämningar. En teoretisk och metodisk grund för värdebedömning inom kulturmiljövården*. Institute of Archaeology Report Series 60. Lund: Arkeologiska institutionen, Lunds universitet.
- Carlsson, Tom (red.) 2002. *Arkeologi i Svartådalen. Människor och landskap längs en gammal kommunikationsled*. Linköping: Riksantikvarieämbetet, Avdelningen för arkeologiska undersökningar.
- Carlsson, Tom (red.) 2003. *Östgötaplatser. En resa genom tid och rum*. Linköping: Riksantikvarieämbetet.
- Carlsson, Tom (red.) 2004. *Mötesplats Motala – de första 8000 åren*. Linköping: Riksantikvarieämbetet UV Öst.

- Ekbladh, Börje & Karlsson, Håkan 2004. Mellan gravfält, kraftcentrum och existens. Ett möte mellan arkeologi och alternativ på Ekornavallen. *Mellan Thomsen och Däniken. Oenig diskussion kring alternativ arkeologi*. (Red.) Pia Andersson & Stig Welinder. Lindome: Bricoleur Press.
- Ericsson, Alf *et al.* 2000. *Vetenskaplig verksamhetsplan för UV Öst. Arkeologiskt program 2000-2002*. UV Öst rapport 2000:21. Linköping: Riksantikvarieämbetet.
- Flodin, Lena 1999. Uppdrag arkeologi. *Kulturmiljövård* 1999:1.
- Grundberg, Jonas 2000. *Kulturarvsförvaltningens samhällsuppdrag. En introduktion till kulturarvsförvaltningens teori och praktik*. GOTARC Series C Arkeologiska skrifter 33. Göteborg: Institutionen för arkeologi.
- Grundberg, Jonas 2004. *Historiebruk, globalisering och kulturarvsförvaltning: utveckling eller konflikt?* GOTARC Series B, 28. Göteborg: Institutionen för arkeologi/ Östersund: ETOUR.
- Gustafsson, Anders & Karlsson, Håkan 2004a. *Kulturarv som samhällsdialog? En betraktelse av kulturarvsförmedling*. Reflektioner kring fornlämningar i samhället. Stockholm: Riksantikvarieämbetet.
- Gustafsson, Anders & Karlsson, Håkan 2004b. *Plats på scen. Kring beskrivning och förmedling av Bohusläns fasta fornlämningar genom tiderna*. Bohusläns museum Kulturhistoriska dokumentationer 17. Uddevalla & Stockholm: Bohusläns museum & Riksantikvarieämbetet.
- Hansson, Thomas (red.) 1999. *Vetenskapligt program för UV Syd 1999-2002*. UV Syd Rapport 1999:35. Lund: Riksantikvarieämbetet.
- Harding, Tobias 2005. Museers inlägg måste tåla granskning. *Svenska Dagbladet* 17 feb 2005.
- Hjärpe, Jan *et al.* 2003. *Vi har ju mötts förr*. Skrifter från Västergötlands museum 32. Skara: Västergötlands museum.
- Holmén, Emma Angelin 2001. Grävande barn och en röd buss. Pedagogisk verksamhet på Kalmar läns museum. *Möre – historien om ett småland*. (Red.) Gert Magnusson. Kalmar: Kalmar läns museum.
- Holtorf, Cornelius 2005. Fortfarande för finkulturellt att besöka museer. *Svenska Dagbladet* 11 mars 2005.
- Holtorf, Cornelius (*in prep*). *Archaeology is a brand!* Oxford: Archaeopress.
- Högberg, Anders 2003. Människors platser. Integration och kulturarvsbruk i fokus. *Agenda Kulturarv - inspiration & diskussion* 3. Stockholm: Agenda kulturarv & Riksantikvarieämbetet.
- Högberg, Anders 2004a. Historiemedvetande och uppdragsarkeologi – tankar om alternativa kunskapsmål. *META, Medeltidsarkeologisk Tidskrift* 2004:3.
- Högberg, Anders 2004b. *Arkeologi för alla. Projektprogram för utåtriktad verksamhet inom Malmö Kulturmiljös uppdragsarkeologi*. Malmö Kulturmiljö.
- Jakbo, Rickard 2004. Fornfynd ska lära oss om vår tid. *Dagens Nyheter* 15 okt 2004.
- Jakobsson, Mikael 2005. Satsningen gynnar allmänheten. *Svenska Dagbladet* 22 feb 2005.
- Jameson, John H. Jr. (ed.) 1997. *Presenting Archaeology to the Public. Digging for Truths*. London: AltaMira Press/Sage.
- Johansen, Birgitta 2005. Kulturarv viktigt när Sverige växer. *Svenska Dagbladet* 23 feb 2005.
- Johansen, Erik 2001. Dansk arkæologi og lovgivning. *Før landskabets erindring slukkes – Status og fremtid for dansk arkæologi. Rapport fra arkæologikonference på Nationalmuseet d. 22-23 marts 2000*. (Red.) Anne Nørgård Jørgensen & John Pind. København: Rigsantikvaren & Det Arkæologiske Nævn.
- Kaliff, Anders (red.) 1995. *Skenet från det förflutna. Arkeologi och myter i en bronsåldersbygd*. Linköping: Riksantikvarieämbetet, Byrån för arkeologiska undersökningar.

- Kaliff, Anders 2003. *Slättbygdsprojektet. Västra Östergötlands kulturlandskap i ett långtidsperspektiv. Projektprogram för arkeologiska undersökningar med anledning av Banverkets planerade utbyggnad till dubbelspår av järnvägssträckan Mjölby – Motala*. UV Öst Rapport 2003:18. Linköping: Riksantikvarieämbetet, Avdelningen för arkeologiska undersökningar.
- Kaliff, Anders & Larsson, Mats (red.) 1992. *En väg med historia. Forntidens östgötar i nytt ljus*. Stockholm: Riksantikvarieämbetet.
- Karlsson, Catarina 2004. *Arkeologi- och kommunikationsprojektet i Södra Råda 2003*. Rapport, Avdelningen för arkeologiska undersökningar, UV Bergslagen. Örebro: Riksantikvarieämbetet.
- Karlsson, Håkan & Nilsson, Björn 2001. *Arkeologins publika relation. En kritisk rannsaking*. Göteborg: Bricoleur Press.
- Karlsson, Håkan (ed.) 2004. *Swedish Archaeologists on Ethics*. Lindome: Bricoleur Press.
- Karlsson, Klas-Göran & Zander, Ulf (red.) 2004. *Historien är nu. En introduktion till historiedidaktiken*. Lund: Studentlitteratur.
- Kulturmiljövård* 1999:1. Tema Uppdragsarkeologi. Stockholm.
- Lagerlöf, Agneta 1995. Inledning. *Strategier för arkeologisk kunskapsuppbyggnad. RAÄ:s arkeologikonferens i Jönköping 11-12 november 1993*. (Red.) Wivianne Bondesson. Rapport RAÄ och SHMM 1995:3. Stockholm: Riksantikvarieämbetet.
- Larsson, Stefan 2001. *Vetenskapligt program för arkeologiska undersökningar, forskning och förmedling vid Kulturen*. Arkeologiska rapporter från Lund 27. Lund: Kulturen, Enheten för kulturhistoria och kulturmiljö.
- Larsson, Stefan & Rudebeck, Elisabeth 1993. Arkeologin och makten över meningen. *META Medeltidsarkeologisk tidskrift* 1993:1.
- Lidén, Kerstin 2005a. Politisering hotar den fria forskningen. *Svenska Dagbladet* 10 feb 2005.
- Lidén, Kerstin 2005b. Tänk gärna nytt – men inte på det gamlas bekostnad. *Svenska Dagbladet* 4 april 2005.
- Lund, Karin 2002. Omedveten reflexivitet? *Reflexiv fältarkeologi? Återsken av ett seminarium*. (Red.) Åsa Berggren & Mats Burström. Stockholm/ Malmö: Riksantikvarieämbetet/ Malmö Kulturmiljö.
- Lundström, Inga & Pilvesmaa, Marja-Leena 1995. Museiutställningar och vetenskap. *META Medeltidsarkeologisk tidskrift* 1995:2.
- Lundström, Inga & Pilvesmaa, Marja-Leena 1998. Reflections on an unreflected sphere. Archaeological exhibitions and nationalism. *Current Swedish Archaeology* 6, 1998.
- Lönn, Marianne 2000. *Arkeologiska vägval. Vetenskaplig verksamhetsplan för UV Väst 2000*. Kungsbacka: Riksantikvarieämbetet.
- Lönnroth, Lars 2005. Forskning på folkets bekostnad. *Svenska Dagbladet* 28 feb 2005.
- Magnusson, Gert (red.) 2000. *Kalmar län 2000. När själarna räknar bilar. Glimtar ur Möres förhistoria*. Kalmar: Kalmar läns hembygdsförbund och Stiftelsen Kalmar läns museum.
- Magnusson, Gert (red.) 2001. *Möre – historien om ett småland. E22-projektet*. Kalmar: Kalmar läns museum.
- Menander, Hanna & Molin, Fredrik (red.) 2005. *Ett bredare fält. Arkeologi och kulturhistoria vid Linköpings flygplats*. Linköping: Riksantikvarieämbetet UV Öst.
- Merriman, Nick (ed.) 2004. *Public Archaeology*. London / New York: Routledge.
- Olsson, Robert 2004. *Fasta fornlämningar – begrepp och begriplighet*. Reflektioner kring fornlämningar i samhället. Stockholm: Riksantikvarieämbetet.
- Persson, Thomas 2004. *Arkeologi för alla. Utförandeplan 2004*. Malmö Kulturmiljö.

- Persson, Thomas & Richardt, Folke 2004. *Citytunnelprojektet. Grävande förmedling – en arkeologi för alla. Rapport över pedagogisk verksamhet*. Rapport nr. 47. Malmö: Malmö Kulturmiljö.
- Petersson, Bodil 2003. *Föreställningar om det förflutna. Arkeologi och rekonstruktion*. Lund: Nordic Academic Press.
- Riksantikvarieämbetet 1993. *Kulturarvet i antikvarisk teori och praktik. Möte på Aronsborg den 4-5 april 1990*. Stockholm.
- Riksantikvarieämbetet 1999. *Vetenskapligt program för UV Bergslagen 2000 till 2002*. UV Bergslagen rapport 1999:13. Örebro: Riksantikvarieämbetet.
- Riksdagens revisorer 2002. *Arkeologi på uppdrag*. Rapport 2002/03:3. Stockholm.
- Roslund, Mats (*in press*). Tre gånger islam – mångkultur bortom harmonisering och essentialism. (Red.) Bodil Petersson & Peter Skoglund *Arkeologi och identitet*. Lund: Institutionen för arkeologi och antikens historia.
- Rudebeck, Elisabeth 2004. Trends and Problems in Swedish Contract Archaeology – Some Reflections. *Current Issues in Nordic Archaeology. Proceedings of the 21st Conference of Nordic Archaeologists, 6-9 September 2001, Akureyri, Iceland*. (Ed.) Garðar Guðmundsson. Reykjavik: Society of Icelandic Archaeologists.
- Rudebeck, Elisabeth & Chatarina Ödman, Bengt-Åke Samuelsson & Anders Högberg (red.) 2001. *Vetenskapligt program för Malmö Kulturmiljö. Den arkeologiska verksamheten*. Malmö: Malmö Kulturmiljö.
- Seidel, Stefan 1993. Rapportberget – nu ska det nötas ned. *DIK-forum* 1993:5.
- Stjernquist, Berta m.fl. 1993. *Arkeologi och samhälle. Fornlämningars behandling i samhällsplaneringen*. Stockholm: Riksantikvarieämbetet.
- Stockholms stadsmuseum 2004. *Vetenskapligt program för den arkeologiska verksamheten vid Stockholms stadsmuseum*. Arkeologisk rapport 2004:5. Stockholm: stadsmuseet, kulturmiljöavdelningen.
- Söderberg, Bengt 2005. *Aristokratiskt rum och gränsöverskridande. Järrestad och sydöstra Skåne mellan region och rike 600-1100*. Arkeologiska undersökningar Skrifter No 62. Stockholm: Riksantikvarieämbetet.
- Söderberg, Bengt (red.) 2003. *Järrestad. Huvudgård i centralbygd*. Arkeologiska undersökningar Skrifter No 51. Stockholm: Riksantikvarieämbetet.
- Utbildning och forskning. Kvalitet och konkurrenskraft*. Proposition 1993/94:177. Stockholm.

Opublicerade källor:

- Holmström, Marie 2001. *Fou-projektet 25 års arkeologi*. Opubl. rapport. Stockholm: Statens Historiska Museer, diarienummer 642-377-2000.
- Johansen, Birgitta 1998. *Att utveckla och synliggöra uppdragsarkeologins resultat. Förslag till arkeologiskt stöd från Riksantikvarieämbetet*. Opubl. Stockholm: Riksantikvarieämbetet.
- Kristiansen, Kristian & Holmström, Marie 1996. *Kunskapsuppbyggnad och kvalitetsutveckling inom den arkeologiska uppdragsverksamheten*. Opubl. rapport. Stockholm: Riksantikvarieämbetet.
- Länsstyrelsen Östergötland, Kulturmiljöenheten 2000. *Delbeslut 2. Tillstånd enligt kulturminneslagen 1988:950 till arkeologiska slutundersökningar av fornlämning UV 32, (medeltida kulturlager, mesolitisk boplatz, m.m.) med anledning av planerat nytt dubbelspår och ny järnvägsbro över Motala Ström, sträckan Motala – Mjölby (Projekt Motala – Norrsten och Norrsten – Mjölby), Motala stad och kommun*. Linköping: Länsstyrelsen Östergötland.

Riksantikvarieämbetet 2000. *Projekt Uppdragsarkeologi och forskning 1999-2000*. Opubl. delrapport.
Dnr. 353-1389-199.

Riksantikvarieämbetet 2001. *Rapport om den långsiktiga användningen av de särskilda sektorsforskningsmedlen under anslaget 28:36*. Opubl. rapport. Stockholm: Riksantikvarieämbetet.

Internetreferenser:

Agenda kulturarv, 2005-06-21

<http://ux-ra-kmsap2.raa.se/agenda>

Arkeologi vid Södertörns högskola, 2005-06-21

<http://webappo.web.sh.se/> (sök därefter upp arkeologi på högskolans hemsida)

Bergen-guide hemsida, 2005-06-21

<http://www.bergen-guide.com/47.htm>

Historiska museet, Vikingar – för SFI, 2005-06-21

<http://www.historiska.se/learning/vikingar/index.html>

Historiska museet/Vårby, 2005-06-21

<http://www.historiska.se/webbtidning/showpaper.asp?paper=58>

Järrestad, UV, 2005-06-21

http://www.raa.se/uv/jarrestad/jarr_start.htm

Kalmar läns museum, arkeologi längs E22, 2005-06-21

<http://www.kalmarlansmuseum.se/arkeologi/index.html>

Public Archaeology, 2005-06-21

<http://www.earthscan.co.uk/defaultPARCH.asp?sp=&v=6>

Public History, 2005-06-21

<http://www.publichistory.org/>

Riksantikvarieämbetet, 2005-06-21

<http://www.raa.se>

Skänninge, UV, 2005-06-21

<http://www.raa.se/uv/skanninge2002/>

Södra Råda-projektet, 2005-06-21

<http://www.raa.se/uv/sodrarada/index.htm>

Västergötlands museum, 2005-06-21

<http://www.skaramus.se/>

SAMMANFATTANDE SLUTSATSER

JOAKIM ANDERSSON, PETER ARONSSON & BODIL PETERSSON

Inledningsvis restes tre frågor som denna studie av Slättbygdsprojektets förmedlingsinsatser skulle belysa

1. Vad syftade förmedlingsinsatserna syftar till (intentioner, förväntningar)?
2. Vilka former tog sig insatserna (medier, genrer, narrativ – skolbesök, trycksaker, föreläsningar, pressmeddelanden)?
3. Hur ser besökarna och deras reception av insatserna ut?

Vi sammanfattar här svaren på dessa frågor under fem rubriker.

DE KULTURPOLITISKA MÅLEN OCH FOLKLIKT HISTORIEBRUK

Syftet med förmedlingsinsatserna kan på ett formellt plan ses som ett sätt att fullfölja uppdraget som det formulerats av Länsstyrelsens beslut om slutundersökning. Men svaret bör gå djupare än så. Det gäller också hur den pågående debatten om kulturarvspolitiken förs inom arkeologidisciplinen och i RAÄ, museivärlden som den senast konkretiserats i arbetet med Agenda kulturarv. Akademiska discipliner och kulturarvsinstitutioner söker vägar att på saklig grund framställa meningsfulla berättelser i en tid då kulturelismen lever som en mindre respektabel underström och nya ideal pekar åt olika håll. I vetenskapssamfundet är inte längre tredje uppgiften främst på agendan, utan istället excellenta miljöer som ska publicera sig internationellt. I kulturpolitiken överlagras gamla krav på spridning av vetenskaplig kunskap med mer aktivistiska uppmaningar att bidra till en mångfald av identitetsbyggen, men också att utveckla turismnäring och platsattraktivitet.

Hur omsätts de kulturpolitiska målen i praktiken? De professionella aktörerna tar utan tvekan kulturpolitiken i 1974 års anda på allvar. De vill dela med sig av den kunskap de anser vara viktig och gör det genom en mångfald kanaler: populärvetenskapliga böcker, utställningar, nyhetsbrev, webbsidor, tidningsartiklar och bilagor, visningar av utgrävningsplatser och skolbesök. Ingen möjlighet att lära känna utgrävningarna bör vara okänd för en rimligt informerad medborgare.

Formen för kommunikationen är traditionell och publiken visar samma slagsida mot de redan engagerade som tidigare undersökningar visat. En traditionell uppfattning om auktoriteten hos de professionella och förväntan på att få veta om hur det verkligen var förr samspelar förstärkande mellan avsändare och mottagare i denna förmedlingsmodell. Den tycks vara på ett påtagligt avstånd från mer avancerade förhoppningar på deltagande i ett visionärt eller avvikande förflutenhetsbruk hos folk i allmänhet.

DET POLITISKA OCH DET PERSONLIGA

Vad människor gör med sin kunskap på ett existentiellt plan vet vi föga om. Däremot är det klart att förmedlingen framför allt attraherar människor med bopålar i närheten. Det förflutna väver samma barndomens landskap, sociala umgängesformer, identitetsarbeten på många plan – osäkert om det 'stämmer' med politiska mål, men utan tvekan väsentligt närvarande även utanför en kulturelismisk diskurs.

Spåren efter en anknytning till den stora nationella berättelsen är rätt svaga men förekommer som en kulturhistorisk inramning i de fall då den undersökta epoken närmar sig historisk tid.

De vetenskapligt baserade mötena prioriterar å ena sidan saklighet och å andra sidan nyhet. Bägge kan inte bara skapa nya bilder utan även hota gamla eller felaktiga. Förhoppningsfulla besökare med egna stenfynd kan få dem förklarade som värdelösa. Gamla bilder och identiteter ifrågasätts på ett ibland konfliktfyllt sätt. Debatten gäller inte bara olika bilder av det förflutna utan än mer hetsigt om värdet med de arkeologiska utgrävningarna. Både privatpersoner och företrädare för exploatören har i lokalpressen betvivlat värdet av att använda betydande summor för utgrävningar de menar leder till lite ny kunskap där de bättre kunde satsats på annan historisk kunskap eller helt andra välfärdspolitiska utgifter.

FRÅN NATIONELLT TILL LOKALT SAMMANHANG

När ett vakuum i lokal identitet och framtidsplanering uppstår, som i Motala, sugts resultaten lätt in i en ny berättelse om meningsfullt förflutet. Just här blir det en utmaning mot tidigare huvudberättelser. I Skänninge förstärks snarare en gammal självförståelse som accentuerar styrka mot Vadstena och annorlundahet mot Mjölby. Potentiellt är naturligtvis inte denna typ av identitetsskapande radikalt bättre eller sämre än identitetsbildning på nationell nivå. Den innehåller potentialer för samhandling – och för gränsdragning. Det är en väsentlig utvecklingsresurs vars resultat inte är givet. Det är kort som kan spelas väl eller spelas bort. Och det är politisk i egentlig mening: effekten är inte given. Lokalpressens roll kan i detta sammanhang inte överskattas. Den publicitet som nås här är närmast liktydigt med den offentliga bilden. Här understryks breda gemenskaper – en lokaltidning vill nå alla hushåll, vara intressant men inte stötande – men samtidigt understryks avgränsningen som sammanfaller med tidningens spridningsområde. Östgötar utanför tidningarnas spridningsområde vet betydligt mindre om vad som sker.

BERÄTTELSER SOM SKRÖNOR ELLER VERKLIGHET

Arkeologin, mer allmänt kulturvetenskaperna, mer specifikt UV – söker revitaliserade roller. Från teoribyggen till politik söker man sig bland annat mot en förståelse för hur berättelser och förmedling bygger mening. I det undersökta fallet gör man det utan att ge avkall på en vetenskaplig identitet. Det leder i sin tur till i sammanhanget fler klassiska än förnyande pedagogiska grepp: saklådor till skolklasser, informationsblad och dramatisering av det egna yrket. Här tycks intresset sammanfalla med de flesta besökarna som förväntar sig kunniga och auktoritativa versioner av vad platserna och det förflutna bär på.

FRAMTIDEN

I det större perspektivet så är det arkeologins förmåga att berätta bidra till en angelägen historia som är ett avgörande villkor för dess legitimitet i publika sammanhang. Detta delar den naturligtvis i en sinnrik arbetsdelning med andra historiska discipliner och institutioner. I ett kortare och mer direkt relevant perspektiv är frågan om upphandlingskraven avgörande för hur central den kommunicerande och förmedlande aspekten av uppdragsarkeologin kommer att vara framöver. Dess plats varierar beroende på länsstyrelsernas inställning till att medla mellan kortsiktig kostnadseffektivitet och de mer övergripande kraven som de kulturpolitiska målen ställer.

Utmaningen kan mötas på flera olika sätt. Om grävande och dokumentation nu kommer att utsättas för upphandling, så kan man tänka sig att det ställs högre krav på att artikulera kommunikationen av resultat

som en del i kravspecifikationen – annars dyker den bara upp som en extra kostnad utan motsvarande nytta. Men man kan också tänka sig att det förmedlande elementet ses som en mer självständig nyttighet som ska upphandlas på sina egna premisser. I det fallet skulle man kunna vänta sig en spridning av detta tänkande och flera aktörer som tävlar med de traditionella institutionerna om anslagsgivarnas gunst. På sätt och vis är detta redan en realitet, men som alltid så presenterar den institutionella trögheten en välbehövlig broms på en utveckling som på just detta område behöver få ta tid så att omdömeslösa förändringar inte raserar investeringar som redan om en generation kan komma att framstå som oundgängliga och omistligt försvunna.

BILAGA

ARKEOLOGI FÖR DIG!

En enkät om utgrävningarna och förmedlingen av dessa i västra Östergötland sommaren 2003: *vad är det som intresserar besökarna?* Utvärdering utförs av Tema Q, Kultur och samhälle, Linköpings universitet. Lämna enkäten här, eller sänd till Joakim Andersson, Campus Norrköping, 601 74 Norrköping.

Namn:

Ålder:

Bostadsadress:

Datum:

Telefon/E-post (om du kan tänka dig att bli kontaktad för intervju):

1. Vilket evenemang deltar du i nu?
2. Hur fick du kännedom om detta (Tidning, rykte, Internet, affisch)?
3. Är besöket planerat eller spontant?
4. Varför vill du delta?
5. Vad har det givit dig?
6. Svarade evenemanget mot dina förväntningar? Saknade du något? Om ja, vad då?
7. Har du tidigare, eller planerar du att senare, besöka fler arkeologiska evenemang i Östergötland?

